

S O C I A L

N A P E D A

G O G I K A

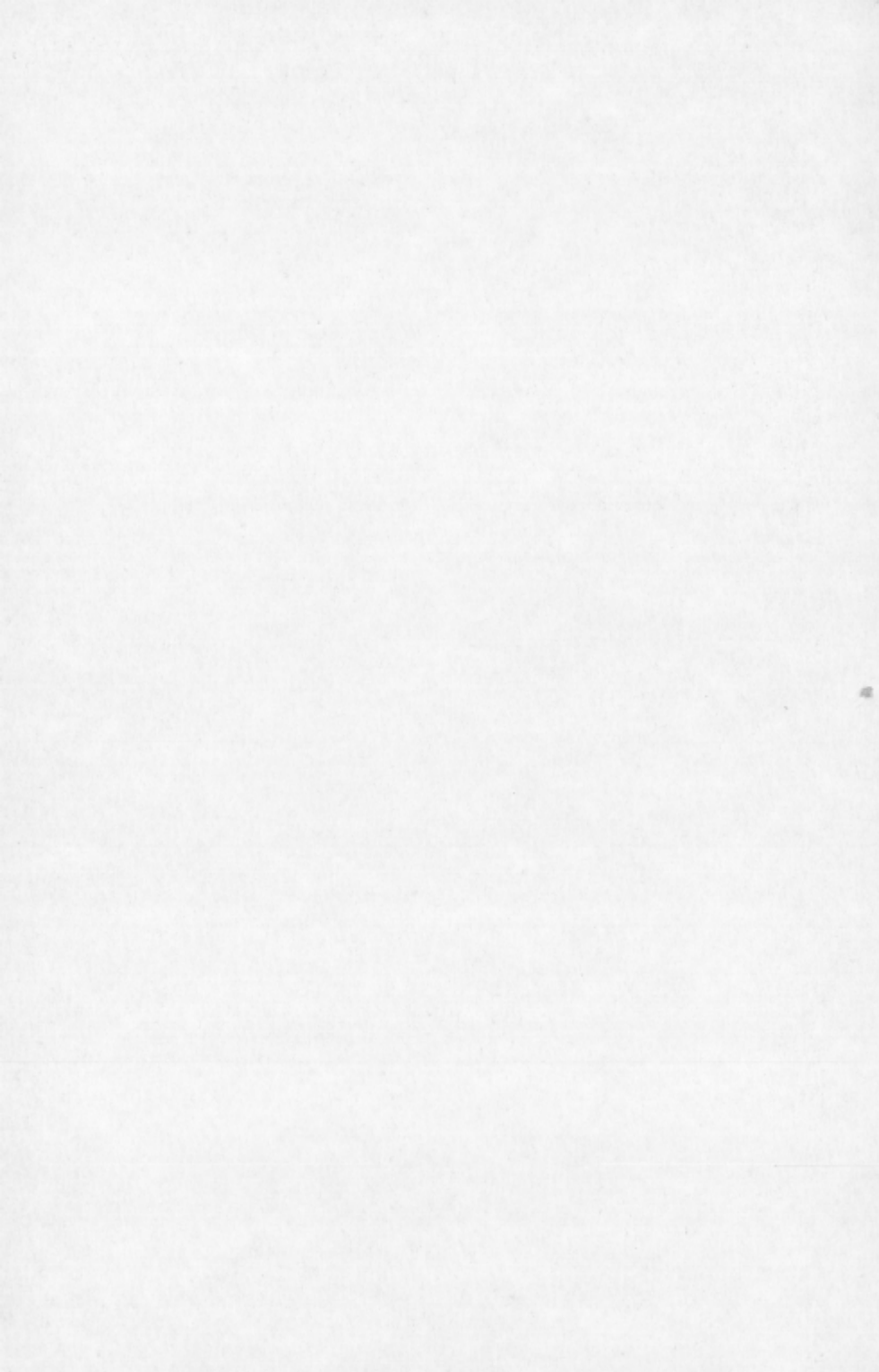

JUNIJ • 2001 • VOL. 5 • ŠTEVILKA 2

ZBORNIK
ZA SOCIALNO
PEDAGOGIJO

SP

KARLOVEK PRIBIČIČA 18,
1000 LJUBLJANA

Kazalo/Contents

Journal of Business Ethics is a quarterly professional journal published by Association for Business Ethics - Slovenian national FICE section.

Address of the editor:
 Journal of Business Ethics, c/o Association for Business Ethics - Slovenian national FICE section, Ljubljana, Slovenia

E-mail: joeb@upr.si
 Tel: +386 (0)1 4783 1111
 Fax: +386 (0)1 4783 1112

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Members of the editorial board:
 David Lane (Great Britain), Marko Lehtinen (Denmark), Leo Lambert (The Netherlands), Marja Matijević (USA), and others.

Revija *Socialna pedagogika* izdaja Združenje za socialno pedagogiko - slovenska nacionalna sekcija FICE. Revija izhaja četrtletno. Vse izdajateljske pravice so pridržane.

Socialna pedagogika is a quarterly professional journal published by Association for social pedagogy - Slovenian national FICE section.

Naslov uredništva je:
Address of the editors:

Združenje za socialno pedagogiko
Uredništvo revije *Socialna pedagogika*
Kardeljeva pl. 16 (pri Pedagoški fakulteti)
1000 Ljubljana
tel: (01) 589 22 00; Fax: (01) 589 22 53
E-mail: bojan.dekleva@guest.arnes.si

Odgovorna in glavni urednik:
Co-Editors:

Bojan Dekleva (glavni urednik; Ljubljana)
Alenka Kobolt (odgovorna urednica;
Ljubljana)

Uredniški odbor sestavljajo:
Members of the editorial board:

Josipa Bašić (Hrvaška, Croatia)
David Lane (Velika Britanija, Great Britain)
Margot Lieberkind (Danska, Denmark)
Leo Ligthart (Nizozemska, The Netherlands)
Martha Mattingly (ZDA, USA)
Friedhelm Peters (Nemčija, Germany)
Vinko Skalar (Slovenija, Slovenia)
Mirjana Ule (Slovenija, Slovenia)
Sonja Žorga (Slovenija, Slovenia)

Uredniški svet sestavljajo:
Members of advisory board:

Lučka Babuder
Mojca Bekš
Brane Franzl
Borut Kožuh
Bojana Silahič
Ivo Škoflek
Jožica Tolar
Darja Zorc-Maver

Oblikovanje in prelom:
Fotografija na naslovnici:

Srečko Gorenc
Špela Razpotnik

Lektorirala:
Angleška prevodi:
Tisk:

Marinka Milenkovič
Metka Čuk in Neža Rojko
Tiskarna Vovk

Letnik V, 2001, št. 2

Vol. V, 2001, No. 2

ISSN 1408-2942

Spletni naslov: <http://www.uni-lj.si/~pefzzsp>

Naročnina na revijo za leto 2001 je 6.000 SIT za pravne osebe. Naročnina na revijo je za člane Združenja vključena v članarino.

Izdajanje revije v letu 2001 finančno podpirata Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Članke v reviji abstrahirata in indeksirata *Family Studies Database* in *Sociological Abstracts*.

Kazalo/Contents

Izvirni znanstveni članki

Theoretical/research articles

Matej Sande

Matej Sande

Elektronska glasbena (sub)kultura 107 Elektronic music (sub)kulture

Helena Jeriček

Helena Jeriček

Zasvojenost z internetom – sedanjost ali prihodnost 141 Addiction with the internet - the present or the future?

Marica Horvat

Marica Horvat

Latentna struktura procesa izgorevanja in njegovih determinant v slovenskih vzgojnih zavodih, mladinskih in prevzgojnem domu 169 The latent structure of the burn out syndrome and its determinants in Slovene residential care institutions

Strokovni članek

Professional article

Katarina Turnšek

Katarina Turnšek

Seminar za voznike, ena od obravnav kršiteljev cestnoprometnih predpisov 193 Seminar for drivers, one kind of treatment of the violators of road traffic regulations

Prevod

Translation

Nivex Koller Trbović

Nivex Koller Trbović

Sodelovanje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja (oz. tistih, pri katerih obstaja povečano tveganje za tako vedenje) na različnih nivojih procesa odločanja ter interveniranja 213 Participation of children and youth with behavioural disorders

Navodila avtorjem 226 Instructions to authors

Elektronska glasbena (sub)kultura

Electronic music (sub) culture

Matej Sande

Povzetek

Matej Sande, mag. soc. ped., Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva pl. 16., 1000 Ljubljana. Članek predstavlja elektronsko glasbeno kulturo, kritiko te kulture in del raziskave, ki je med drugim preučevala tudi značilnosti obiskovanja prireditev elektronske glasbe in povezavo med obiskovanjem prireditev in uporabo stimulantov amfetaminskega tipa. V članku je okvirno predstavljena metodologija raziskave ter rezultati, ki se dotikajo značilnosti obiskovanja prireditev elektronske glasbe.

Ključne besede: elektronska glasba, subkultura, stimulantni amfetaminskega tipa, mladinska kultura

Abstract

This article presents the culture of electronic music, the critical view on the culture and part of the research project about the characteristics of night live in the rave subculture. The article describes the connection between the party

going and the use of amphetamine type stimulants. Further on some research results and the research methodology are presented.

Key words: *electronic music, subculture, amphetamine type stimulants, youth culture*

1. Uvod

V zadnjem desetletju se je hitrost sodobnega življenja močno pospešila. Ljudje lovijo ure in minute, čas in hitrost postajata vedno pomembnejša pojma. V tekmi s časom se ljudje čedalje bolj oprijemamo tehnologije, ki nam pomaga, da stvari opravimo hitreje, morda tudi lepše in bolj zanesljivo. Ista tehnologija nam posredno pridobljeni čas zapolni z novim delom in nalogami, tako da delamo vedno več. Hitrost je pomembna, hitrost je dobra in ima visoko ceno. Kakšno ceno pa pri tem plačuje človek? Na tehnologijo se je navezal do te mere, da je postal od nje odvisen, v novi dobi pa je poleg tega razvil tudi odvisnost od farmakologije. Človek se je naučil, kako lahko hitro menja razpoloženja in kako je lahko ob uporabi poživil učinkovitejši v boju s časom. Razvila se je potreba po hitrosti, ki je človeka nevarno potisnila na tanko mejo med evolucijo in propadom. Zmožnost obvladovanja hitrosti pomeni krhko ravnotežje zahodnega sveta.

Vsako obdobje ima svoje otroke. Generacija, ki je zrasla ob hitrem razvoju računalnikov in telekomunikacij v devetdesetih letih, je najbližje tehnokulturi, v kateri imata tehnologija in hitrost osrednje mesto. To je generacija brez spanca. Premika se v glasnih ritmih elektronske glasbe in včasih uporablja poživila. Spanec je lahko ovira za uspeh, saj je ta postal povezan s 24-urnim življenjskim stilom. Narediti čim več, da boš lahko porabil čim več. Poživila odpravljajo spanec, omogočajo delo in zabavo ter premagujejo strah in negotovost.

Potreba po hitrosti in učinkovitosti je še posebej izražena v novi ekonomiji podjetij, ki se ukvarjajo z informacijsko tehnologijo in trženjem informacij ali storitev po internetu. V tako imenovanih dot.com-ih je delavnik 24 ur na dan, ljudje pa delajo v pregradah, ki omogočajo nadzor in prihranek prostora. Boj za uspeh, potreba po zbranem delu na računalniku in potreba po natančnosti so v tovrstno ekonomijo kot stranski učinek pripeljali sintetična poživila in heroin. Nova ekono-

mija deluje tako, kot bi bila na poživilih, pišejo gospodarske revije *The Economist* in *Business Week*.

V devetdesetih letih smo doživeli povečano proizvodnjo in širjenje uporabe sintetičnih drog v vzhodnoevropskem prostoru. Povečevanje priljubljenosti uporabe drog lahko pripišemo tržnim elementom ponudbe in povpraševanja na področju prepovedane zabave in užitkov. To pa je prineslo nove težave na področju obravnavanja in prepoznavanja odvisnosti od novih sintetičnih drog. Uporaba metamfetamina povzroča eno najhujših odvisnosti od psihoaktivnih snovi in nastanek t.i. "amfetaminskih psihoz" oziroma stanj, podobnih psihoičnim stanjem (preganjavica, neutemeljen strah, motnje spanja ...). Nove vrste drog in novi načini njihove uporabe kažejo na potrebo po novih vrstah preventive ali po spreminjanju obstoječih modelov. Politika zmanjševanja škode ponuja eno izmed možnosti za obravnavanje uporabnikov na področju primarne in sekundarne preventive. Ker je uporaba novih sintetičnih poživil povezana z življenjskim stilom nekaterih skupin ljudi v času po letu 2000, je pomembno prepoznavanje razvoja mladinske kulture in različnih stilov, ki izhajajo iz te kulture. Hitrost informacij, življenja, telekomunikacij se povečuje in poživila so pri nekaterih ljudeh kemijska pomagala za preživetje v informacijski družbi ali kemijska vzpodbuda na celo noč trajajočih zabavah z glasno elektronsko glasbo.

Moto zahodne civilizacije je zadnje čase "Hitrejše je boljše". Najbolj se to opazi pri razvoju sodobnih tehnologij. Proizvajalci tekmujejo med seboj, komu bo uspelo na trgu prej predstaviti hitrejši procesor, hitrejšo grafično kartico ali boljšo, za hitrost optimizirano programsko kodo. Gonilo razvoja tehnologije je prav hitrost. Hitrost dobesedno poganja informacijsko družbo. Zato se ne smemo čuditi, če sta uporaba sodobnih sintetičnih drog in razvoj novih psihoaktivnih substanc največkrat usmerjena prav v poživila. Potreba po hitrosti je povezana z očaranostjo nad sodobnimi poživili.

Danes uporablja poživila velik krog različnih ljudi, ki si zaradi različnih razlogov prizadevajo za podaljševanje časa in intenzivnosti svojih občutij. Tako smo prišli do naslednjega pojma, ki dopolnjuje hitrost. Intenzivnost časa, intenzivnost občutij in doživetij, vse to v najkrajšem možnem času in po možnosti poceni. Vse to pa vodi v težave, ki nastopijo pri ljudeh zaradi iskanja intenzivnosti in hitrosti z novimi in starimi sintetičnimi poživili. Ljudje se ob uporabi poživil srečajo s

problemi, ki jih na začetku niso pričakovali, problemi pa so navadno povsem nasprotni željenim učinkom in ustvarjajo nevarne stranske produkte kemijske generacije.

Mladi se v zadnjem času srečujejo s hitrostjo na vsakem koraku. Obkrožajo jih vedno hitrejši pretok informacij, hitrejši ritem življenja in hitrejša glasba.

2. Elektronska glasbena kultura

Čustvo, ki smo ga izbrali, je ekstaza. Hrana, ki smo jo izbrali, je ljubezen. Odvisnost, ki smo jo izbrali, je tehnologija. Pomen, ki smo ga izbrali, je znanje. Politika, ki smo jo izbrali, je apolitika. Družba, ki smo jo izbrali, je utopija, čeprav vemo, da je nikoli ne bo. Mogoče nas sovražiš. Mogoče nas preziraš. Mogoče nas ne razumeš. Mogoče ne veš za nas. Upamo samo, da nas ne obsojaš, kajti mi tebe ne. Nismo razočarani. Nismo kriminalci. Nismo zasvojeneci. Nismo naivni otroci. Smo ogromna, globalna, plemenska skupina, ki presega človeške zakone, geografske omejitve in čas. Smo množica. Ena množica.

Svetovni rejverski manifest, www.drogart.org

Množična prireditev elektronske glasbe

Mladinska kultura danes ni več preprosto razdeljena na akterje (pripadnike mladinske kulture) in različne subkulture s svojimi značilnostmi (stilom, usmerjenostjo, političnostjo). Zakaj? Sodobna mladinska kultura je za razliko od pretekle mnogo bolj razvejana, mogoče manj politično angažirana in predvsem v večjem delu dovzetna za nove tehnologije in njihovo integracijo v (sub)kulturni prostor. Globalizacija je subkulturam omogočila povezovanje, rast in hitrost izmenjave informacij, ki bi si jo v preteklosti težko predstavljali. Mogoče je to odvzelo delček prvotne avtentičnosti in subkulturnosti, vendar je določene subkulture bolj kot kdajkoli prej približalo glavnemu toku mladinske kulture. Na subkulture lahko danes gledamo kot na prepleteno matriko, ki je v določenih delih (proizvodnja dobrin, umetniško ustvarjanje in poustvarjanje, promocija) močno integrirana v potrošniško družbo. V določenih delih je npr. subkultura "rejerjev" močno povezana s potrošnjo dobrin (prireditve, glasba, publikacije, obleka, oprema, droge).

Subkultura rejava ima v prostoru sodobne mladinske kulture poseben pomen. Stankovič (1998) jo opredeljuje kot "ključno mladinsko subkulturo, ki je nastala v devetdesetih letih in kot takšna odraža bistveni spekter vrednot tistega dela populacije, ki je zaradi svoje mladosti in neobremenjenosti najbolj odprt in hkrati tudi najbolj kritičen do značilnosti svojega časa ... zaradi senzibilnosti njenih članov razkriva spekter morda osrednjih značilnosti našega sveta."

Pri razumevanju rejev subkulture si lahko pomagamo s pojmom fragmentacija. Fragmentacija subkulture pomeni postopno razslojevanje oziroma ločevanje posameznih skupin akterjev glede na glasbeni stil, oblačenje itd. Elektronska glasba se je v svojem razvoju od začetkov petdesetih let pa do danes izrazito delila (fragmentirala) na več podskupin. Glavne podzvrsti sodobne elektronske glasbe so: tehno, haus in trends. V Slovenijo je elektronska glasba prišla nekoliko z zamikom, okrog 1991. leta (prvi večeri elektronske glasbe v klubu K4). Prav tako velja tudi za večje prireditve elektronske glasbe, ki so se pri nas začele 1994. leta (Rozina, 1999). Od takrat lahko v Sloveniji govorimo o hitrem razvoju elektronske plesne kulture, sovpadanju s tujimi trendi in razvijanju lastnih specifičnih elektronskih glasbenih stilov.

Priljubljenost določenih podzvrsti je povezana tudi s komercializacijo določenih zvrsti glasbe (tehno, haus) in po Calafatu z asimilacijo v t.i. industrijo nočne zabave (nightlife industry) (Calafat, 1998). Ko-

mercializacija v primeru elektronske glasbe pomeni prilagoditev potrebam komercialnih tokov in okolij, kjer lahko kupujemo tovrstno glasbo. V zadnjem času lahko opazimo izrazito popularnost določenih producentov in izvajalcev, ki so s svojo sprva "andergraund" elektronsko glasbo prodrli do najbolj komercialne oblike (re)produkcije – uporabo elektronske glasbe v oglasih znanih proizvajalcev. Krog komercializacije se tako sklene v simbiozi elektronske glasbe in potrošniške kulture. Lahko bi rekli, da sta s tem elektronska glasba in posledično tehno gibanje izgubila nekaj avtentičnosti, entuziazma in spontanosti, kar ju je označevalo na samem začetku obstoja (prav tam).

Omenjene "osnovne" podzvrsti (tehno, haus in trends) izvajajo kot samostojne enote največkrat na množičnih prireditvah elektronske glasbe v Sloveniji. Poznamo še druge oblike elektronske glasbe, kot so: dram&bejs, brejkbit, esid, UK garaž, džangl, hardkor, progresiv, trip hop, hip hop, ambient, trajbal ... Zanimiva je nadaljnja fragmentacija prej omenjenih treh zvrsti, ki se najpogosteje vrtijo na slovenskih plesiščih. Haus lahko na primer razdelimo na hard haus, melow haus, dip haus itd. Prav tako se naprej delita tudi tehno in trends.

Fragmentacija pomeni tudi ločevanje glede na oblačenje, starost itd. Na splošno, so recimo poslušalci (plesalci) haus glasbe nekoliko starejši, premožnejši in bolj elegantno oblečeni. S tehno glasbo se povezujejo večinoma mlajši poslušalci in raznobarvno, pisano oblačenje ter poslikave, uporaba raznih svetlobnih pripomočkov, čevljev z visokimi podplati itd. Fragmentacija lahko vključuje tudi uporabo različnih drog na plesiščih. Haus glasbi se po anekdotskih zapisih tako pripisuje uporaba kokaina in marihuane, na tehno plesiščih pa se uporablja več amfetaminov in MDMA. Povezovanje točno določenih drog s stilom elektronske glasbe je bilo opazno na sceni džangl glasbe v Angliji, ko je ekstazi nadomestila uporaba kokaina in marihuane, kar se "ujema z zelo živimi sintesajzerskimi teksturami te podzvrsti elektronske glasbe in hiperprostorskimi pobegi miksov¹ ter napetimi ritmi brez končne osvoboditve" (Reynolds, 1997).

Morda je prav to razslojevanje oziroma dezintegracija stilov spodbudila nove možnosti za ustvarjanje na področju elektronske glasbe, za katero se v tem trenutku zdi, da nima meja v prepletanju osnovne elektronske matrike in nastajanju novih stilov oziroma bolj ali manj

¹"Miksanje" oziroma mešanje glasbe. Prehodi, ki jih didžeji naredijo med dvema različnima "komadoma".

trdih podzvrsti. Če spremljamo razvoj elektronske glasbe, ne moremo govoriti o krizi, ki bi nastala zaradi pomanjkanja idej, izvajalcev oziroma akterjev elektronske glasbene kulture. V nasprotju s tem lahko opazujemo vrsto ponovitev in osvežitvev že nekoliko preživetih elektronskih glasbenih stilov in stalno vračanje dela izvajalcev nazaj po sveže ideje za prihodnje izdaje. Seveda je adaptacija glavnemu toku kulture ali obratno asimilacija elektronske glasbe v glavni tok prinesla tudi veliko denarja. DJ-ji, promotorji, organizatorji in lastniki diskotek so glavni komercialni akterji plesne (sub)kulture, saj so postali del industrije zabave, v kateri se pretakajo ogromne količine denarja. Posledično z rastjo nekega gibanja postajajo potrošniki vedno bolj zahtevni, kar žene lastnike zabavne industrije v vedno nove projekte, da ostanejo na površju rastoče ponudbe klubske zabave.

V nadaljevanju se bomo usmerili v prostor elektronskih subkultur, oziroma bolj natančno, v tehno kulturo - "kulturo tehna" (Strehovec, 1998), v ožjem smislu v prostor prireditvev elektronske glasbe. "Tehno kultura je kulturni model, v katerem je tehnologija postala skupaj s tehnoznanostmi in tehnomitologijami integrirana v vse kulturne vsebine; to je postalo mogoče v trenutku, ko je tehnologija postala spektakelska in kreativna, zato v določenem smislu tudi soft in ironizirana, namreč odrešena svojih "trdih" aplikacij v produkciji uporabnih predmetov; podobno velja tudi za tehnoznanosti, ki so v določenem smislu umetniško-estetsko-kreativne in niso več zavezane merilom resničnega in neresničnega" (prav tam). Sodobne oblike elektronske glasbe in subkultura rejva so del tehno kulture in predstavljajo njen glasbeni del. Če je tehno kultura eksplozija tehnologije, digitalnih povezav in virtualne realnosti oziroma sinteza tehnologije, umetnosti in znanosti, potem je njen glasbeni del navduševanje nad elektronskimi glasbenimi zvrstmi kot možnostjo, ki jo lahko ponudi le razvoj tehnologije. Seveda je rejv gibanje oziroma subkultura veliko več kot le navduševanje nad glasbo. Gre za potovanje proti enosti, enotnemu globalnemu plemenu, ki je praviloma boljše kot trenutna ureditev sistema. Gre predvsem za enakost, ljubezen in nenasilje do drugačnih, elektronska glasba pa vse skupaj povezuje, zaokrožuje in omogoča množično ali posamično katarzo.

Subkulture, ki vztraja pri nas že več kot desetletje, ne bomo opisovali iz čistega navdušenja nad elektronsko glasbo, rejverji in njeno (re)produkcijo, ampak predvsem zaradi povezave z uporabo novih in

starih sintetičnih drog, ki so v sicer "idilično" in nenasilno subkulturo vpeljale dejavnike tveganja in potencialne nevarnosti za posameznega udeleženca. Povezava sintetičnih drog in elektronske glasbe je preprosto edini razlog za vmešavanje v subkulturo, ki se sicer s stališča varnosti ne bi dosti razlikovala od povprečne slovenske vaške veselice, množične prireditve ali rok koncerta. Preden pa si ogledamo načine poseganja v to subkulturo, si pogledjmo njene ključne nosilce ter tehnologijo in vrednote, ki jo spremljajo.

2.1. Plesna subkultura

Dokler ne vzide sonce in ožge naših oči z razkritjem vse resničnosti sveta, ki ste jo ustvarili za nas, se prepuščamo silovitemu plesu s sestrami in brati v praznovanju svojega življenja, kulture in vrednot, v katere verjamemo: Mir, Ljubezen, Svoboda, Tolerantnost, Enotnost, Harmonija, Ekspresivnost, Odgovornost in Spoštovanje.

Svetovni rejverski manifest, www.drogart.org

Haus zabava.

Mladi v zahodnem svetu in tretjem tisočletju so dediči družbe, ki jo lahko opredelimo z izrazi: potrošnja, izobilje in hitrost informacij. Mladi so tako del družbe, v kateri sta prosti čas in zabava prevladujoči vrednoti v socialni strukturi. Zakaj? V nasprotju z vrednotami družbe, ki so

usmerjene v proizvodnjo in delo, je prosti čas (prostost, zabava) usmerjen v regeneracijo moči individualnih kakovosti, ki jih prikrivajo ali zatirajo delovni pogoji (Calafat, 1999). Calafat pojmuje prosti čas kot potencialni uspeh v družbi blaginje in kot prostor, kjer so posamezniki osvobojeni obvez, ki jih nalagajo delo, predpisi in rutina. Posamezniki se lahko v svojem prostem času svobodno odločajo o aktivnostih, ki lahko razvijajo (ali pa tudi ne) potenciale za razvoj posameznika.

Kakšno zvezo ima prosti čas s plesno subkulturo? Prosti čas je med drugim tudi čas za porabo sredstev, pridobljenih v delovnem procesu, kar pomeni razmeroma veliko sredstev na trgu prostega časa. Če se usmerimo na mladinsko kulturo, gre predvsem za ponudbo zabavne industrije in asimilacijo te industrije v elemente mladinske kulture, kot so glasba, stil oblačenja in izbor spremljajoče tehnologije (ure, predvajalniki, mp3, DVD, računalniki ...). Zabavna industrija se nenehno razvija in igra aktivno vlogo v oblikovanju življenjskih stilov.

Del tehno-kulture lahko poimenujemo subkultura rejva. Rejv v ožjem pomenu besede pomeni celo noč trajajočo zabavo z glasno tehno ali kakšno drugo obliko elektronske glasbe, v širšem pomenu pa prepričanje, zavest globalnega plemena in pripadnost temu plemenu – subkulturi rejverjev. Na zabavah se lahko zbere od nekaj deset do milijon in več ljudi, ki večino zabave preplešejo na enem ali več odrih (sobe, šotori, nadstropja) z različnimi zvrstmi elektronske glasbe. Koncept rejva večinoma temelji na senzornem "overdozu", kar pomeni zelo glasno glasbo (do 140 dB), stroboskope, laserje, platna, na katera projicirajo različne animacije itd. Sinteza glasne glasbe in videonaprav lahko dvigne ljudi v spremenjena stanja fizične in psihične eksistence.² "Rejv je resnično oblika generalke ali aklimatizacijska stopnja za virtualno realnost; rejv prilagaja naše živčne sisteme, privzgaja naš zaznavni in čutni aparat na hitrost, preoblikuje nas v smeri posthumne subjektivnosti, ki jo zahteva in povzroča digitalna tehnologija" (Strehovec, 1998).

Stankovič izhaja iz postavke, "da je rejv subkultura, podobno kot druge subkulture, kritičen odziv mladih na svet okoli njih, kot takšen pa lahko odpre vrata zanimivim uvidom v značilnosti našega časa kot takega" (Stankovič, 1998). Živimo v svetu hitrosti, odlaganja užitkov in akumulacije kapitala, brez časa za trošenje ali praznjenje. Tako je

²The official rave FAQ <http://www.hyperreal.org/raves/altraveFAQ.html>

”posameznik prisiljen nenehno odlagati trenutek užitka v neko nedoločljivo prihodnost“ (prav tam). Nasprotovanje imperativu neskončne akumulacije (Bataille po Stankoviču, 1998) se še posebej kaže prav na manifestaciji originalnega in kasneje fragmentiranega rejv gibanja.

Življenje v sedanosti, izraba trenutka, trošenje denarja in uživanje drog ter največji možni užitek zabave je oblika odpora mladih proti svetu staršev. Če to primerjamo s Calafatovim alternativnim pojmovanjem uspeha v sistemu blaginje kot zmožnostjo upravljanja in preživljanja prostega časa, je rejv neskončna hedonistična veselica sedanjega trenutka, polnjenje baterij za naslednji delovni teden in sproščanje latentnih želja lastne skrite ekstravagance. Vsekakor je rejv kultura, navkljub svoji hedonistični naravnosti, nekaj, kar opozarja na dileme sedanosti in negotove prihodnosti. Pretirani individualizem, negotovost, boj za uspeh, pomanjkanje človeških odnosov in bližine so nekateri izmed problemov, ki jih je prvotna subkulturna ideja rejva izpostavila kot predmet svojega kvazinasprotovanja. Vsekakor je presenetila sociologe v času, ko se je zdelo, da so vse velike subkulture izumrle in živele samo še v neo-podaljških devetdesetih let.

Rejv kultura je v svoji evoluciji ”posvojila“ sintetična in naravna poživila, ki omogočajo celo noč trajajočo zabavo ter krepijo občutke sreče in pripadnosti. Uporaba drog na prireditvah ni pravilo, vendar so takšne prireditve najbolj množično prizorišče uporabe drog v sodobni kulturi. Sodobna plesna in rekreativna⁵ uporaba sintetičnih drog je zahtevala tudi spremembo v ritualih uživanja oziroma v plesnih ritualih po zaužitju substance. ”Kombinacija droge z glasbo in plesom lahko sproži transu podobno stanje, ki je morda podobno plemenskim ritualom ali cerkvenim obredom. Droga raztopi notranji dialog in znotraj tega zavedanje samega sebe, kar dopusti glasbi in gibom, da se zlijejo in ustvarijo poživljajoč občutek skupnega obreda. Izkušnja je drugačna, kot če drogo uporabimo na samem s prijatelji, morda zaradi povečanega vnosa kisika med plesom. Sproščanje negativnih občutkov med plesom pod vplivom droge je redko, verjetno zaradi vzdušja na zabavi“ (Saunders, 1997).

⁵Izraz rekreativna uporaba drog se v zadnjem času uporablja za označevanje manj pogoste uporabe predesem plesnih drog pri skupini ljudi, ki izhajajo iz drugačnega socialno-ekonomsko-kulturno-političnega okolja kot npr. osebe, odvisne od prepovedanih drog (Dekleva, 1999). Rekreativna uporaba se povezuje tudi z uporabo drog v določenih časovnih obdobjih (praviloma med vikendi) in na prireditvah elektronske glasbe.

Nova kultura ima na velikem odru didžeja, ki na ples prinese svojo vizijo in je sestavni del elektronske kulture. Didžej je sodobni guru zabave, ki uravnava in nadzoruje energijo celotnega plesnega dogajanja. Plesalci opišejo energijo z "the vibe", nekakšnim gibanjem, pozitivno frekvenco, ki se širi med vsemi udeleženci zabave. Del energije zabave je povezan z občutkom, kako posamezni plesalec doživi počutje skupine ostalih. Drugi del *vajba* je lastno počutje, ki spet vpliva na dožemanje emocij ostalih plesalcev. Počutje na rejv zabavi lahko dojamemo z ali brez ekstazija in ostalih SAT. Dober *vajb* pomeni dobro zabavo, slab pa, da je bila zabava prekinjena zaradi prihoda policije, slabih didžejev, slabega ekstazija itd ... Vodilo sodobnih plesalcev je PLUR, kar je kratica za Peace, Love, Unity in Respect, pojme, ki so v rejv kulturi visoko cenjeni.

"Današnji glasbeni tehno je instrumentalen, praviloma neverbalen, repetitiven, monoton, s poudarkom na prek naravnih meja stopnjevanem sintetičnem ritmu; zanj je značilno tudi opuščanje melodije, teme v njem se ponavljajo v neskončnih zankah brez razvidnega začetka in konca, udarci in basi vplivajo na hipnotično učinkovanje, ki ne vpliva le na sluh, ampak prežema vsa vlakna telesa. In prav to telo je pogosto usmerjeno v skupinski trans in simulacijo (psevdo)vudujskih ritualov, je zato temeljni „objekt“ glasbenega in psihosocialnega učinkovanja teha. To je predvsem plešoče telo, ki skuša uskladiti nihanje telesa s sintetičnimi strojnimi frekvencami v novodobnem „gesamtkunstwerku“ v obliki rejvskih parad...“ (prav tam).

Rejv se v svoji produkciji in manifestaciji opira na tehnologijo. Produkcija glasbe temelji na mešanju digitalnega in analognega po računalnikih, samplerjih, gramofonih in ritem strojev prehajanja v neko novo, hitro, glasno in stimulatívno obliko. Tehno je ena izmed oblik elektronske glasbe, ki je ritem zvečala do maksimuma, didžeji pa na svojih "setih" ritem stopnjujejo do vrhunca, ki ponavadi pomeni konec zabave ali prehod na novo lokacijo "afterpartija", kjer se lahko vrtil bolj umirjena "comedown" glasba. Tehno je torej najmočnejša vez rejva s tehnokulturo in fascinacijo nad elektronsko produkcijo glasbe, grafike in grobo arhitekturo tovarniških hal, skladišč ter opuščenih tunelov podzemnih železnic. Za (preventívno) poseganje v kulturo ali gibanje s kulturo je tako pomembno poznavanje kulture, akterjev, stila in nevarnosti sintetičnih poživil.

2.2. Hitro potovanje nikamor: kritika rejv kulture

Kritika rejv subkulture se nanaša na že omenjene PLUR pojme ljubezni, miru, enosti in spoštovanja, ki jih sponzorira uporaba SAT. Reynolds (1997) v svoji kritiki rejv kulture poudarja utopičnost prvotnih pojmov povezovanja, enotnosti in sreče ter nezmožnost doseganja prvotne obljube. Označuje jo kot prehod od živih sanj v živo smrt in s tem opisuje temeljno idejo rejv kulture kot protislovje pojmov (prav tam). Ključne pojme postrejšerske subkulture opredeljuje z **neprehodnostjo** izkušnje rejva in **aseksualnostjo** sodobne elektronske glasbe. Ta dva elementa označuje kot sestavni del nihilistične in antihumanistične postrejšerske subkulture izkušnje.

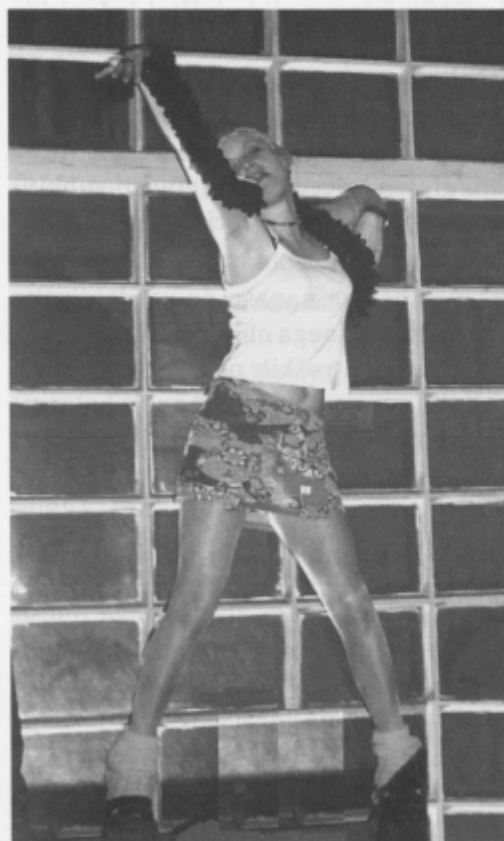
Opredelitev neprehodnosti se nanaša na pomanjkanje objekta in resničnosti znotraj sodobne (že fragmentirane) rejv kulture, na kult pospeševanja brez doseganja končnega cilja ter ustvarjanje občutkov brez konteksta. "Rejv subkultura nima nobenega cilja, razen lastne propagande" (prav tam).

Reynolds opisuje bistvo rejva kot tautologijo: rejvanje je praznovanje praznovanja. Droge so v največ primerih potrebne, da živčni sistem zdrži pritiske svetlobnih in zvočnih dražljajev ter jih povezuje v neko vseobsegajočo in prijazno novo resničnost. Premik od živih sanj do žive smrti opisuje s stanjem, ki sledi uporabi stimulantov amfetaminskega tipa. Upadli obrazi, shujšana telesa in kisli ostanki nekaj ur trajajočih nasmehov, ki se vedno znova soočijo z nenadnim in večino precej grobim padcem ugodja, ki ga je povzročala droga (prav tam).

Portnoy (1999) kritizira nekatere vidike rejv kulture, ki vztrajajo na zmotnem (utopičnem) prepričanju, da je možen pobeg iz potrošniške družbe konca tisočletja, ki bo hkrati prinesel tudi pozitivno zaveščanje, kako je mogoče spremeniti in izgraditi boljši (manj krivičen, manj sovražen, manj onesnažen) svet. Najbolj učinkovite kritike rejv kulture Portnoy ne vidi v omenjeni antimaterialistični spiritualnosti, temveč v poizkusih kljubovanja estetskim in fizičnim lastnostim glavne kulture. Kljubovanje morda ni najbolj transparentno in artikulirano sporočilo rejv kulture, vendar ga lahko zaznamo kot hedonistično idejo harmonije in ekstaze, ki nadomešča radikalni konflikt dveh kultur (prav tam).

Reynolds opisuje nekonfliktnost v povezavi s SAT kot sproščanje dopamina in serotonina v energiziranju (fleširanju) izlivov evforije.

Nekonfliktnost in brezciljnost subkulture označuje kot "skoraj kemično programirano v MDMA" (Reynolds, 1997). MDMA naj bi poleg drugih učinkov spodbujal neko prosto lebdečo vneto, prepričanje, da je vsaka še tako divja frekvenca elektronske glasbe numinozno nabita s pomenom. Naslednja faza uporabe poživil (spuščanje ob pomanjkanju monoaminov) po preplesani noči povzroči streznjujoč občutek nesmiselnosti in praznine, ki vzdržuje potovanje na mestu in nekonfliktnost subkulture. Reynolds zato rejev kulturo pojmuje kot dokončno post-moderno izkušnjo kulture brez vsebine in veličastno izgubo energije in resursov v praznino (prav tam.) Rejev kultura je tako, sledeč kritikam Reynoldsa in Portnoya, neprehodna, ne vodi v odrešitev ali spremembo, temveč zgolj v trenutne prebliske sobotnih noči, ki sestavljajo vedno ponavljajoči se cikel prireditev elektronske glasbe.

Plesalka na partiju

Na začetku nas je pritegnila glasba. Oddaljeni, grmeči, pridušeni, odmevajoči ritmi so bili primerljivi z bitjem materinega srca, ki pomirja otroka v maternici iz betona, jekla in električne napeljave. Pritegnilo nas je nazaj v maternico in tam, v vročini, vlagi in temi smo sprejeli, da smo vsi enaki. Ne samo s temo in s samimi sabo, ampak z glasbo, ki je udarjala v nas in prešla skozi našo dušo. In tam nekje pri 35 Hz občutimo roko Boga na naših hrbtih, ki nas poriva naprej. Poriva nas, da porinemo sebe in okrepimo naše mišljenje, telo in dušo. Usmerja nas, da se obrnemo k ljudem poleg, da združimo roke, jih skupaj dvignemo in delimo nekontrolirano radost, ki jo čutimo ob ustvarjanju čarobnega

*mehurčka, ki nas za en večer štiti pred grozotami, zločini, sovraštvom in onesnaženostjo sveta, v katerem živimo. In v tem trenutku, s temi prvinskimi spoznanji, se je vsak od nas v resnici rodil.*⁴

V odlomku iz svetovnega rejverskega manifesta je poleg potrditve pisanja o neprehodnosti (hedonizem, zaščita pred grozotami, čarobni mehurček) opazna še druga tema kritike: aseksualnost rejv kulture. Vračanje v maternico Reynolds razlaga kot zavidanje klitorisa v sodobni subkulturi. Parafraziranje Lacana (Bowie po Reynoldsu, 1997) opisuje ženske kot "neprestano gibajoče se stroje, ki so programirani, da proizvajajo lastno ekstazo". Reynolds vidi povezavo z elektronsko glasbo v neprekinjenem bombardiranju z dražljaji na plesiščih, ki naj bi odražali bistvo subkulture – ekstazo ob želji za nedosegljivim.

Nedosegljivost, hlepenje in potovanje brez premikanja označujejo npr. vokali v house glasbi, ki spominjajo na orgazmično ječanje in vzdihovanje, kar proži stanja neprehodne zaljubljenosti. "Ekstatični ženski vokali ne označujejo poželjive ženske, ampak, podobno kot v gejevskem disku, hiperorgazmično navdušenje, s katerim se identificira moški, nekaj, po čemur hrepeni in proti čemur se dviga" (prav tam). Seveda glasba ne more biti glavni krivec aseksualnosti subkulture rejva. Stimulanti amfetaminskega tipa veliko pripomorejo k neprehodnosti in aseksualnosti.

Drugi Reynoldsov vidik aseksualnosti se nanaša na predojdipsko nedolžnost, ki se kaže v posnemanju infantilnega oblačenja (predvsem tehno populacije), otroškega govorjenja, otroških pričesk, otroškega "nakita" in v posnemanju japonskih "nepornografskih" anim kot simbola nedolžnosti in otroške (v primeru anim nekoliko erotične) lepote. Reynolds opisuje povezavo SAT s kultom predseksualne nedolžnosti. Amfetamini naj bi bili anoreksična droga, ki zatre apetit skupaj z željo po spolnosti. "Spid in ekstazi ne zanikata telesa, temveč krepita ugodje fizične ekspresije, hkrati pa popolnoma izpraznita seksualno vsebino plesa. To omogoča regresijo do polimorfne nedolžnega telesa brez organov. Predvsem moškim vmesnik droga/telo defalizira telo ter povzroča očarane in mehkužne gibe" (prav tam). Reynolds vidi v uporabi stimulantov amfetaminskega tipa na plesiščih feminizacijo moškega in nepotrebnost ženskega lika v vrhuncu zabave. Povezavo išče tudi v subkulturah, povezanih z amfetamini. Modi v Angliji so

⁴Svetovni rejverski manifest, www.drogart.org

izstopali po urejenem oblačenju, ki je bilo zelo podobno pri obeh spolih, in drži, s katero so impresionirali in ne osvajali svoje subkulturne kolege. Plesalci elektronske glasbe naj bi bili tako bližje samozadovoljnemu, masturbacijskemu plesu s ponavljajočimi se trzljaji kot snubitvenim ritualom, ki jih dramatizira večina plesov (prav tam).

Vseeno je pogled na haus plesišče povsem drugačen kot pogled na tehno zabavo, ki bolj spominja na aseksualno družno plemensko potovanje (nikamor?). Oprijete obleke in elegantna (a kljub temu posebna) oblačila izražajo svojevrstno dvorjenje in zapeljevanje, za katerega ni nujno, da se ne konča s spolnim odnosom. Kokain, pogosta droga na house partijih, za razliko od SAT omogoča spolne odnose in vnaša več neposredne "seksualne energije". V zadnjih nekaj letih je bila uporaba SAT na množičnih gejevskih partijih v ZDA povezana z epidemijami HIV in HEP virusov med homoseksualnimi moškimi. Uporabo amfetamina in metamfetamina so raziskovalci (Case, 2000) povezovali z nezaščitenimi in bolj agresivnimi analnimi spolnimi odnosi na ali po zabavah, kar je imelo za posledico širjenje okužb med homoseksualci. Amfetaminov tako ne moremo vedno povezovati z nezmožnostjo za spolne odnose ter nedokončanim aktom vabljenja in neprehodnosti.

Izrazito neprehodnost in ujetost v lastno subkulturo označuje življenje pripadnikov rejev kulture, ki se s pomočjo kemijskih pomagala (MDMA) zaljubljuje vsak vikend in se nato sredi tedna srečujejo s krizami in z zlomljenim srcem. "Milijoni otrok po Evropi se še vedno vozijo na tem vrtiljaku čustev. Vedno čakajo na naslednji zmenek z ekstazijem, umirajo za čustvi, odvisni od ljubezni, zaljubljeni v ... nič" (Reynolds, 1997).

Vožnjo po kulturi sodobne elektronske glasbe lahko zaključimo s citiranjem "vojs animatorja" MC Flasherja nad polnim plesiščem največjega izmed slovenskih klubov:

"Anyway, OK, now, what I want you to do today is just relax ... relax, close your eyes, OK, your eyes are closed? Good, now ... I want you to just clear your mind, clear your mind, OK. Now lets go somewhere we never went before. Lets go to the complete peace. The time to explore and discover has just began. In the future we will conquer the stars. The future is now and we are the stars."

3. Problem, hipotezi in namena raziskave

V nadaljevanju bo predstavljena metodologija in izbrani rezultati raziskave "Uporaba amfetamina in metamfetamina ter drugih drog v Sloveniji". Del raziskave je preučeval lastnosti obiskovanja prirediteljev elektronske glasbe v Sloveniji v letu 2000.

Uporaba sintetičnih drog v Sloveniji je razmeroma nov in neraziskan pojav. Dosedanje domače raziskave po metodologiji ESPAD-a od leta 1995 do leta 1999 (Dekleva, 1998; Urad RS za droge, 2000) na področju drog kažejo na povečano uporabo ekstazija, v zadnjem času pa tudi na povečanje uporabe amfetaminov. V tujini (EMCDDA, 1998) se je rast uporabe ekstazija ustalila v državah, kjer je bila prej v največjem porastu. V državah, kjer rast uporabe v preteklosti ni bila tako visoka, pa se postopno povečuje. Povsod pa so zaznali rast uporabe amfetaminov, kar v prihodnosti nakazuje možnost največje nevarnosti na področju uporabe poživil (amfetamina, metamfetamina) in ne več na področju uporabe ekstazija.

Uporaba sintetičnih drog je najbolj množična in izstopajoča na večjih in manjših prireditvah elektronske glasbe, kjer se najpogostejše srečujemo s tveganji in nevarnostmi, ki jih povzročata uporaba stimulantov amfetaminskega tipa. Za poznavanje (sub)kulture, v kateri lahko načrtujemo intervencije, je pomembno poznavanje lastnosti obiskovanja in povezava obiskovanja prireditev z uporabo sintetičnih (in drugih) drog. Prva raziskovalna hipoteza je označevala povezavo med pogostejšim obiskovanjem prireditev elektronske glasbe in večjo (bolj pogosto) ter bolj tvegano uporabo sintetičnih drog. Druga raziskovalna hipoteza, ki se je dotikala obiskovanja prireditev elektronske glasbe, je preverjala povezavo med različnimi dajanci prednosti znotraj elektronske glasbe in glede najljubše droge.

Osrednji namen naloge³ je bilo raziskovanje uporabe plesnih (sintetičnih) drog med obiskovalci prireditev elektronske glasbe. Zanimala nas je pogostost uporabe drog, način uporabe drog in značilnosti obiskovanja prireditev elektronske glasbe.

Preventivno delovanje, povezano s problematiko sintetičnih drog, se usmerja na nove populacije in nove socialne okoliščine uporabe. Uspešni preventivni programi na področju drog morajo izhajati iz ugotavljanja značilnosti uporabe sintetičnih drog.

³Izpostavljeni so samo nameni, relevantni za preučevanje lastnosti obiskovanja elektronske glasbe

Drugi namen je primerjava stanja v Sloveniji s stanjem v osmih evropskih državah. Stanje v Evropi sta ugotavljali dve Calafatovi raziskavi: *Night life and recreational drug use SONAR 98* (Calafat, 1999) in *Characteristics and social representation of ecstasy in Europe* (Calafat, 1998). Primerjali smo rezultate raziskave, ki se dotikajo uporabe drog in obiskovanja prireditev elektronske glasbe.

4. Metodologija

V raziskavo smo zajeli nereprezentativni vzorec 942 (oziroma po izločitvi neustrezno izpolnjenih anket 928) mladih. Vzorec je poleg preučevane skupine (845) obiskovalcev prireditev elektronske glasbe oziroma uporabnikov sintetičnih drog v Sloveniji sestavljala primerjalna skupina (97) študentov družboslovnih fakultet. Vzorčenje v preučevani skupini je potekalo z uporabo baze podatkov⁶ o obiskovalcih prireditev elektronske glasbe, na podlagi razdeljenih anket na eni večji in treh manjših prireditvah elektronske glasbe v Sloveniji in z razdeljevanjem vprašalnikov, ki so jih prostovoljci (v programu vrstniškega izobraževanja) Združenja DrogArt posredovali svojim znanecem in prijateljem. Preučevana skupina je bila tako sestavljena iz treh podskupin, ki so se med seboj statistično pomembno razlikovale.

Tabela 1: Spolna struktura anketirancev glede na način zbiranja podatkov.

Skupina	Spol		Ženske		Skupaj	
	Moški		f	%	f	%
	f	%	f	%	f	%
Baza podatkov	210	50,5	206	49,5	416	44,8
Prireditve	188	58,9	131	41,1	319	34,4
Vrstniki	46	47,9	50	52,1	96	10,5
Študentje	17	17,5	80	82,5	97	10,5
Skupaj	461	49,7	467	50,3	928	100,0

Pred analiziranjem smo preverili zanesljivost in veljavnost podatkov. Zanesljivost smo preverjali s stopnjo nekonsistentnosti pri odgo-

⁶Bazo podatkov, na podlagi katere obveščajo obiskovalce o prihajajočih prireditvah, nam je v uporabo odstopilo Društvo za tehno kulturo (DTK) iz Ljubljane.

vorih na dve logično povezani vprašanji o uporabi drog. Veljavnost smo preverjali z vprašanjem o izmišljeni drogi. Zanesljivost in veljavnost dobljenih podatkov sta bili zadostni in primerljivi z dosedanjimi slovenskimi in evropskimi raziskavami o drogah. Iz vzorca smo izključili skupaj 14 vprašalnikov. Za nadaljnjo obdelavo smo upoštevali numerus 928.

Vzorec je bil spolno zelo uravnovešen, zajemal je 49,7% žensk in 50,3% moških, razmerje v primerjalni skupini je bilo v primerjavi s celotnim vzorcem manj ugodno (spolno pristransko). Večina anketirancev (modus) v proučevani skupini je bila v času anketiranja stara 18 let, v primerjalni skupini pa 20 let. Povprečna starost v celotnem vzorcu je bila 20 let in 4 mesece.

V nadaljevanju bomo povsod tam, kjer bomo primerjali različne skupine v proučevani skupini, uporabljali izraze *baza* (vprašalniki so bili razdeljeni na podlagi baze podatkov), *prireditve* (vprašalniki so bili razdeljeni na prireditvah) in *vrstniki* (vprašalnike so mladi razdeljevali svojim prijateljem in vrstnikom).

Ugotovitve bomo povzeli v posameznih točkah, ki se nanašajo na ločena področja obiskovanja prireditev elektronske glasbe.

5. Rezultati: značilnosti obiskovanja prireditev elektronske glasbe

Značilnosti obiskovanja prireditev elektronske glasbe smo merili s skupino vprašanj, ki so spraševala po pogostosti obiskovanja prireditev, starosti ob prvem obisku, stažu obiskovanja prireditev, najbolj priljubljeni glasbeni zvrsti in razlogih za obiskovanje prireditev. V nada-

Tabela 2: Struktura obiskovalcev prireditev elektronske glasbe glede na spol in skupino.

Spol Skupina	Moški		Ženske		Skupaj		Neobiskovalci	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Baza	202	50,5	198	49,5	400	51,3	16	30,8
Prireditve	182	59,7	123	40,3	305	39,2	14	26,9
Vrstniki	33	44,6	41	55,4	74	9,5	22	42,3
Skupaj	417	53,5	362	46,5	779	100,0	52	100,0

ljevanju nas bo pri temi obiskovanje prireditev zanimal samo del preučevane skupine, ki obiskuje prireditve elektronske glasbe. Z uporabo kontingenčnih tabel smo iz vrste vprašanj, ki sprašujejo po značil-

Tabela 3: Starost ob prvem obisku prireditve elektronske glasbe glede na spol in skupino (načine zbiranja podatkov).

Skupina Starost	Baza		Prireditve		Vrstniki		Skupaj	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
9			1				1	
12		1	1			1	1	2
15	5	4		1			5	5
14	5	10	10	7	3	2	18	19
15	30	29	21	20	3	8	54	57
16	46	36	32	24	11	8	89	68
17	32	34	29	27	1	8	62	69
18	29	24	22	12	3	5	54	41
19	22	20	27	6	2	1	51	27
20	8	15	13	9	1	2	22	26
21	5	6	9	5	2	2	16	13
22	7	4	4	3	2	1	13	8
25	3	5	2	3		1	5	9
24	4	4	2	3			6	7
25	2	1	2				4	1
26	1	2					1	2
27			2	1			2	1
28	1	1					1	2
29	2		1				3	
30+	2	2	2		2		6	2
Skupaj	202	197	180	121	30	39	412	357
M	17,8	17,6	17,9	17,4	18,5	16,9	17,8	17,5
Ni odgovora		1	2	2	5	2	5	5
Skupaj vsi	202	198	182	125	35	41	417	362

nostih obiskovanja prireditev, izbrali selektivno vprašanje, ki je izločilo tiste, za katere ni povsem jasno, ali prireditve obiskujejo ali ne. Tako smo domnevno povečali veljavnost podatkov in v preučevani skupini dobili numerus 779 oseb, ki jih bomo v nadaljnji obdelavi poimenovali **obiskovalci prireditev elektronske glasbe**.

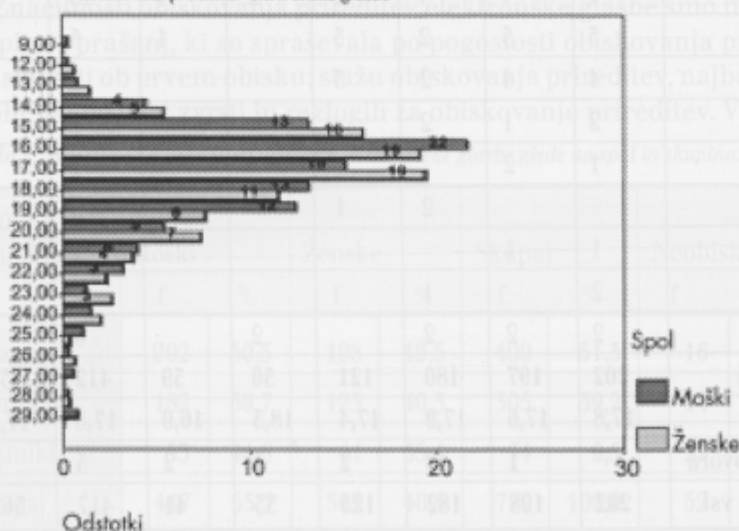
5.1. Starost ob prvem obisku

Tabela 5 prikazuje starost ob prvem obisku prireditve elektronske glasbe glede na različne skupine. Najmlajši obiskovalec je ob prvem obisku štel 9 let in najstarejši 36 let. Pri začetni starosti obiskovanja prireditev elektronske glasbe ni statistično pomembnih razlik med spoloma (t-test). Slika 1 prikazuje začetno starost obiskovanja prireditev glede na spol v celotni skupini obiskovalcev. Iz grafa na sliki je razvidno, da mladi najpogosteje prvič obišejo prireditve elektronske glasbe pri šestnajstih letih.

V našem vzorcu je pri tej starosti prvič obiskalo tako prireditev 21,6% moških in 19,0% žensk. Med vsemi obiskovalci prireditev elektronske glasbe je prvo opazno povečanje prvega obiska pri starosti štirinajst let. Ko pri starosti šestnajst let prvi obisk doseže najvišjo točko, se proti dvajsetemu letu znižuje in po dvajsetemu letu občutno upada.

Slika 1: Starost ob prvem obisku prireditve elektronske glasbe glede na spol (n=769).

Starost na prvi prireditvi
obiskovalci prireditev elektronske glasbe

5.2. Pogostost in trajanje obiskovanja prireditev

S preučevanjem pogostosti in trajanja obiskov prireditev elektronske glasbe lahko dobimo pomembne podatke o integriranosti mladih v subkulturo elektronske glasbe. V Sloveniji potekajo manjše prireditve (do 500 ljudi) skozi celo leto vsak konec tedna ali med tednom na različnih lokacijah, vsake dva meseca pa sledi večja prireditev (do 7000 ljudi).

V tabeli 4 lahko vidimo pogostost obiskovanja glede na različne skupine. Iz podatkov je razvidno, da mladi prireditve največkrat obiskujejo enkrat na štirinajst dni ali enkrat na mesec. Slika 2 prikazuje pogostost obiskovanja prireditev pri obiskovalcih prireditev elektronske glasbe. Mladi prireditve največkrat obiskujejo enkrat na mesec (31,2%), nato enkrat na štirinajst dni (29,0%) in enkrat na tri mesece (20,0%). Mladih, ki največ časa preživijo na "sceni" in najpogosteje (vsak vikend) obiskujejo prireditve, je 11,5%.

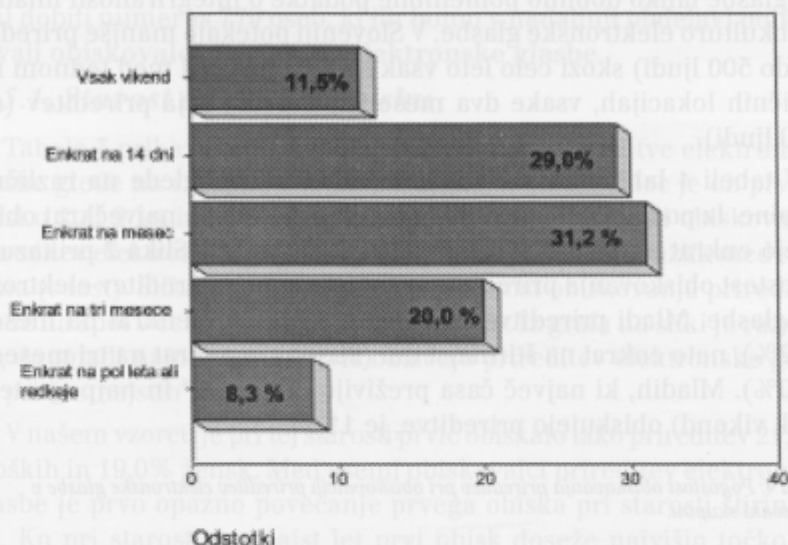
Tabela 4: Pogostost obiskovanja prireditev pri obiskovalcih prireditev elektronske glasbe v preučevani skupini.

Skupina Pogostost obiskovanja	Baza		Prireditve		Vrstniki		Skupaj	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Vsak vikend	50	13,1	32	10,9	4	5,7	86	11,5
Enkrat na 14 dni	126	33,0	70	23,8	20	28,6	216	29,0
Enkrat na mesec	107	28,0	108	36,7	18	25,7	233	31,2
Enkrat na tri mesece	68	17,8	67	22,8	14	20,0	149	20,0
Enkrat na pol leta ali redkeje	31	8,1	17	5,8	14	20,0	62	8,3
Skupaj	382	100	294	100,0	70	100,0	746	100,0
Ni odgovora	18		11		4		33	
Skupaj vsi	400		305		74		779	

Tabela 5 prikazuje trajanje obiskovanja prireditev glede na različne skupine. Najdaljši staž obiskovanja prireditev ima skupina anketirancev prek baze podatkov, saj jih največji del (43,6%) obiskuje prireditve tri leta ali več. Anketiranci ostalih treh skupin v največji meri obiskujejo prireditve elektronske glasbe eno leto. Predvidevamo lahko, da so anketiranci prek baze podatkov nekoliko bolj izkušena po-

Slika 2: Pogostost obiskovanja prireditev elektronske glasbe (n=746).

Pogostost obiskovanja prireditev
obiskovalci prireditev elektronske glasbe

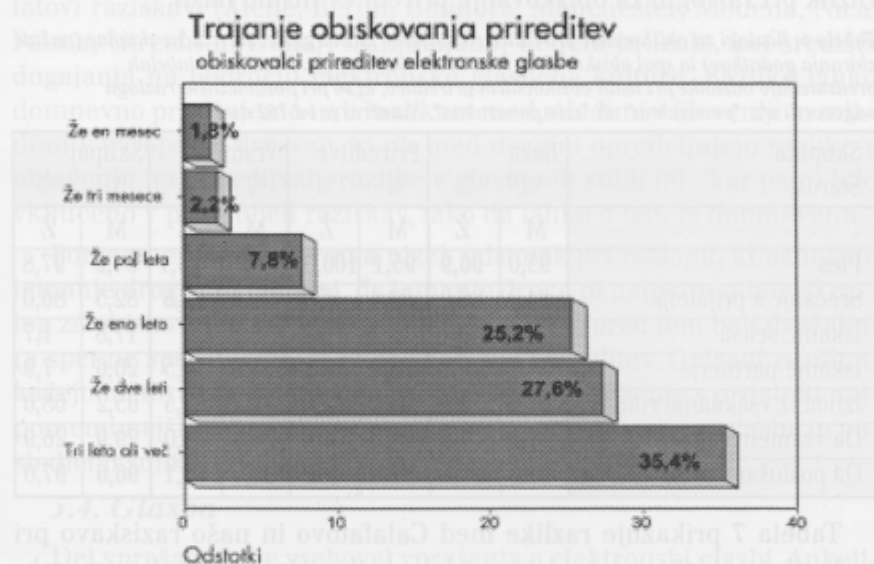
pulacija, ki je na sceni dalj časa ali morda od samih začetkov okrog leta 1994. Daljša navzočnost na "sceni" se povezuje z nekoliko večjim številom starejših anketirancev (nad 20 let) v tej skupini (glej tabelo 13 in 14).

Tabela 5: Trajanje obiskovanja prireditev elektronske glasbe glede na različne skupine (načine zbiranja podatkov).

Skupina Trajanje obiskovanja	Baza		Prireditve		Vrstniki		Skupaj	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Že tri mesece	3	0,8	11	3,6			14	1,8
Že tri mesece	6	1,5	9	3,0	2	3,0	17	2,2
Že pol leta	18	4,6	35	11,6	6	9,1	59	7,8
Že eno leto	85	21,8	85	27,5	23	34,8	191	25,2
Že dve leti	108	27,7	83	27,5	18	27,3	209	27,6
Tri leta ali več	170	43,6	81	26,8	17	25,8	268	35,4
Skupaj	390	100,0	302	100,0	66	100,0	758	100,0
Ni odgovora	10		3		8		21	
Skupaj vsi	400		305		74		779	

Če združimo vse tri skupine obiskovalcev prireditev elektronske glasbe, lahko vidimo, da največji odstotek anketirancev (35,4%) obiskuje prireditve več kot tri leta. Tudi ostali del vseh anketiranih obiskuje prireditve dalj časa, dve leti (27,6%) in eno leto (25,2%). Med obiskovalci prireditev elektronske glasbe je več kot polovica (63,0%) takih, ki prireditve obiskuje več kot eno leto.

Slika 3: Trajanje obiskovanja prireditev elektronske glasbe (n=758).

5.3. Razlogi za obiskovanje prireditev

Razlogi za obiskovanje prireditev elektronske glasbe so zelo različni. Ne moremo jih preprosto skrčiti na razloge, kot so poslušanje glasbe, droge in ples. V vprašalnik smo tako vključili sedem različnih razlogov za obiskovanje prireditev, ki smo jih povzeli po Calafatovi (1999) raziskavi *Night life in Europe and recreational drug use*. Razlogi niso bili izbrani glede na to, kaj si mi (raziskovalci, opazovalci) predstavljamo kot poglobitve razloge, ampak so bili izbrani s pomočjo kvalitativne raziskave, ki je spremljala omenjeno Calafatovo raziskavo. Razloge so tako v kvalitativnem delu največkrat omenili obiskovalci prireditev. Odločili smo se, da razloge za obiskovanje prireditev preverimo na vzorcu slovenskih obiskovalcev.

Tabela 6 prikazuje razloge za obiskovanje prireditev glede na skupine in spol anketirancev. Statistično pomembne razlike med spolo-

ma (t-test, vse na ravni 0,001) se kažejo v vseh treh primerjanih skupinah. V vseh treh skupinah (baza, prireditve, vrstniki) je statistično pomembna razlika pri razlogu "iskanje seksa", ki je bolj pomemben za moške kot za ženske. Pri anketirancih prek baze podatkov in pri tistih, ki smo jih dosegli na prireditvah elektronske glasbe, so statistično pomembne razlike pri razlogu "iskanje partnerja", ki je pomembnejši za obiskovalce moškega spola. Drugih statistično pomembnih razlik pri razlogih za obiskovanje prireditev nismo našli.

Tabela 6: Razlogi za obiskovanje prireditev elektronske glasbe glede na različne skupine (načine zbiranja podatkov) in spol obiskovalcev brez kontrolne skupine. Rezultati v tabelah predstavljajo odstotke pri tistih obiskovalcih prireditev, ki so pri posameznem razlogu odgovorili s/z "pomembno" ali "zelo pomembno". Numerus je od 762 do 779.

Skupina Starost	Baza		Prireditve		Vrstniki		Skupaj	
	%	%	%	%	%	%	%	%
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Ples	93,0	96,9	95,1	100,0	97,0	95,1	94,2	97,8
Srečanje s prijatelji	81,2	86,0	82,4	85,2	90,9	87,8	82,5	86,0
Iskanje seksa	18,9	2,1	16,2	1,7	19,4		17,8	1,7
Iskanje partnerja	19,7	9,8	21,9	5,0	18,8	7,5	20,6	7,9
Izhod iz vsakdanje rutine	59,8	70,6	65,2	67,5	72,7	62,5	63,2	68,6
Da vzamem droge/o	27,3	24,0	37,2	32,2	6,1	25,0	29,9	26,9
Da poslušam glasbo	96,5	96,0	97,8	99,2	90,9	95,1	96,6	97,0

Tabela 7 prikazuje razlike med Calafatovo in našo raziskavo pri razlogih za obiskovanje, ki so se zdeli obiskovalcem najbolj pomembni. Iz tabele lahko vidimo, da gre pri večini razlogov za precejšnje razlike med obema raziskavama.

Tabela 7: Razlogi za obiskovanje prireditev elektronske glasbe. Primerjava s Calafatovo (1999) raziskavo. Upoštevani so odstotki odgovorov "zelo pomembno".

Raziskava	Calafat, 1998 n=2595 %	Sande, 2000 n=762-779 %
Ples	66,6	70,4
Srečanje s prijatelji	90,1	41,1
Iskanje seksa	27,8	3,3
Iskanje partnerja	28,9	3,3
Izhod iz vsakdanje rutine	73,5	27,6
Da vzamem droge/o	18,7	7,1
Da poslušam glasbo	89,2	72,7

Navkljub pomembnim razlikam v odstotkih najdemo podobnosti predvsem pri štirih najpomembnejših razlogih za obiskovanje prireditelj, ki so pri obeh raziskavah enaki. Ti razlogi so: ples, poslušanje glasbe, izhod iz vsakdanjosti in srečanje s prijatelji. Zadnji trije razlogi so bolj izraziti pri Calafatovi raziskavi.

Razlike med rezultati lahko pripisujemo razlikam v nočnem življenju med preučevanimi nočnimi središči in nočnim življenjem v Calafatovi raziskavi (Atene, Berlin, Coimbra, Manchester, Modena, Nica, Palma, Utrecht in Dunaj) in Ljubljano, Celjem in Izolo, kot središči dogajanja na področju elektronske glasbene kulture. Razlike lahko domnevno pripisujemo tudi razlikam med mladimi v Sloveniji in mladimi v evropskih državah, ki jih med drugim opredeljujejo razlike v oblačenju na prireditvah, razlike v glasbenih stilih itd., kar pa ni bilo vključeno v polje obeh raziskav, tako da lahko o tem le domnevamo.

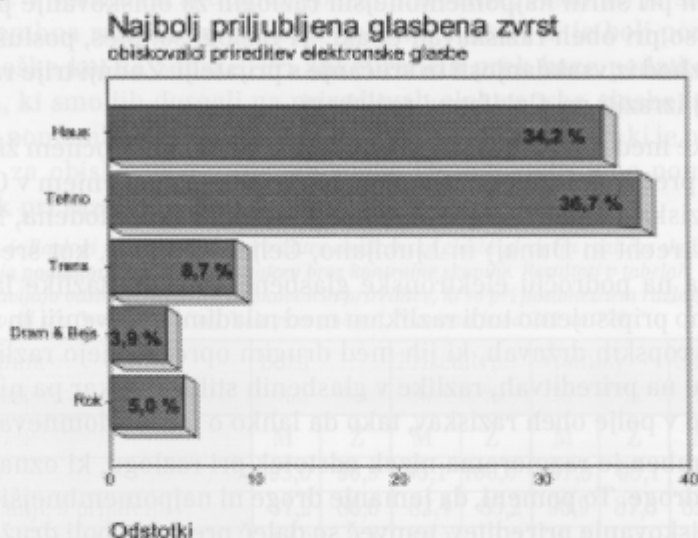
Pomemben je razmeroma nizek odstotek pri razlogu, ki označuje jemanje droge. To pomeni, da jemanje droge ni najpomembnejši razlog za obiskovanje prireditev, temveč so daleč pred tem bolj družabni (a spet ne spolni) razlogi za obiskovanje prireditev. Opisani rezultati kažejo na to, da so ples, poslušanje glasbe in druženje s prijatelji najpomembnejši razlogi obiskovanja prireditev elektronske glasbe in posledično subkulture elektronske glasbe.

5.4. Glasba

Del vprašalnika je vseboval vprašanja o elektronski glasbi. Anketiranci (v večini obiskovalci prireditev) so se lahko odločali med dvajsetimi zvrstmi glasbe, od katerih jih 11 sodi v skupino elektronske glasbe. Rezultati razvrščanja glasbenih podzvrsti ("izberi tri glasbene zvrsti, ki jih najraje poslušáš in jih razvrsti po priljubljenosti") so pokazali na priljubljenost tehna, hausa in trensa v Sloveniji. Na prvem mestu ("glasbena zvrst, ki jo imam najraje") je bil med anketiranci največkrat izbran tehno (36,7%), nato haus (34,2%) in trens (8,7%) ter rok (5,0%). Na drugem mestu je bil vrstni red haus (24,7%), tehno (22,0%) in trens (20,7%) na tretjem, zadnjem mestu pa trens (23,5%), haus (17,2%) in tehno (11,5%).

V kontrolni skupini je bila na prvem mestu največkrat izbrana rok glasba (53,6%), nato latino (11,5%) in na tretjem mestu haus (7,2%). Na drugem mestu je bila najpogosteje izbrana regi glasba (18,1%), nato latino (16,0%) in rock (13,8%). Na tretjem mestu je bil največkrat izbran metal (10,9%), nato regi (9,8%) in hip hop (8,7%).

Slika 4: Najbolj priljubljena glasbena zvrst med obiskovalci prireditev elektronske glasbe (n=773).

* Manjkajoče odstotke (do 100%) predstavljajo druge glasbene zvrsti (Latino, Regi, Metal, UK garaž...).

5.5. Preverjanje raziskovalnih hipotez

5.5.1. Povezave med obiskovanjem prireditev, elektronsko glasbo in uporabo stimulantov amfetaminskega tipa

Na prvi pogled smo preverjali povsem očitno hipotezo. Povezovanje pogostosti uporabe z obiskovanjem prireditev elektronske glasbe. Izid se zdi očiten. Če obiskuješ zabave bolj pogosto, boš tudi (plesne, sintetične, stimulatívne) droge uporabljal bolj pogosto. Povezovanje se bolj zaplete, ko poizkušamo razpravo dvigniti na višji nivo. Ali je elektronska glasba povezana z uporabo drog? Na splošno med poznavalci scene, uporabniki drog, organizatorji, promotorji in ustvarjalci prevladuje mnenje, da elektronska glasbena kultura ni povezana z uporabo sintetičnih poživil. Tako med slednjimi kot tudi med kritiki kulture (ki niso nujno zunaj plesne scene) pa se pojavlja tudi diametralno nasprotna trditev, da je elektronska glasba nujno povezana z uporabo sintetičnih poživil. Droge naj bi bile, po tem drugem vidiku, gonilo nočne zabavne industrije (navsezadnje omogočajo celonočne zabave, ki prinašajo dobiček). Širša javnost se navadno nagiba na stran diskurza sintetične droge = sodobna zabava, ožja (kulturna) javnost pa se nagiba na stran povsem ločene obravnave elektronske glasbene kulture in drog.

Resnica je verjetno neke vmes. Dejstvo je, da je bila prav elektronska glasba vse od 70. let naprej tista, na katero so se (skoraj idealno) navezala sintetična poživila. Stimulanti amfetaminskega tipa omogočajo nekoliko drugačno (globlje, močnejše) doživljanje glasbe in predvsem zagotavljajo osem in več ur trajajočo nočno zabavo. Podaljšujejo budni čas. Na drugi strani pa lahko prav tako zagovarjamo tezo o ločenosti elektronske glasbe in sintetičnih drog, saj je produkcija in reprodukcija glasbe zunaj prireditve lahko povsem svoj (sub)kulturni in ekonomski kontekst.

Kaj na to pravi statistika? Hipotezo povezanosti med pogostejšim obiskovanjem prireditev elektronske glasbe in večjo (bolj pogosto) uporabo sintetičnih drog smo preverjali s pomočjo kontingenčne tabele in hi-kvadrat preizkusom neodvisnosti. Hipotezo smo preverjali za ekstazi in amfetamine, saj sta se omenjeni drogi v prejšnjih poglavjih izkazali za najpogosteje uporabljeni sintetični drogi na prireditvah elektronske glasbe.

Tabeli 8 in 9 predstavljata pogostost uporabe sintetičnih drog glede na pogostost obiskovanja prireditev elektronske glasbe.

Tabela 8: Kontingenčna tabela – pogostost obiskovanja zabav in pogostost uporabe ekstazija (n=714).

Pogostost uporabe ekstazija	Ne uporabljam ga		Z uporabo sem prenehal		Manj kot enkrat na mesec		Enkrat na mesec		Večkrat na mesec, vendar manj kot enkrat na teden		Enkrat na teden		Nekajkrat na teden		Skupaj	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Vsak vikend	8	6,7	15	15,7	6	3,5	5	2,6	21	15,0	25	51,0	8	57,1	84	11,8
Enkrat na 14 dni	27	22,5	16	16,8	25	13,8	27	23,5	90	64,5	18	56,7	5	55,7	208	29,1
Enkrat na mesec	40	33,3	50	51,6	50	27,6	75	63,5	25	17,9	5	10,2			225	31,2
Enkrat na tri mesece	24	20,0	20	21,1	79	43,6	12	10,4	5	2,1	1	2,0	1	7,1	140	19,6
Enkrat na pol leta ali redkeje	21	17,5	16	16,8	21	11,6			1	0,7					59	8,5
Skupaj	120	100,0	95	100,0	181	100,0	115	100,0	140	100,0	49	100,0	14	100,0	714	100,0

Hi-kvadrat test za modificirano kontingenčno tabelo 61 (3x5) je 371,897. Za hi-kvadrat preizkus smo strnili dve kategoriji v kolonah ("enkrat na teden" in "nekajkrat na teden") in dve kategoriji v vrsticah ("enkrat na tri mesece" in "enkrat na pol leta ali redkeje"), tako da smo se znebili praznih celic. Hipotezo povezanosti med pogostejšim obiskovanjem prireditev elektronske glasbe in večjo (bolj pogosto) uporabo ekstazija lahko obdržimo in zavrnamo ničelno hipotezo neodvisnosti na ravni 0,001.

Tabela 9: Kontingenčna tabela – pogostost obiskovanja zabav in pogostost uporabe amfetaminov (n=689).

Pogostost uporabe amfetam.	Ne uporabljam jih		Z uporabo sem prenehal		Manj kot enkrat na mesec		Enkrat na mesec		Večkrat na mesec, vendar manj kot enkrat na teden		Enkrat na teden		Nekajkrat na teden		Redno vsak dan		Skupaj	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Vsak vikend	15	6,5	12	9,0	16	10,2	8	11,0	11	15,7	16	59,5	5	71,4	1	100,0	84	12,0
Enkrat na 14 dni	58	25,2	40	50,1	29	18,5	20	27,4	45	64,5	9	55,5	2	28,6			205	29,1
Enkrat na mesec	75	52,6	44	55,1	47	29,9	42	57,5	12	17,1	2	7,4					232	51,8
Enkrat na tri mesece	45	19,6	28	21,1	56	55,7	5	4,1	2	2,9							154	19,2
Enkrat na pol leta ali redkeje	57	16,1	9	6,8	9	5,7											55	7,9
Skupaj	250	100,0	155	100,0	157	100,0	75	100,0	70	100,0	27	100,0	7	100,0	1	100,0	689	100,0

Hi-kvadrat test za modificirano kontingenčno tabelo 62 (3x4) je 154,624. Za hi-kvadrat preizkus smo strnili tri kategorije v kolonah ("redno vsak dan", "enkrat na teden" in "nekajkrat na teden") in tri kategorije v vrsticah ("enkrat na mesec", "enkrat na tri mesece", "enkrat na pol leta ali redkeje" in "večkrat na mesec, vendar manj kot enkrat na teden"), tako da smo se znebili praznih celic. Hipotezo povezanosti med pogostejšim obiskovanjem prireditev elektronske glasbe in večjo (bolj pogosto) uporabo amfetamina lahko obdržimo in zavrnamo ničelno hipotezo neodvisnosti na ravni 0,001.

Prikazani rezultati vodijo k ugotovitvi, da je bolj pogosto obiskova-

nje prireditve elektronske glasbe povezano s pogostejšo (in tudi bolj tvegano) uporabo sintetičnih drog.

5.5.2. Povezava med glasbenimi preferencami in drogami

Zanimiva je primerjava med uporabo različnih drog in glasbenimi preferencami. Med obiskovalci prireditve se house glasba velikokrat povezuje z večjo uporabo kokaina in marihuane ter tehno glasba z večjo uporabo ekstazija. Rezultati raziskave so pokazali, da si je kot najljubšo drogo ekstazi izbralo 50,4 % (n=273) tistih, ki najraje poslušajo tehno glasbo in 23,2 % (n=259) tistih, ki najraje poslušajo house glasbo. Pri kokainu je tendenca drugačna. Za najljubšo drogo si ga je izbralo 7,7 % tistih, ki najraje poslušajo tehno in 9,7 % tistih, ki najraje poslušajo house glasbo. Tudi marihuana je bolj všeč tistim, ki poslušajo house glasbo, saj si jo je za najljubšo drogo izbralo kar 41,3 % obiskovalcev prireditve elektronske glasbe (v primerjavi z 28,9 % pri tistih, ki jim je ljubši tehno).

Podobno kot povezavo med obiskovanjem prireditve in uporabo drog smo preverjali tudi povezavo med različnimi elektronskimi glasbenimi stili in izbrano najljubšo drogo. V ta namen smo skrčili kategorije elektronske glasbe na najbolj priljubljene (tehno, house in trends) ter droge na tiste, ki se najpogosteje uporabljajo na prireditvah elektronske glasbe (ekstazi, kokain, marihuana, amfetamin, alkohol). Hi-kvadrat test za dobljeno kontingenčno tabelo je 136,096. Na podlagi dobljenih rezultatov lahko zaključimo, da so različne elektronske glasbene zvrsti statistično pomembno povezane z različnimi izjavami glede najljubše droge.

6. Sklepne misli in razprava

Rezultati raziskave, ki se dotikajo značilnosti obiskovanja prireditve elektronske glasbe v Sloveniji, kažejo na nekatere smernice znotraj subkulture in glasbene preference slovenskih poslušalcev elektronske glasbe ter preverjajo povezave med uporabo drog in elektronsko glasbo.

Prva ugotovitev, ki izhaja iz prikazanih rezultatov, je: Slovenci imajo radi trdo. Trda glasba je tehno glasba, ki ima za razliko npr. od haus glasbe manj poudarjene komponente vokalov in osnovne melodije, bas linija pa je precej hitrejša. Izmed obiskovalcev prireditve jih je 36,7 % izbralo tehno za glasbo, ki jo imajo najraje.

Na drugem mestu je haus glasba, ki jo najraje posluša 34,2 % anketirancev. Trens glasba je na tretjem mestu – izbralo jo je 8,7 % anketirancev.

Obiskovanje prireditev elektronske glasbe je v Sloveniji zelo priljubljeno, na kar kaže tudi vedno večje število in pogostost prireditev elektronske glasbe ter gostovanje največjih (in najdražjih) tujih di džejev pri nas. Iz podatkov raziskave je razvidno, da največji del (60,2 %) obiskovalcev prireditev elektronske glasbe obiskuje prireditve enkrat ali dvakrat na mesec.

Glavni razlogi za obiskovanje prireditev so: ples, srečanje s prijatelji, izhod iz vsakdanjosti in poslušanje glasbe. Iskanje seksa, iskanje partnerja ter uporaba drog so najmanj pomembni razlogi.

Kje lahko iščemo povezave med pisanjem o elektronski glasbi in socialno pedagogiko? Velik del mladih danes posluša eno od bolj ali manj komercialnih zvrsti elektronske glasbe. Elektronska glasbena kultura in digitalna tehnologija sta se naselili skorajda v vse koticke življenja mladih. Mladi dobijo prek SMS-a informacije o prireditvah, iz radia divja sintetika in prek interneta si lahko pretočijo zadnji set njihovega najljubšega di džeja. Priljubljenost elektronske glasbe ter njena povezanost z navdušenjem mladih nad tehnologijo tvori v kombinaciji s sintetičnimi drogami formulo za uspeh prireditev elektronske glasbe. Množične prireditve elektronske glasbe (partiji) so danes poleg šol tista mesta, kjer lahko najdemo največ mladih (in največjo uporabo droge v rekreativnem smislu).

Vprašanje s stališča primarne preventive je lahko, kaj manjka mladim, da tako pogosto obiskujejo prireditve elektronske glasbe in še posebej, kaj jim mladim, da uporabljajo prepovedane sintetične droge? Odgovori niso tako zapleteni. Pomembno je zastaviti prava vprašanja. Vprašati se moramo predvsem, kaj je tisto, kar droga daje. Empatija, povezanost in ljubezen do soljudi so povsem serotoninški efekti, ki jih lahko sproži MDMA. Je to mar nekaj, kar manjka mladim v obdobju zadnjih petnajstih let? Je to nekaj, kar manjka sodobni zahodni družbi, sodobni zahodni družini, ali pa je individualni problem večine izmed tistih 4000 mladih na množičnih prireditvah? Mladi lahko dojemajo sodobne odnose v družbi kot površne, plitve in nepristne, kar lahko zlahka zadovoljijo na masovki v sosednjem mestu, kjer se imajo vsaj osem ur radi in so močno medsebojno povezani v hitrem in divjem plesu. Jutra in tedni vmes so ponavadi prav tako prazni, kot so

bili pred tem, kar sproži čakanje na naslednji petek in naslednjo virtualno, z drogo spodbujeno vikend ljubezen.

Hitrost, energija in pozornost so povsem dopaminski učinki amfetaminov, hkrati pa tudi magične besede dot.com kapitalizma. Mladi lahko tako pri učinkih prepovedanih drog izbirajo med tem, kar jim (ali družbi) primanjkuje (povezanost, ljubezen), in med tem, kar velja za vrednoto v zahodni družbi (energija, hitrost), ter se odločijo za enega izmed željenih učinkov.

Staršem se zdi vstop v svet glasne glasbe in masovnih zabav največkrat nesmiseln in misel na to odbijajoča. Sumijo, kaj se z otrokom dogaja v hali sredi mesta, vendar jih bolj spravlja ob živce to, da otroci naslednji dan nimajo teka in se ne dotaknejo kosila. Pogovor še vedno ne steče.

In kje je socialna pedagogika v kontekstu elektronskih zabav? Področje sekundarne preventive je na področju plesnih drog pri nas dokaj dobro urejeno, področje primarne pa se mi (kot piscu tega besedila) zdi vedno bolj problematično in zmedeno. Kako bomo ustvarjali boljše odnose, več medsebojnega zaupanja in empatije, več alternativnih načinov druženja in sproščanja energije? Odgovor je seveda v spreminjanju sveta, v katerem živimo, vrednot v katere verjamemo, in hitrost, s katero živimo. Spreminjanje sveta v tem primeru niti ni tako utopično, če se spomnimo krhkega ravnovesja zahodnega sveta na rezilu tehnologije iz uvodnega pisanja.

Do tedaj pa bodo masovne prireditve elektronske glasbe živele v kaotičnem kompromisu med simbolno empatijo in sintetično srečo novega PLUR sveta in povsem tržnimi načeli zaslužka in ogromnih budžetov vsake masovne zabave. Želim vam varno in hitro zabavo.

7. Literatura

Bellis, M., Hale, G., Bennet, A., Chaudry, M. and Kifoyle, M. (2000). Ibiza uncovered: Changes in substance use and sexual behaviour amongst young people visiting an international night-life resort. *International Journal of Drug Policy*, (10), 235-244.

Calafat, A., Stocco, P., Mendes, F., Simon, J., Van de Wijngaart, G., Sureda, M., Palmer, A., Maalste, N. and Zavatti, P. (1999). *Night life in Europe and recreational drug use*. SONAR 98. Palma de Mallorca, IREF-REA.

Calafat, A., Bohrn, C., Juan, M., Kokkevi, A., Maalste, N., Mendes, F., Palmer, A., Sherlock, K., Simon, J., Stocco, P., Sureda, M., Tossmann P., Van de Wijngaart, G. and Zavatti, P. (1998). *Characteristics and social representation of ecstasy in Europe*. Palma de Mallorca, IREFREA.

Dekleva, B. (1999). Rekreativna uporaba drog. *Socialno delo*, 38 (4-6), 281-286.

Emcdda (2000). *2000 Annual report on the state of the drugs problem in the European Union*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

Estievenart, G. (1998). *1998 Annual report on the state of the drugs problem in the European Union*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

Fried, E. (2000). *Sex, meds and teens: Scenes from the new (legal) drug culture*. *Rolling Stone*, 2000 (840), 52-56.

Glassner, B. and Loughlin, J. (1990). *Drugs in adolescent worlds*. London, Macmillan.

Griffiths, P., Vingoe, L. and Jansen, K. (1997). *New trends in Synthetic Drugs in the European Union: Epidemiology and Demand Reduction Responses*. Luxembourg, EMCDDA.

Griffiths, P., Vingoe, L. and Williamson, S. (1997). Epidemiology and Social Context of Amphetamine-type Stimulant Use. in M. Donoghoe (Ed.) *Amphetamine-type Stimulants*. Geneva, WHO, 2-74.

Hird, S., Khuri, E., Dusenbury, L. and Millman, R. (1997). Adolescents. in J. H. Lowinson, P. Ruiz, R. B. Millman and J. G. Langrod (Eds.) *Substance Abuse*. Baltimore, Williams & Wilkins, 181-199.

King, G. and Ellinwood, E. (1997). Amphetamines and Other Stimulants. in J. H. Lowinson P. Ruiz R. B. Millman and J. G. Langrod (Eds.) *Substance Abuse*. Baltimore, Williams & Wilkins, 207-225.

Lenson, D. (1995). *On Drugs*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Matković, T. (2000). *Kvantitativni pogled u rave subkulturu: pregleđ karakteristika segmenta populacije rave subkulture*. Zagreb, Filozofski fakultet.

Parker, H. (1998). *Illegal Leisure: the normalization of adolescent recreational drug use*. London, Routledge.

Reynolds, S. (1997). Rave culture: living dream or living death? in

S. Redhead, D. Wynne and J.O. Connor (Eds.). *The subculture reader*. Oxford, Blackwell Publishers, 102-111.

Rozina, A. (1999). Rave: hedonistične ptice s konca tisočletja. v P. Stankovič, G. Tomc in M. Velikonja (Ur.) *Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih*. Ljubljana, ŠOU, 53-64.

Saunders, N. (1997). *Ecstasy reconsidered*. Exeter, BPC Wheatons.

Sherlock, K. (1999). Patterns of ecstasy use amongst club-goers on the UK »dance scene«. *International Journal of Drug Policy*, (10), 117-129.

Shulgin, A. (1995). Droge v prihodnosti: naslednjih deset let. *Mreža drog*, (2), 13-28. .

Stankovič, P. (1998). Rave kultura in zagonetna devetdeseta. *Teorija in praksa*, 35 (5), 800-815.

Strehovec, J. (1998). *Tehnokultura-Kultura tehna*. Ljubljana, ŠOU - Študentska založba.

Urad RS za droge (2000). *The short presentation of drug policy in Slovenia 2000*. Ljubljana, Urad RS za droge.

Winstock, A. (2000). *Drugs survey*. Mixmag, 2000 (112), 084-086.

Izvorni znanstveni članek, prejet decembra 2000.

Povzetek

Helena Jeričič
V prvem delu članek obravnava različna mnenja in definicije o zasvojenosti z internetom, navoja znamenja te zasvojenosti v psihičnem in socialnem življenju ter opisuje glavne težave pri ugotavljanju tovrstne zasvojenosti. Primerjava tujih raziskav kaže, da so raziskave o zasvojenosti z internetom potekale predvsem po internetu, kar pomeni, da je bil vzorec samozaselektiven in ne omogoča sploševanja. Druga vrsta raziskav pa so bile študije primera, na podlagi katerih lahko z večjo gotovostjo trdimo, da zasvojenosti z internetom obstaja. V drugem delu članka je predstavljena raziskava med dijaki trejtega letnika ljubljanskih šol (N=1194). Rezultati so pokazali, da dijaki kažejo malo znamenj zasvojenosti. Analiza skrajnih primerov je pokazala, da so znamenja zasvojenosti povezana s spolom in vrsto šole, tega pa ne moremo trditi za kraj

Zasvojenost z internetom – sedanost ali prihodnost?

Addiction with the internet - the present or the future?

Helena Jeriček

Povzetek

Helena Jeriček,
mag. soc. ped.,
Inštitut Jožef
Stefan, Jamova
39, 1000
Ljubljana.

V prvem delu članek obravnava različna mnenja in definicije o zasvojenosti z internetom, navaja znamenja te zasvojenosti v psihičnem in socialnem življenju ter opisuje glavne težave pri ugotavljanju tovrstne zasvojenosti. Primerjava tujih raziskav pokaže, da so raziskave o zasvojenosti z internetom potekale predvsem po internetu, kar pomeni, da je bil vzorec samoselektiven in ne omogoča sploševanja. Druga vrsta raziskav pa so bile študije primera, na podlagi katerih lahko z večjo gotovostjo trdimo, da zasvojenost z internetom obstaja. V drugem delu članka je predstavljena raziskava med dijaki tretjega letnika ljubljanskih šol (N=1194). Rezultati so pokazali, da dijaki kažejo malo znamenj zasvojenosti. Analiza skrajnih primerov je pokazala, da so znamenja zasvojenosti povezana s spolom in vrsto šole, tega pa ne moremo trditi za kraj

bivanja (doma ali v dijaškem domu), učni uspeh ali izobrazbo staršev. Zasvojenost pa je povezana tudi z vrsto uporabe, in sicer s pošiljanjem elektronske pošte, klepetanjem, gledanjem erotičnih slik, nalaganjem programske opreme, novičarskimi skupinami, igranjem igrice in presnemavanjem glasbe, nismo pa tega ugotovili za iskanje informacij in iskanje brez posebnega namena.

Ključne besede: internet, zasvojenost, mladi

Abstract

The first part of the article presents various opinions and definitions of addiction with the internet, lists the signs of this addiction in one's psychical and social life, and describes the main difficulties in identifying this kind of addiction. The comparison with foreign research shows that the studies on addiction with the internet have mainly been carried out on the internet, which means that the sample was self-selective and does not allow for any generalisations. The second kind of research were case studies, on the basis of which we can safely say that the addiction with the internet does exist. The second part of the article brings a research done with the students of the third year secondary schools in Ljubljana (N = 1194). The results indicated only few signs of addiction in the students. The analysis of extreme cases showed the signs of addiction to be connected with gender and the kind of school, but not with the place of living (home or student dormitories), academic achievement or education of parents. The addiction, however, is connected with the kind of internet use, i.e. the use of e-mail, chatting, viewing erotic pictures, loading software, news groups, playing games and recording music. No such connection was established with the search of information and the search without any special purpose.

Key words: internet, addiction, youth

1. Uvod

Internet se zelo hitro širi po vsem svetu (v pomembnosti in obsegu ga presega le še razvoj in dostopnost samega računalnika) in postaja pomemben del vsakdanjika ljudi ne glede na starost, izobrazbo ali

poklic. Tudi v Sloveniji je od 1999. leta opaziti znaten porast števila gospodinjstev, ki imajo dostop do interneta - skoraj 12 %. Navedena ocena se ujema tudi z rezultati raziskav Slovensko javno mnenje (SJM) in Mediane.

Skladno z naraščanjem razširjenosti dostopa do interneta so časopisi začeli poročati o zasvojenosti z internetom; npr. 1995. v Veliki Britaniji in 1996. v ZDA (Griffiths, 1998). Newsweek je 1995. leta poročal o 2-5 % zasvojenosti z internetom med uporabniki, ki preživijo večino prostega časa z internetom. Internetu, podobno kot so pred njim televiziji, pripisujejo vpliv na siromašenje stikov v družini, upad moralnosti in nastajanje socialnih bolezni (Pratarelli, Browne, Johnson, 1999). Leta 1996 je nastala verjetno prva empirična raziskava K. S. Youngove (Griffiths, 1998) o čezmerni uporabi interneta, kar lahko vodi v zasvojenost, sledile pa so ji še druge (Thompson, 1996, Egger, 1996, Brenner, 1997, po Griffithsu, 1998). Te raziskave so zanimale med strokovnjaki različnih strok (zdravniki, psihologi, sociologi) razpravo o tem, ali internet lahko zasvoji človeka in kakšne so glavne razlike med »klasično« zasvojenostjo z drogami - t. i. zasvojenostjo s substancami - in zasvojenostjo z internetom kot vedenjsko zasvojenostjo. Razumljivo je, da je - zaradi kratkega časa uporabe interneta - o tem napisanih malo študij.

Namen članka je raziskati, ali zasvojenost z internetom sploh obstaja, kakšne so definicije te zasvojenosti in katera so tipična znamenja zasvojenega z internetom. Zanimalo me je tudi, kakšne raziskave o zasvojenosti z internetom so že bile narejene v svetu. Rezultate bom primerjala z raziskavo o znamenjih zasvojenosti med dijaki tretjega letnika ljubljanskih srednjih šol (raziskavo sem opravila leta 2000). S tem želim opozoriti na razmeroma novo in neraziskano področje, na katero bo v prihodnosti poleg drugih znanosti morala »računati« tudi socialna pedagogika.

2. Ali zasvojenost z internetom sploh obstaja - opredelitve

»Določeni posamezniki uporabljajo določeno substancno na določen način, mislijo ob določenem času, ki je nesprejemljiv za določene druge posameznike iz določenih in nedoločenih razlogov.« (Burglass & Shaffer, 1984, po Larkinu, Griffithsu, 1998).

Tako določen oz. nedoločen je tudi sam izraz zasvojenost. Strinjam

se z Larkinom in Griffithsom, ki menita, da ima vsaka konceptualizacija zasvojenosti posledice, še posebej za naslednje skupine ljudi: za tiste, ki so splošno definirani kot zasvojeni, za tiste, ki imajo probleme z zasvojenim vedenjem in še niso opredeljeni kot zasvojeni, za tiste, katerih status se spremeni s spremembami te definicije, za socialno podporno mrežo vsake od teh treh skupin, za raziskovalce, ki se ukvarjajo s temi vprašanji, in politike.

Youngova (1996) je z uporabo koncepta zasvojenosti z internetom (Internet Addiction) v pionirski študiji zanela sporno debato med različnimi strokovnjaki. Pred tem sta bila že uporabljena pojma tehnološka zasvojenost (Griffiths, 1998) in računalniška zasvojenost (Shotton, 1991, po Griffithsu, 1998).

Vprašanje je, ali zasvojenost z internetom sploh obstaja, in če, kako jo opredeljujemo. Mnenja o tem so različna, lahko jih razdelimo takole:

1. Nekateri menijo, da lahko le kemične substance, ki jih dobimo v telo, zasvojijo človeka.
2. Nekateri menijo, da lahko izraz »zasvojenost« uporabljamo samo v primeru uživanja drog (Rachlin, 1990 in Walker, 1981, po Youngovi, 1999). Tudi večina raziskav o zasvojenih osebnostih je bila omejena na vzorce uživalcev alkohola in drog, ki so bili trenutno na zdravljenju odvisnosti (Craig, 1995, Lang 1985, po Greenbergu, Lewisu, Doddu, 1999). Vendar pa se ob tem postavlja vprašanje: Kaj je droga?
3. Nekateri so zasvojenost razširili na vedenje, ki ni posledica zaužitja substance. Taka vedenja so npr.:
 - hazardiranje (Griffiths, 1990, 1995, po Griffithsu, 1998 in Youngovi, 1999),
 - igranje video igrice (Keepers, 1990, po Youngovi, 1999, Griffiths, 1993, po Griffithsu, 1998),
 - čezmerno prehranjevanje (Lesieur & Blume, 1993 po Youngovi, 1999 Orford, 1985, po Griffithsu, 1998),
 - čezmerna telovadba (Glosser, 1976, po Griffithsu, 1998, Morgan, 1979, Furst & Gerome, po Youngovi, 1999),
 - čezmerni odnosi (Peele & Brodsky, 1975, po Youngovi, 1999),
 - čezmerno gledanje televizije (Winn, 1983, po Youngovi, 1999),

● internet (Young, 1996, 1999; Griffiths, 1998; Pratarelli, Browne, Yohnson, 1999).

Če so bile raziskave o zasvojenosti v preteklosti usmerjene na zasvojenost posameznike, ki zahtevajo zdravljenje, ali so se neprimerno odzivali v danih socialnih strukturah, sedanje raziskave ugotavljajo težnje zasvojenosti med študenti, ki se bistveno ne odmikajo od povprečja in niso odtujeni od socialnega okolja. To pomeni, da se potencialna populacija za zasvojenost spreminja. Glede na razširjeno pojmovanje zasvojenosti smo vsi možni kandidati za zasvojenost te ali one vrste. Vendar pa se ob tako širokem konceptu postavlja vprašanje, ali je zasvojenost bolezen ali le način življenja, oz. kje so meje med normalnim in nenormalnim, saj je to družbeno odvisen pojem.

Skupina raziskovalcev (Greenberg, Lewis, Dodd, 1999) je preučevala, ali obstaja težnja posameznikov, da so zasvojeni z več stvarmi, in ali se zasvojenost z običajnimi substancami (alkohol, kofein, čokolada, cigarete) prekriva z zasvojenostjo z dejavnostmi (telovadba, hazarderstvo, uporaba interneta, televizija, videoigre). V nasprotju s prejšnjimi raziskavami so našli zmerno veliko korelacij med substancami in dejavnostmi.

Če želimo govoriti o zasvojenosti z internetom, se moramo najprej ustaviti ob samem pojmu zasvojenost in njegovem pomenu. Ob tem se bom sklicevala na študijo Larkina in Griffithsa (1998), ki se strinja s Shafferjevo temeljno premiso, da obstajajo dobri razlogi za raziskovanje zasvojenosti z vedenjem oz. nekemične zasvojenosti. Strinja se z njim tudi, da obstajajo močne indikacije, da bi morali koncept razširiti v tem smislu, da bi vključeval tudi različne aktivnosti. Hkrati poudarjata, da je razumevanje pojma zasvojenost odvisno od družbenih okoliščin, je torej socialni konstrukt. Opozarjata, da trditev o hipotetični možnosti, da si zasvojen s čimerkoli, nujno vključuje dejstva, da so številni ljudje zasvojeni s heroinom, igranjem na srečo, in da je zelo malo ljudi zasvojenih z marihuano (Glass, 1991, po Larkinu in Griffithsu, 1998) ali vrtnarstvom. Toda menita, da so v našem razumevanju pojma zasvojenost vsebovane negativne posledice, ki upravičujejo rabo tega pojma tako v znanstvenem kot kliničnem smislu (Larkin, 1997, po Larkinu in Griffithsu, 1998). Zato predlagata, da ima kombinacija psiholoških in fizioloških značilnosti in okolja (fizičnega, socialnega, kulturnega), povezanega z določenim vedenjem, glavni vpliv na opredelitev čezmerne udeležnosti v vsaki posamezni aktiv-

nosti. Zato ne moremo posamezno aktivnost ali substanco opredeliti kot tisto, ki lahko bolj ali manj zasvoji človeka, saj je od vsakega posameznika odvisno, kaj je tisto, kar ima zanj največji potencial za stimulacijo zasvojenosti. Po drugi strani pa moramo opredelitev zasvojenosti zožiti v tem smislu, da bomo lahko ločili normalno uporabo od zlorabe, ki vodi v zasvojenost.

Larkin in Griffiths navajata definicijo, ki so jo izdelali Marlatt, Barber, Donovan, Kivlahan 1988. leta. Zasvojeno vedenje so opredelili kot ponavljajoč se vzorec navad, ki povečuje tveganje za bolezen in/ali z njim povezane osebne in socialne probleme. Zasvojeno vedenje je opredeljeno kot izguba nadzora – gre za neuspešne poskuse zmanjšanja ali prekinitve takega vedenja. Za ta vzorec navad je značilna takojšnja zadovoljitev, ki je pogosto povezana z odloženim, dolgotrajnim škodljivim učinkom. Larkin in Griffiths povzemata po Krivaniku (1988), da je zasvojenost najbolje definirana kot proces, ki vsebuje spekter uporabe in zlorabe. Ta opredelitev lahko zaobseže tako odvisnost od substance kot od nesubstance. Ob tem poudarita, da mora definicija vsebovati tudi oceno bolezenskosti ali/in stopnjo socialnih problemov ter stopnjo tveganja za zdravje. Vse to nam pomaga ločevati zasvojeno vedenje od vedenja, ki ni problematično za naše duševno in fizično zdravje. Avtorja predlagata za obravnavanje zasvojenosti z internetom kompleksen sistemski model, s katerim bi zajeli tako kompleksno vprašanje, kot je zasvojenost. Gre za biopsihosocialni model zasvojenosti; ta naj bi bil dedič multifaktorskega načina in naj bi upošteval tako interakcije skupnih kot tudi posameznih elementov v posameznikovi specifični situaciji. Naravo procesa zasvojenosti in njeno trajanje naj bi tako določali biološki, psihološki, sociološki in kulturni dejavniki in odnosi med njimi. S tem modelom želita - v skladu z zadnjimi nevrološkimi in farmakološkimi raziskavami - premakniti poudarek na uporabo substance, in vedenjsko dimenzijo zasvojenosti s substanco in kot aktivnost, ki vodi v zasvojenost, opredeliti le tiste dejavnosti, ki jih družba ne odobrava oz. so družbeno zaznamovane zaradi tveganja zasvojenosti z njimi.

Tapscott (1999) meni, da je zasvojenost nenehna, prisiljena, škodljiva uporaba substance, ki se kaže v nesposobnosti prekinitve. Vendar pa ugotavlja, da je termin razširjen tudi na ne-substance, tako govorimo tudi o zasvojenosti s čokolado, piškoti. Avtor simpatizira s Sherry Turkle (avtorica znanega dela *Life on the screen*), ki se ne

strinja s pojmom »net addiction«, ker je zanjo ta pojem zavajajoč. Tapscott pravi, da ima izraz zasvojenost specifičen in pomemben pomen. Ko ga uporabljamo v povezavi z internetom, se zapiramo pred zanimivim dialogom o internetu in njegovem pomenu. Če je kdo zasvojen s substancno, jo mora prenehati uživati, da postane nezasvojen. Pri internetu pa je drugače; njegova uporaba je koristna in celo nujna v nekaterih okoliščinah. Tapscott navaja primer: če je nekdo zasvojen s heroinom, mu nihče ne more reči, da uporablja heroin, da bi se naučil, kako rešiti probleme in da bi razvil različne prvine sebe, kot to lahko rečemo o uporabi interneta. Toda številni primeri ozdravljenih narkomanov kažejo, da jim je tudi zasvojenost prinesla številne izkušnje in jim pomagala do nekaterih spoznanj.

Tudi v Sloveniji se pojem odvisnosti nanaša predvsem na substance (alkohol, droge v ožjem smislu, cigarete, Milčinski, 1983) in temu primerne so tudi definicije odvisnosti. Milčinski opredeljuje odvisnost kot navezanost na neko stvar ali navado, od katere človek pričakuje odrešenje in mu vse drugo postane nepomembno.

Zanimiva in drugačna je opredelitev zasvojenosti S. Rozman (1999), ki pravi, da pomeni zasvojenost kompleksno vedenje oz. ravnanje, za katerega človek ve, da je škodljivo, vendar ga ponavlja in ga ne more opustiti, ker bi doživel abstinenčno krizo. Poleg tega prihaja po številnih resničnih zgodbah do sklepa, da je zasvojenost obrambni sistem, s katerim se človek brani pred doživljanjem prevelike bolečine na katerem koli področju. Sama sem se odločila za rabo pojma zasvojenost z internetom, ker se mi zdi primernejši od pojma odvisnost. Po SSKJ je namreč zasvojenost opredeljena kot odvisnost od česa in tako bolj natančno opredeljuje odnos med osebo in stvarjo ali aktivnostjo, ki zasvojenost povzroča.

Drugo vprašanje, ki si ga lahko zastavimo, pa je, ali je internet droga. Gotovo to ni droga v smislu, kot jo pojmujejo V. Hudolin, 1987 (»droga je substanca rastlinskega ali sintetičnega izvora, ki deluje na živčni sistem in vodi do psiholoških sprememb«) ali pa I. Dogša in I. Schmidt, 1997 (»droga je kemična snov, ki jo vnesemo v telo in lahko spremeni delovanje telesa ali duševnosti in je prepovedana«). L. Milčinski (1983) opozarja, da se je droga prvotno uporabljala v zdravilstvu in šele nato je označena kot snov, ki deluje na človekovo duševnost.

Tapscott meni, da ima pojem droga le negativen predznak. Droge

odvračajo posameznika od problemov, ne omogočajo učenja, reševanja problemov na konstruktiven način, kot to omogoča internet. Zanj je pojem zasvojenost z internetom pretiravanje, v katerega je vključeno kar nekaj antitehnološkega predsodka. Ob tem Tapscott še navaja, da ljudje ne govorijo npr. o zasvojenosti s knjigami, ampak uporabljajo pozitivni termin - knjižni molj. Vendar pa tudi opozarja, da moramo biti zaskrbljeni v primeru, ko otrok v daljšem obdobju počne nekaj, kar ga destabilizira, če npr. zanemarja prijatelje, šport, domače naloge. Izkušnje kažejo, tako trdi Tapscott, da je internet le začasen problem. Težko je reči, da je to dejavnost, ki je škodljiva.

Za internet ne moremo reči, da je snov, vprašanje pa je, kako je s posledicami, ki jih ima uporaba interneta, ki lahko vodi v zasvojenost. Milčinski (1985) govori v povezavi z drogo o treh vrstah odnosa do nje, in sicer o zmernem uživanju, zlorabi in zasvojenosti. Zmerno uživanje bi lahko vzporejali z zmerno uporabo interneta kot sredstva za sporazumevanje in iskanje informacij. O zlorabi govori, kadar so človekove telesne ali duševne funkcije (in s tem družbeno vedenje) občasno motene. Ob tem prihaja tudi do posledic na delovnem, šolskem ali družinskem področju. Pri internetu bi lahko govorili o zlorabi v primerih posamične dolgotrajne uporabe, ki ima za posledico krajše spanje, zanemarjanje ali neopravljanje dolžnosti, zamujanje ali pozabljanje na dogovore. Kadar pa takšno stanje traja in se mu pridruži še večanje količine snovi oz. aktivnosti za isti učinek in pojav abstinencijskih kriz, kadar zmanjšamo ali prekinemo uporabo, pa verjetno lahko govorimo o zasvojenosti. Pri uporabi interneta lahko ugotovljamo dolžino časa, ki ga preživimo z internetom, pa tudi morebitne krize. Kljub dokaj posrečenim vzporejanjem med internetom in drogo pa menim, da gre za podobno vprašanje, ali je delo droga oz. ali so odnosi droga. Če izraz droga razširimo v tem smislu, je lahko vse droga oz. je možnost, da to postane. Vendar se npr. delo in ukvarjanje z internetom bistveno razlikujeta od uživanja heroina. Razlika med substanco in aktivnostmi je, da vsaj nekatere substance povzročijo najprej fizično odvisnost in nato psihično, medtem ko gre pri aktivnostih za psihično oz. vedenjsko odvisnost. Čeprav je tudi res, da za nekatere substance to ne velja. Morda je bolje, da je izraz droga (v ožjem smislu) rezerviran za substance, ki (zaradi svoje sestave) lahko vodijo v zasvojenost, in da internet ostane internet in delo delo, saj aktivnosti same po sebi ne vodijo nujno v zasvojenost, kot je to pri substanci,

razen kadar gre za občasno ali t. i. rekreativno uporabo droge (Dekleva, 1999). Čeprav so tudi pri uživanju drog različne stopnje in različne vrste uporabe. Pri aktivnostih je pogosto pretirano ukvarjanje oz. koncentriranje življenja na eno stvar in posledice, ki jih to prinaša s seboj, tisto, kar je problematično. Lahko pa rečemo, da je internet droga v širšem smislu, če vodi ljudi v zasvojenost, vendar je to povezano z opredelitvijo.

Kljub zelo različnim stališčem do upravičenosti samega pojma zasvojenost z internetom pa so se nekateri raziskovalci ukvarjali tudi z njegovim definiranjem. Tako Youngova l. 1996 zapiše, da je zasvojenost z internetom motnja v nadzorovanju impulzov, ki ne vsebuje intosikanta. Leta 1999 pa pravi, da je to širok pojem, ki zajema paleto vedenjskih problemov in problemov pri nadzorovanju impulzov (razlikuje 5 podtipov, in sicer zasvojenost s spolnostjo po internetu, zasvojenost z odnosi po internetu - gre za sklepanje prijateljstev v klepetalnicah, zasvojenost z igrami na srečo, zasvojenost z informacijami in z računalniki). Griffiths (1998) meni, da je težko opredeliti, kaj je to zasvojenost, in da se večina definicij nanaša na zlorabo drog. Opredeljevanje zasvojenosti je po njegovem mnenju podobno definiranju gore ali drevesa (ni meril, ki bi zadoščala za opredeljevanje vseh primerov), pri katerih celoto laže prepoznamo kot njene dele. Nato govori o tehnoloških zasvojenostih, ki so definirane kot nekemične in vključujejo interakcijo med človekom in strojem. Pratarelli, Browne in Johnson (1999) pa izenačujejo računalniško in internetsko zasvojenost in jo opredeljujejo kot pojav ali motnjo, ki je odvisna tako od medija kot od sporočila.

Eno temeljnih vprašanj ob definiranju zasvojenosti z internetom je tudi, s čim smo sploh zasvojeni: je to sam medij (računalnik, številne možnosti) ali so to posamezne aktivnosti. Youngova (1997) ugotavlja, da je razlika med aktivnostmi, s katerimi se na internetu ukvarjamo. Trdi, da ima večje možnosti za zasvojenost uporaba interneta, ki je usmerjena v navezovanje stikov oz. vzpostavljanje nadomestnih odnosov; manjše pa uporaba interneta za iskanje informacij.

3. Znamenja zasvojenosti z internetom

Če se strinjamo, da zasvojenost z internetom obstaja, pa se nam postavlja naslednje vprašanje: kako lahko prepoznamo, da je nekdo zasvojen z njim. Youngova (1996) je razvila kratek 8-členski vprašal-

nik, ki je prirejen po merilih za zasvojenost s hazardiranjem (po Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – 4th Edition). Sestavljen je iz naslednjih vprašanj:

- Ali se čutiš preobremenjenega z internetom (misliš na prejšnjo aktivnost ali pričakuješ naslednjo)?
- Ali čutiš potrebo, da bi vedno več časa preživel na internetu, da bi doživel zadovoljitev?
- Kako pogosto si neuspešen pri nadziranju, zmanjšanju ali prekinitvi uporabe interneta?
- Ali se čutiš nemirnega, nervoznega, depresivnega ali razdražljivega, ko zmanjšaš ali prekineš uporabo interneta?
- Ali ostaneš na mreži dlje, kot prvotno načrtuješ?
- Si tvegala izgubo pomembnejših odnosov, dela ali izobraževalnih priložnosti zaradi interneta?
- Si se kdaj zlagal prijateljem, staršem ali drugim zato, da bi skrnil svojo navezanost na internet?
- Ali uporabljaš internet kot beg pred problemi ali občutki krivde, nebogljenosti, zaskrbljenosti ali depresije?

Youngova (1996) je določila, da pet pozitivnih odgovorov pomeni, da je človek zasvojen z internetom, vendar je tako določanje precej poljubno in nepreverjeno. Svojo izbiro utemeljuje s tem, da je število pet skladno s številom meril, ki se uporabljajo za zasvojenost s hazardiranjem. Istega leta je Goldberg (po Chou, Chou, Tyan, 1998) določil 6 meril za definiranje, kot sam pravi Internet Addiction Disorder (IAD), motnje zaradi zasvojenosti z internetom. **Prvo merilo** je tolerantnost; gre za podaljšanje časa uporabe interneta, da bi dosegli zadovoljitev, oz. za zmanjšano učinkovitost pri enakem času, preživetem z internetom. **Drugo** je umik oz. sindrom bega pred resničnim svetom ali uporaba interneta, da bi zmanjšali ta sindrom. Kot posledica umikanja v vedno daljšo in pogostejšo uporabo interneta se lahko razvije psihomotorična vznemirjenost, anksioznost, obsesivno razmišljanje o dogajanju na internetu, fantaziranje o njem, prostovoljno ali neprostovoljno tipkanje s prsti. **Tretje** se navezuje na pogostejšo in daljšo uporabo interneta, kot jo prvotno načrtuješ. **Četrto merilo** se nanaša na stalno željo ali neuspele poizkuse, da bi zmanjšal ali nadzoroval uporabo. **Peta značilnost** je čas, ki ga porabiš za aktivnosti, ki se nanašajo na uporabo interneta (kupovanje

knjig, preizkušanje novih iskalnikov itd.) **Šesta značilnost** je opuščanje pomembnih socialnih, poklicnih ali drugih dejavnosti in neprekinjena uporaba, kljub fizičnim, socialnim, poklicnim in psihološkimi težavam.

Griffiths (1998) pa trdi, da so za zasvojene z internetom značilne naslednje vedenjske lastnosti:

- Poudarjenost/velik pomen. Gre za to, da določena aktivnost postane najpomembnejša v človekovem življenju in prevladuje v razmišljanju, čustvih (hrepenenje) in socialnem vedenje.
- Sprememba razpoloženja. Zasvojeni poročajo, da se njihovo razpoloženje, ko so vpleteni v neko aktivnost, spremeni, so npr. razburjeni, imajo občutek svobode, čutijo otopelost.
- Toleranca. Podaljšanje nekaterih aktivnosti, zato da bi dosegli prejšnji učinek.
- Simptomi bega/umika. Stanje neprijetnih občutkov ali fizičnih učinkov, ki se zgodijo, kadar je neka aktivnost prekinjena ali nenadoma zmanjšana (tresenje, slaba volja, razdražljivost).
- Konflikt. Konflikt med zasvojenim in tistimi, ki so okoli njega. Griffiths govori o medosebnih konfliktih, konfliktih z drugimi dejavnostmi (delo, socialno življenje, hobiji), konfliktih znotraj sebe (intersihični konflikt), ki so povezani z neko aktivnostjo.
- Padeč (ponovna vrnitev v staro stanje). To je težnja po vrnitvi v staro stanje, v staro aktivnost. To je najbolj skrajni vzorec, značilen za zelo zasvojene, ki se bodo zelo hitro vrnili v prejšnje stanje, kljub številnim letom abstinence/kontrole.

Če pogledamo merila vseh treh avtorjev, lahko opazimo med njimi prekrivanje in podobnosti. Tako vsi trije omenjajo visoko stopnjo tolerantnosti pri časovni uporabi (znak zasvojenosti je, če nekdo povečuje čas uporabe zato, da bi dosegel prejšnjo zadovoljitev); izgubo ali opustitev nekaterih pomembnih poklicnih, socialnih ali drugih dejavnosti zaradi dolge uporabe interneta (Griffiths to poimenuje konflikte z drugimi ljudmi in dejavnostmi) in pa kriza v obliki nemira, nervoze, razdražljivosti pri zmanjšanju ali prekinitvi uporabe. Youngova in Griffiths omenjata preobremenjenost z aktivnostmi na internetu, Youngova in Goldberg pa še neuspešnost posameznika pri nadzorovanju uporabe in daljši čas uporabe, kot prvotno načrtuješ. Samo pri Youngovi najdemo tudi laganje o uporabi interneta in upora-

bi kot begu pred težavami. Griffiths omenja spremembo razpoloženja kot znamenje zasvojenosti, z Golbergom pa omenjata nadaljevanje uporabe, kljub številnim težavam. Goldberg omenja še merilo, ki pa glede na vse raziskave verjetno ne drži, in sicer da se zasvojenici ukvarjajo pretežno z dejavnostmi, ki se nanašajo na uporabo interneta.

Glavna ovira za raziskovanje tega vprašanja v prihodnje je, po mnenju večine raziskovalcev, zanikanje zasvojenosti zaradi pozitivnega odnosa do interneta in spodbujanja njegove uporabe za izobraževalne naloge in delovne namene.

4. Težave pri ugotavljanju zasvojenosti z internetom

Internet je v primerjavi z drogami v ožjem smislu družbeno veliko bolj zaželen in pozitivno ovrednoten, saj daje številne možnosti. K temu so pripomogla tudi dela, ki so poudarjala psihološke in tudi funkcionalne prednosti uporabe interneta v vsakdanjem življenju (Rheingold, 1993, po Turkle, 1995), da ne omenjamo vseh priročnikov za njegovo uporabo. Youngova (1999) vidi glavne težave pri diagnosticiranju v naslednjih dejstvih:

- Internet je visoko promovirano tehnološko sredstvo, kar otežuje odkrivanje in diagnosticiranje zasvojenosti z njim.
- Ni še sprejetih meril za določanje zasvojenosti z internetom. Najbolj sorodna diagnoza rabe interneta, ki vodi v zasvojenost, je opredeljena kot »patološko« hazardiranje. Če vzamemo zasvojenost s hazardiranjem za model, lahko zasvojenost z internetom opredelimo kot motnjo pri nadzorovanju impulzov.

Javno mnenje je navdušeno nad zmožnostmi in prednostmi interneta pred drugimi mediji, a ima povsem drugačen odnos do kakršne koli oblike zasvojenosti, tudi do zasvojenosti z internetom. S tem je povezana tudi večja možnost za skrivanje, izogibanje, nesoočenje s težavami ali posledicami, ki jih uporaba interneta lahko ima. Tako posameznik lahko opravičuje uporabo interneta s številnimi pozitivnimi vidiki.

Youngova navaja pet glavnih načinov zanikanja, in sicer:

- popolno zanikanje (»Nisem zasvojen z internetom, vsak trenutek lahko prekinem, če želim.«)

- minimaliziranje (»Seveda precej uporabljam internet, pa kaj potem.«)
- obsojanje drugih (»Kriv je stres v mojem življenju...«)
- opravičevanje (»Oče uporablja internet, zakaj ga ne bi smel jaz?«)
- racionalizacija (»Jutri bom prenehal.«)

Grohol (1998) se sprašuje, kaj je sploh čezmerna uporaba, kako jo opredeliti, in kaj je normalna uporaba. Poleg tega se mu zdi pri diagnosticiranju pomembno poudariti, za kakšen namen nekdo uporablja internet.

Sklenem lahko, da so glavne težave v sami opredelitvi pojmov, kaj je zasvojenost z internetom, kakšna so njena znamenja, koliko znamenj je potrebnih, da lahko govorimo o zasvojenosti, kakšno vlogo ima čas uporabe, kdo je zasvojen z internetom, kako prepoznati težave.

5. Primerjava tujih raziskav in raziskave v Sloveniji

Predhodna študija vsem poznejšim o zasvojenosti z internetom je bila študija Shottonove (1989, 1991, po Griffiths, 1998) o zasvojenih z računalnikom. Od 127 anketiranih se je 96% moških samih opredelilo za zasvojene z računalnikom. Ugotovila je, da so tisti, ki so se opredelili kot zasvojeni z internetom, visoko inteligentni, motivirani, uspešni, a nerazumljeni ljudje. V 5-letnem spremljanju je Shottonova ugotovila, da so ti mladi postali visoko izobraženi in da so dobili dobre službe. Slabost te študije je v tem, da je bila opravljena sredi devetdesetih let in da je osredotočena le na igralce računalniških igrice. Njeno delo je pomembno, vendar ni relevantno za področje zasvojenosti z internetom. O pravih študijah zasvojenosti z internetom lahko govorimo šele od 1996. leta dalje. Tega leta je bilo narejenih več raziskav. Za vse je značilno, da so bile opravljene po internetu, kar pomeni, da je bil vzorec anketiranih »selektivno« omejen, kar jim večinoma tudi očitajo. Youngova je verjetno prva opravila empirično raziskavo na tem področju, uporabljala pa je že omenjeno verzijo meril oz. znakov za čezmerno hazardiranje. Čeprav študija Youngove temelji izključno na selektivnem vzorcu prostovoljcev, ki so odgovorili na oglase, objavljene v časopisih, na internetu in na plakatih v študentskih domovih, so rezultati še vedno zanimivi. Anketa je

bila sestavljena iz vprašanj odprtega in zaprtega tipa. Od 596 veljavnih anket jih je bilo 396 razvrščenih v kategorijo zasvojenih in 100 med nezasvojene. (Vsi tisti, ki so odgovorili s petimi ali več pritrdilnimi odgovori na zgoraj omenjeno lestvico znakov, so bili opredeljeni kot zasvojeni z internetom.) Poleg te 8-stopenjske lestvice so se vprašanja nanašala tudi na čas uporabe interneta, vrsto uporabe, posledice uporabe in demografske podatke. Anketa je bila izvedena 55% po internetu, drugo pa po telefonu. Od 396 vprašanih, ki jih je Youngova opredelila kot zasvojene, je bilo 157 moških, v povprečni starosti 29 let, in 239 žensk, v povprečni starosti 43 let. Poklicna struktura pa je bila naslednja: 42% je bilo nezaposlenih, kar pomeni, da gre za študente, gospodinje, upokoјence ali invalide, 11% je bilo fizičnih delavcev, 39% jih je delalo v pisarnah in 8% v poklicih, ki vključujejo novo tehnologijo. Primerjava med dolžino uporabe interneta je pokazala, da 58% zasvojenih z internetom uporablja internet med 6 meseci in enim letom, nezasvojeni pa več kot eno leto, na podlagi česar Youngova sklepa, da se zasvojenost pojavi kmalu po začetku uporabe interneta. Zasvojeni naj bi uporabljali internet osemkrat več kot nezasvojeni, in sicer zasvojeni uporabljajo internet v povprečju 38,5 ur, nezasvojeni pa 4,9 ure na teden. Ugotovila je tudi razlike pri vrsti uporabe interneta: zasvojeni internet največ uporabljajo za dvosmerno komunikacijo, za srečevanje ljudi in pogovarjanje, medtem ko nezasvojeni uporabljajo internet največ za pošiljanje elektronske pošte in pridobivanje informacij. Zasvojeni so tudi poročali o posledicah uporabe interneta na različnih ravneh: pri odnosih, financah, izobraževanju in poklicu. Od zasvojenih jih 54% nima želje, da bi zmanjšali čas, ki ga preživijo z internetom, 46% pa jih je neuspešno poskušalo zmanjšati dolžino časa na internetu.

Vprašljivost te raziskave vidim v tem, da je bila zanjo narejena velika reklama, verjetno je zato med anketiranimi več žensk, saj se verjetno več žensk odziva na različne oglase. Poleg tega je tudi Youngova sama skeptična do rezultatov in omenja majhen in nereprezentativen vzorec in dvomljivo motivacijo udeležencev. Istega leta so delali raziskavo še: Brenner, Thompson in Egger (po Youngovi, 1999 in po Griffithsu, 1998). Za vse študije je značilno, da so se anketiranci sami opredeljevali kot (ne)zasvojeni, kar je lahko problematično. Brenner je razvil 32-delni »res - ni res« vprašalnik, imenovan IRABI (Internet Related Addictive Behavior Inventory), ki so ga ljud-

je lahko izpolnili, ko so obiskali njegovo stran na internetu. Analiza prvih 563 udeležencev (kar je 30% vseh ljudi, ki so prišli na to stran) iz 24 držav kaže, da se pri odgovarjajočih pojavlja v povprečju približno 10 znamenj motenj (pomanjkanje učinkovito preživetega časa, skrajšan čas za spanje, izpuščanje obrokov). Nekateri pa so poročali tudi o bolj resnih problemih, kot so težave z delodajalci, socialna osamitev. Povprečen seštevek je 12 točk od 52 možnih, pri čemer anketiranci preživijo v povprečju 19 ur na teden z internetom. Lestvico so uporabili v svoji raziskavi tudi taiwanski raziskovalci. Tudi Egger je razvil anketni vprašalnik za preučevanje vedenja zasvojenih z internetom. Od 450 veljavnih odgovorov je bilo 84% moških in 16% žensk, od tega se je 10% vprašanih samih opredelilo za zasvojene. Egger (po Youngovi, 1996 in po Chou, Chou, Tyan, 1998) ugotavlja, da odgovori zasvojenih in nezasvojenih kažejo pomembno razliko, na podlagi katere sklepa, da uporaba interneta lahko vodi v zasvojenost. Tudi Thompson je pripravil podoben vprašalnik (imenovan »McSurvey«). Med 104 anketiranci se 72% počuti zasvojene, 33% pa jih poroča o negativnem vplivu interneta na njihova življenja. Študija Morahan-Martinove in Schumacherja (1997, po Youngovi, 1999) je raziskovala razširjenost zasvojenosti z internetom med študenti, vendar vzorec ni bil reprezentativen. Študentje so izpostavljeni visokemu tveganju za zasvojenost z internetom zaradi lahkega dostopa (na »campusih«) in fleksibilnega urnika. Uporabo interneta sta ocenjevala s 13-delnim vprašalnikom, pri čemer so bili vsi, ki so pritrtilno odgovorili na pet ali več vprašanj, opredeljeni kot zasvojeni uporabniki interneta.

Problem vseh anket, ki so bile izvedene na internetu, je v tem, da je zelo težko zagotoviti verodostojnost in resničnost anketirančevih podatkov, saj ni nobenega mehanizma, ki bi preverjal njihovo identiteto in hkrati zagotavljal anonimnost, kot je to možno pri anketi »v živo« (prim. Sande, 2001). S problemom enakovrednosti instrumentov, ki se uporabljajo v navadni (papirnati) obliki in prek računalnika, sta se ukvarjala Stefan E. Schulenberg in Barbara A. Yutrzecka (1999). Navajata raziskavo Farrella, ki je ugotovil, da 55% vprašanih psihologov (N=227) uporablja računalnik pri svojem delu. Ugotavljata tudi, da so bili številni znani testi spremenjeni v računalniško verzijo, vendar se jima postavlja vprašanje ustreznosti oz. ekvivalentnosti obeh verzij. Predvsem sta upoštevala dejstvo, da nekateri

ne marajo računalnika oz. čutijo do njega odpor, in to lahko vpliva na rezultate, posebej pri merjenju negativnega učinka. Menita, da je treba empirično raziskati enakovrednost vprašalnikov v različnih oblikah. Navajata avtorje, ki so odkrili neskladja v rezultatih, ki pa niso statistično pomembna. Dimock in Cornier (1991, po Schulenbergu, Yutrzenka, 1999) menita, da vsi, ki ne uporabljajo računalnika, kažejo večjo mero anksioznosti kot tisti, ki ga poznajo, vendar pa ni pravih dokazov o statistično različnih rezultatih. Avtorja se zavedata, da je poznavanje računalnika danes omejeno predvsem na starejšo generacijo in da so Tseng in drugi (1997, po Schulenbergu, Yutrzenka, 1999) odkrili tudi spolne razlike glede odpora do računalnika, in sicer kažejo ženske višjo stopnjo odpora kot moški. Menim, da je nepoznavanja računalnika vse manj in da bo odpor do njega počasi izginil in zmanjšal vprašanje njegovega vpliva na rezultate. Še vedno pa ostane vprašanje veljavnosti in zanesljivosti pri vprašalnikih po internetu v primerjavi z raziskovanjem »v živo«.

Druga vrsta raziskav, pa so študije primera. Griffiths (1998) in Youngova (1996) sta opravila intervjuje s posamezniki, ki so imeli resne težave z uporabo interneta, in na ta način zagotovila boljše razumevanje te problematike. Youngova (1996) poroča o 43-letni gospodinjki, ki je kljub nepoznavanju računalnika in računalniški fobiji preživela na začetku le nekaj ur na teden z internetom in iskala klepetalnice oz. različne načine za vzpostavljanje stikov prek interneta, potem ko je dobila nov računalnik. Po treh mesecih je porabila že 50 do 60 ur na teden za internet. Youngova poroča, da je ženska našla neko klepetalnico, kjer se je dobro počutila in je ostajala na njej vedno dlje (kot je načrtovala). Hkrati je to postala njena glavna aktivnost – že zjutraj je preverila elektronsko pošto in potem še nekajkrat čez dan. Če ni bila pred računalnikom, se je počutila depresivno, anksiozno in razdražljivo. Prenehala je klicati prijatelje, manj se je ukvarjala z družino, odpovedala je obiske in druge socialne aktivnosti, ki se jih je pred tem udeleževala. Prenehala je tudi kuhati, pospravljati, nakupovati, ker ji je to vzelo čas, ki bi ga sicer preživela z internetom. Ob tem sta posebno trpeli njeni hčerki, ker je mati nenehno sedela pred računalnikom, in mož, za katerega žena ni kazala nobenega zanimanja več. Vendar pa ženska ni bila sposobna prekiniti čezmerne uporabe interneta,

ampak jo je v to prisilila šele izguba družine. Youngova meni, da ta primer postavlja pod vprašaj stereotip, da so k zasvojenosti z internetom bolj nagnjeni mladi, introvertirani, računalniško usmerjeni moški. Hkrati pa meni, da obstajajo dejavniki tveganja, ki so povezani z uporabo določenih aktivnosti – in sicer so problematične vse interaktivne dejavnosti.

Griffiths je opravil pet študij primerov pretirane uporabe interneta, in sicer je analiziral način uporabe interneta treh najstnikov, ženske srednjih let in moškega v poznih tridesetih. Ugotovil je, da sta dva od njih zasvojena glede na njegovih šest že omenjenih meril. Eden od njih je bil 16-letni Anglež, ki je bil edinec in je živel z materjo. Fant ni imel zdravstvenih problemov, čeprav je bil predebel. Z računalnikom je preživel okoli 70 ur na teden, od tega 40 ur z internetom. Njegov običajen vzorec uporabe je bil, da se je »priklopil« med 14.00 in 16.00 uro popoldan in je končal med eno in peto uro zjutraj. Sebe je opisal kot obsedencja z znanstveno fantastiko, ki preživi ure in ure v različnih forumih, kjer razpravlja o televizijskem programu. Za fanta je bil internet najpomembnejša stvar v življenju in nanj je mislil tudi, ko ga ni uporabljal. Internet je lahko spremenil njegovo razpoloženje – lahko ga je umiril ali pa vznemiril. Vedno je ostal na internetu dlje, kot je načrtoval, kljub težavam z nadziranjem in zmanjšanjem njegove uporabe se ni počutil zasvojenega. Tudi njegove spanec je bil moten, saj je bil na internetu tudi ponoči, ker so bili impulzi cenejši. Poskušal je prekiniti z uporabo, enkrat mu je to uspelo za tri dni, več ni zdržal. Ta primer, nasprotno, potrjuje stereotipno predstavo o zasvojenцу kot mladem moškem, ki ima malo socialnega življenja in nizko samozavest. Ta primer Griffithsu potrjuje tezo, da lahko tudi pri internetu govorimo o zasvojenosti, ki je primerljiva z drugimi vrstami zasvojenosti.

Glede na vse omenjene raziskave lahko sklenemo, da zasvojenost z internetom obstaja, o čemer pričajo predvsem študije primera. Druge raziskave so bile narejene na zelo majhnih in nereprezentativnih vzorcih po internetu, na zelo podobne načine (z večinom zaprtimi vprašanji), tako da rezultatov ne moremo posploševati.

Raziskav o internetu med dijaki in zasvojenosti z internetom v Sloveniji nisem našla, razen »Raziskave interneta v Sloveniji«, po

kateri je 1996. leta 34% anketirancev odgovorilo, da osebno poznajo ljudi, ki so zasvojeni z internetom, 1998. leta pa je bilo takih 35%.

6. Raziskava med srednješolci

Raziskava, ki sem jo opravila med dijaki tretjih letnikov v Ljubljani, je bila širšega značaja, vendar se bom omejila le na znamenja zasvojenosti. Anketa je zajela 1194 dijakov tretjih letnikov ljubljanskih srednjih šol, od tega je bilo 57% deklet in 43% fantov. Vzorec je zajel dijake gimnazij (37%), poklicnih (39%) in tehniških šol (24%). Za preverjanje znamenj zasvojenosti sem uporabila prirejeno lestvico Yonbove, ki vsebuje 14 trditev, na katere so dijaki lahko odgovarjali s: 1=sploh se ne strinjam, 2=ne strinjam se, 3=delno se strinjam, 4=strinjam se, 5=povsem se strinjam.

- Vedno se mi zgodi, da ostanem na internetu dlje, kot sem načrtoval-a.
- Šole nikoli ne zanemarjam zaradi dolge uporabe interneta.
- Več časa preživim na internetu kot pa s prijatelji.
- Preko interneta sem spoznal že veliko ljudi.
- Drugi se nenehno pritožujejo, da preživim preveč časa na internetu.
- Elektronsko pošto vedno pregledam pred vsemi drugimi stvarmi.
- Če me kdo vpraša, kaj delam na internetu, vedno povem prijazno in po pravici.
- Komaj čakam, da grem spet na internet.
- Moje življenje brez interneta bi bilo ravno tako veselo, zanimivo in polno.
- Če me kdo moti, ko sem na internetu, se razjezim in sem siten.
- Zaradi interneta nikoli ne spim manj kot običajno.
- Ne čutim se preobremenjenega zaradi interneta.
- Če me kdo vpraša, kako dolgo sem bil na internetu, skušam prikriti resnico.
- Raje grem ven s prijatelji, kot pa da bi se ukvarjal z internetom.

Izračunala sem povprečja in standardne deviacije (SD) za posamezne spremenljivke. Upoštevala sem le dijake, ki so označili svoj odgovor.

Tabela 1: Povprečja in standardne deviacije posameznih spremenljivk.

SPREMENLJIVKA	POVP.	SD	ŠT. ODG.
<i>Vedno se mi zgodi... (23)</i>	3,20	1,18	975
<i>Šole nikoli ne zanemarjam... (24)</i>	2,67	1,25	975
<i>Več časa preživim... (25)</i>	1,35	0,75	970
<i>Preko interneta sem... (26)</i>	2,30	1,20	973
<i>Drugi se nenehno... (27)</i>	1,60	0,95	974
<i>Elektronsko pošto vedno... (28)</i>	2,31	1,50	971
<i>Če me kdo vpraša... (29)</i>	2,36	1,16	974
<i>Komaj čakam... (30)</i>	2,57	1,19	979
<i>Moje življenje brez... (31)</i>	2,12	1,25	978
<i>Če me kdo moti... (32)</i>	1,87	1,07	978
<i>Zaradi interneta... (33)</i>	2,54	1,52	975
<i>Ne čutim se... (34)</i>	2,05	1,25	972
<i>Če me kdo vpraša... (35)</i>	1,77	1,05	972
<i>Raje grem ven... (36)</i>	1,80	1,09	971
Skupaj:	30,51		

Ugotovim lahko, da dijaki - glede na skupno najvišjo možno vsoto 70 točk - kažejo izredno malo znamenj zasvojenosti, o čemer govori tudi vsota povprečij (30,51 točk). (Pri posameznih spremenljivkah se numerusi razlikujejo, vendar pa so razlike majhne in nam vsota povprečij kljub temu da zadovoljivo sliko o stanju vseh spremenljivk.) Rezultati so tako nizki, da lahko trdim, da je raziskava med dijaki tretjih letnikov ljubljanskih šol pokazala, da dijaki kažejo zelo malo znamenj zasvojenosti, tako da je vprašanje, ali lahko sploh govorimo o zasvojenosti. Najvišji rezultati so pri nadzorovanju uporabe, kar pomeni, da je internet zelo privlačen medij, pri katerem se velikokrat zgodi, da ga dijaki uporabljajo dlje, kot so prvotno načrtovali. Sledijo rezultati pri trditvi, da zanemarjajo šolo zaradi dolge uporabe. Na tretjem mestu so rezultati pri spremenljivkah o tem, da komaj čakajo, da gredo spet na internet, in da manj spijo zaradi interneta, da najprej pogledajo elektronsko pošto, pred vsemi drugimi stvarmi, o spozna-

vanju novih ljudi po internetu in tem, da dijake razjezi, če jih kdo vpraša, kaj delajo na internetu, zato so neprijazni in se zlažejo. Sledijo druge spremenljivke.

Opravila sem tudi faktorsko analizo, in sicer sem uporabila metodo glavnih komponent in oblimin rotacijo.

Obe metodi sta izločili dva faktorja (pri v SPSS vgrajenih merilih števila faktorjev), in sicer prvi faktor pojasnjuje 48% celotne variance, drugi 9%, skupno pa pojasnujeta 57% celotne variance.

Študij spremenljivk posameznega faktorja ni pokazal izrazitih skupnih lastnosti, saj se vsa vprašanja nanašajo na znamenja zasvojenosti. Glede na to, da ste obe metodi ekstrakcije faktorjev dali dva faktorja, pri čemer prvi visoko korelira z afirmativnimi formulacijami trditev, drugi pa s trditvami v negativni obliki, sklepamo, da se lahko odločimo za enodimenzionalno lestvico. Upoštevamo tudi, da prvi faktor pojasni skoraj 50% variance, drugi le 9%, njuna korelacija pa je 0,57. S Cronbachovim koeficientom alfa smo preizkušali zanesljivost lestvice znamenj zasvojenosti. Alfa je v našem primeru zelo visoka, 0,9157, kar kaže na visoko zanesljivost.

Ker je bilo v celotnem vzorcu malo dijakov z veliko znamenji zasvojenosti, sem se odločila, da opravi analizam ekstremov, zato da bi primerjala dijake z več in manj znamenji zasvojenosti. V njej sem izmed tistih, ki so odgovarjali na vprašanja, ki so se nanašala na zasvojenost (981 anketiranih, vključeni so tudi tisti, ki niso odgovarjali na čisto vsa vprašanja), zbrala v eno skupino tiste, ki so na lestvici odgovarjali z odgovori 4 ali 5, in v drugo tiste, ki so odgovarjali z 1 ali 2. Ugotovila sem, da ni nikogar, ki bi pri vseh 14 spremenljivkah odgovoril z najvišjima možnima vrednostima (4 ali 5). Eden je odgovoril s 5 pri 12 spremenljivkah.

Iz obeh vzorcev sem izbrala približno 10%, in sicer sem pri 2. skupini izločila tiste, ki so pri petih ali več spremenljivkah izbrali vrednost 4 ali 5, kar pomeni 128 dijakov ali 13% dijakov, in jih poimenovala zgornji ekstrem. Pri 1. skupini pa sem izločila tiste, ki so pri trinajstih ali štirinajstih spremenljivkah izbrali vrednost 1 ali 2, kar je 147 ali 15% dijakov, in jih poimenovala spodnji ekstrem. Primerjava med ekstremoma glede na spol pokaže, da je med dijaki, ki so na lestvici izbirali vrednosti 1 ali 2 (spodnji ekstrem), večina deklet, in sicer 107 (73%), drugi so fantje. Pri zgornjem ekstremu (tisti, ki so na lestvici

odgovarjali s 4 ali 5) pa je ravno narobe. V večini (77 ali 60%) so bili fantje, 40% pa je bilo deklet. Primerjava med ekstremoma glede vrste šol pokaže, da je pri spodnjem ekstremu skoraj polovica gimnazijcev - 71 (48%), sledijo jim dijaki srednje tehniške - 39 (27%) in poklicne šole - 37 (25%). Pri zgornjem ekstremu je ravno narobe. V večini so dijaki iz poklicne šole - 66 (52%), sledijo iz srednje tehniške šole - 32 (25%) in gimnazije - 30 (23%). Glede kraja bivanja dijakov med ekstremoma ni bistvenih razlik, kot bi morda pričakovali. Pri obeh ekstremih prevladujejo dijaki, ki stanujejo doma - spodnji ekstrem 128 (87%), sledijo jim dijaki iz dijaških domov-16 (11%), drugje živijo 3 (2%) dijaki. Pri zgornjem ekstremu je podobno - 114 (89%) dijakov živi doma, 10 (8%) v dijaškem domu in 4 (3%) živijo drugje. Primerjava med spodnjim in zgornjim ekstremom pri uspehu pokaže, da med dijaki ni bistvenih razlik. Pri obeh je večina dobrih, pri spodnjem ekstremu 79 (54%) in zgornjem ekstremu 64 (50%). Spodnjemu ekstremu sledijo dijaki, ki so bili prav dobri in zadostni-27 (18%), 9 (6%) dijakov je bilo odličnih, 4 (3%) pa nezadostni. V zgornjem ekstremu je bilo 30 (23%) dijakov zadostnih, 18 (14%) prav dobrih, 8 (6%) odličnih in 7 (6%) nezadostnih, kar je pričakovano in podobno kot pri celotnem vzorcu.

V primerjavi s celotnim vzorcem dijaki zgornjega ekstrema uporabljajo računalnik pogosteje doma, malo manj kot polovica ga uporablja vsak dan, in sicer ga vedno uporablja za internet 24%, za igranje igrice 22% in 11% za šolo, kar je ravno nasproten vrstni red kot pri celotnem vzorcu. Poleg tega sem s χ^2 -preizkusom ugotovila povezanost med ekstremi in uporabo računalnika doma, pri prijateljih in sorodnikih, in sicer za igranje igrice in za internet. Povezanost se je pokazala tudi pri času uporabe računalnika. V primerjavi s celotnim vzorcem uporablja vzorec zgornjega ekstrema internet doma pogosteje (celoten vzorec 11%, delni 31%), višji deleži so tudi pri uporabi interneta v šoli, pri prijateljih, sorodnikih in v knjižnici. Razlikuje se tudi vrsta uporabe, in sicer velja za celotni vzorec, da dijaki vedno uporabljajo internet v najvišjem deležu za iskanje informacij, pri zgornjih ekstremnih primerih pa za klepetanje in pošiljanje elektronske pošte. Primerjava časa uporabe pokaže, da so v zgornjem ekstremnem vzorcu višji odstotki uporabe nad 2 uri na dan. Preizkus χ^2 je pokazal povezanost z dostopom do interneta doma, v knjižnici in šoli, in tudi z njegovo uporabo doma, pri prijateljih, sorodnikih in v knjižnici. Pri

vrsti uporabe lahko sprejmemo hipotezo o povezanosti uporabe interneta s pošiljanjem elektronske pošte, klepetanjem, gledanjem erotičnih slik, nalaganjem programske opreme, novičarskimi skupinami, igranjem igrvic in presnemavanjem glasbe. Zmerna povezanost pa se je pokazala tudi pri času uporabe interneta.

Med tistimi, ki kažejo več znamenj, je več fantov, kar potrjuje raziskave o internetu kot moški domeni in stereotipno predstavo o zasvojenecu, ki je mlad moški (po Griffiths, 1998), v nasprotju z ugotovitvami Youngove (1996). Hkrati je zanje značilno, da jih polovica obiskuje poklicno šolo, druga polovica pa srednjo tehniško ali gimnazijo. Živijo večinoma doma, po uspehu je večina prav dobrih, sledijo zadostni, prav dobri, odlični in nezadostni. Pri izobrazbi staršev prevladuje tako pri materah kot pri očetih srednja šola.

7. Zaključek

Grohol (1998, 122) pravi v poglavju o patologiji na internetu, da se je vse začelo s parodijo 1995. leta, ko je znani psihiater Ivan Goldberg bolj za šalo kot zares ustanovil na internetu skupino za zasvojenost z internetom. Objavil je namreč merila za zasvojenost s hazardiranjem po Diagnostic Statistical Manual of Mental Disorders (4th ed.) na internetu. (Mimogrede – to so ista merila, ki jih je Youngova tudi v resnici priredila za zasvojenost z internetom). Toda ljudje, ki so naleteli na to stran, so (žal, pravi Grohol) vzeli njegovo šalo zares. Ironija celotne situacije je v tem, da gre za podobno povabilo, kot če bi povabili skupino anonimnih alkoholikov na sestanek oz. zdravljenje v bar.

Ko sem sama prvič slišala za zasvojenost z internetom, se mi je to zdelo posrečena šala, mogoče zanimiva ideja. Toda ko sem prebirala različno literaturo o zasvojenosti z delom, odnosi, se mi je vse skupaj zdelo mogoče. Po svoje me je prepričala S. Rozman z medicinsko razlago zasvojenosti, ki pomeni vrsto »izklapljanja« bolečine. V možganih imamo namreč poleg vsega tudi sistem za ugodje, ki ga lahko stimuliramo s tekom, spolnostjo ali meditacijo, aktivira pa se tudi, ko je situacija zelo stresna ali boleča; takrat bolečine ne čutimo več. Ob tem se izločajo kemične snovi, podobne morfiju. Nenehno ponavljanje aktivnosti, ki pomenijo trenutno olajšanje in so zato smiselne in konstruktivne, pa lahko pripelje do zasvojenosti. Rozmanova je v svojem predavanju ponazorila razlago s primerom narkoma-

na, ki so mu pokazali sliko narave in sliko nekoga, ki si vbrizgava mamilo. Slika možganov je bila v trenutku, ko je narkoman gledal sliko drugega narkomana, drugačna, kot ko je gledal naravo. Gre za to, da je bil vzburljen njegov sistem za ugodje, za kar ni bilo krivo mamilo, ampak ukoreninjene možganske poti. Njena teza je, da nas ne zasvoji sama substanca ali dejavnost, ampak ponavljajoči se vzorec uporabe, s katerim utišamo bolečino oz. se omamimo. V zasvojenost ne vodi vsakršna uporaba, ampak le ponavljajoča se, ki pomeni olajšanje pred nečim bolečim. Ob tem navaja kot primer otroka iz družine alkoholika. Otrok nenehno trpi. Olajšati si mora bolečino in to stori npr. tako, da odpre hladilnik in nekaj poje, ali pa prižge televizor in bolečina vsaj za kratek čas izgine. Ko preneha jesti ali gledati televizijo, se bolečina spet vrne. V tem primeru lahko govorimo o zlorabi, ki s ponavljanjem vodi v zasvojenost.

Katere značilnosti interneta povečujejo možnosti za zasvojenost?

Internet ponuja v primerjavi s hrano veliko možnosti različne uporabe, kar zmanjšuje ali pa otežuje možnost nadzora. To se je pokazalo tudi v raziskavi med dijaki tretjih letnikov v Ljubljani. Več možnosti daje več uporabe in s tem daljša možnost lajšanja bolečine, pri čemer mislim tudi na osamljenost, nesprejetost, pritiske družbe, visoka pričakovanja pomembnih drugih itd. Poleg drugih možnosti lahko po internetu klepetamo z ljudmi iz celega sveta. Gre za možnost vzpostavljanja in navezovanja stikov, kar nosi s seboj določen čar in privlačnost. Youngova (1996, 1999) je še posebej zaskrbljena nad tem in opozarja na nevarnost za introvertirane ljudi ali tiste, ki nimajo dovolj socialnih stikov, da bodo svoje potrebe po druženju zadovoljevali po internetu. Internet ponuja še dodatne ugodnosti, in sicer anonimnost, možnost prekinitve v katerem koli trenutku, možnost ustvarjanja nove identitete itd. Joinson (1998) meni, da je internet medij, ki spodbuja vedenje brez vsakršnih zadržkov, meja in družbene cenzure. Posameznik se na internetu počuti dovolj varnega in skritega, da si upa pokazati vse delčke sebe, odkriti vsa občutja, ki jih morda ni sprejemal ali jih je moral zaradi družbenih predsodkov skrivati, upa si vprašati stvari ali o stvareh, o katerih si je komaj upal misliti. To je po eni strani verjetno dobro, saj omogoča osvobajanje nekaterih predsodkov, vendar pa lahko postane problematično dvojno oz. razcepljeno življenje: na tisto, ki ga živi, ko je na internetu, in tisto, ko ni na njem. Privlačnost interneta je v tem, da daje občutek

varnosti in zato spodbuja k izražanju celotnega spektra občutij, kar uporabnika spodbuja k ponovni uporabi. To so prednosti interneta, a hkrati (lahko) slabosti, saj povečujejo možnosti za zasvojenost.

Ob iskanju raziskav o zasvojenosti z internetom sem ugotovila, da jih ni veliko. Večinoma so bile opravljene po internetu, kar zajame ciljno populacijo (tiste, ki uporabljajo internet), vendar pa je vzorec verjetno pristranski, saj ne dopušča kontrole, zato je vprašljivo, ali je mogoče ugotovitve posploševati (prim. Young, 1996, Thompson, 1996, Egger 1996, Brenner, 1996, po Griffithsu, 1998). Nekateri raziskovalci so celo pozvali anketirance, naj se sami opredelijo kot zasvojenec oz. nezasvojenec. To je zelo vprašljivo početje, saj je odločanje o tako občutljivem vprašanju, kot je zasvojenost, prepuščeno posameznikovi subjektivni presoji. Pri tem ne smemo pozabiti, da bo pravi zasvojenec bolj verjetno zanimal zasvojenost, kot pa jo priznal, razen če anonimnost in oddaljenost od spraševalca spodbujata k priznanju.

Ko sem se odločala o načinu izvedbe svoje raziskave, sem skušala upoštevati te omejitve in slabosti. Ker sem se pri svojem delu srečevala s srednješolsko mladino (in ker se z njo srečujejo tudi socialni pedagogi in pedagoginje), sem se odločila, da preučim njihovo uporabo računalnika in interneta. Prepričana sem, da je obdobje odraščanja zelo zahtevno, saj postavlja pred mlade številne nove naloge in izzive in je zato tudi rizično. Ob vseh spremembah, ki se dogajajo na vseh nivojih življenja (od družbenih, državnih, ekonomskih, političnih, kulturnih), si morajo mladi poiskati svoje mesto in po svoje odgovoriti na izzive. Čeprav je po raziskavah (Ule, 2000) družina vse bolj pomembno zatočišče za mlade, pa jim po drugi strani postavlja tudi visoke zahteve in pričakovanja. Rozmanova meni, da v današnjem svetu odraščajo ranljivi ljudje, ki ne trpijo samo fizično, ampak predvsem psihično. Tempo življenja je tako hiter in zahteven, družbeni pritiski (mala matura, matura, vpis na univerzo) pa so tako močni, da tudi mladi iščejo možnost pobega iz stresnih situacij. Ena izmed možnosti je tudi pogosto deskanje po internetu, klepetanje v klepetalnicah, igranje igrice, pošiljanje elektronske pošte itd.

Glavni problem in vprašanje, ki se mi je postavljalo, preden sem opravila raziskavo, je bilo: kako je z internetom pri nas, koliko je razširjen in ali se glede na fazo ekspanzije, v kateri smo, že pojavljajo posamezniki, ki zlorabljajo internet. Odločila sem se, da napra-

vim raziskavo na dijakih tretjega letnika ljubljanskih šol. Zavedala sem se, da bo med njimi verjetno kar nekaj takih, ki nimajo možnosti za dolgotrajnejšo uporabo interneta (doma).

Ugotavljanje števila znamenj zasvojenosti je pokazalo, da kažejo dijaki malo le-teh (vsota povprečij je bila 31 od 70 možnih točk). Sklepamo lahko, da večina anketiranih dijakov ni zasvojena z internetom, ampak ga uporablja za nove informacije, torej za učenje v širšem smislu. Ti rezultati so po svoje pričakovani, saj je zasvojenih med uporabniki okoli 2-3%, kar se ujema z odstotkom dijakov (3,7%), ki so pri več kot polovici trditvah o znamenjih zasvojenosti odgovorili z najvišjima možnima odgovoroma (4 ali 5). Da bi lažje ugotovila specifične značilnosti dijakov, ki kažejo največ znamenj zasvojenosti, sem opravila tudi analizo ekstremov. Analizirala sem 10% dijakov, ki so odgovarjali z najvišjima vrednostima (4 ali 5) in 10% tistih z najnižjima (1 ali 2). Vzorca se med seboj precej razlikujeta.

Ugotovila sem, da obstaja pomembna razlika med dijaki različnih šol v vrsti, kraju in času uporabe računalnika in interneta. Po vrsti in kraju uporabe prednjačijo dijaki gimnazij, po času pa dijaki poklicnih šol. Obstaja tudi pomembna razlika med dijaki z različnim učnim uspehom, prednjačijo odličnjaki glede na kraj in vrsto uporabe, pri času pa ni posebnih razlik. Pomembne razlike so tudi med spoloma.

Poleg tega preverjanje z χ^2 -preizkusom ni pokazalo, da bi klepetanje bolj vodilo v zasvojenost kot iskanje informacij, kar je ugotovila Youngova (1996). Vzrok za to je verjetno v tem, da med dijaki ni veliko takih, ki bi kazali veliko stopnjo zasvojenosti, pa tudi uporaba očitno še ni specializirana. Med dijaki, ki živijo doma ali v dijaškem domu, ni bistvenih razlik, kar je verjetno posledica dobre opremljenosti dijaških domov. Razlike pa so med dijaki po izobrazbi staršev. Tisti, katerih starši so bolj izobraženi, pogosteje uporabljajo računalnik in internet. Bolj izobraženi starši tudi pogosteje spodbujajo njegovo uporabo, kar je verjetno povezano tudi s finančnim položajem družine.

Glede na željo dijakov po pogostejši uporabi interneta lahko predvidimo, da bo njegova uporaba v prihodnjih letih naraščala, saj dijake k temu spodbuja poleg družbe tudi šola. S tem se bo povečala tudi možnost za zasvojenost. Zdi se mi smiselno, da bi šole poskrbele ne samo za uvajanje interneta, ampak tudi za kritično evalvacijo in re-

flektiran odnos do njegovih vsebin. Smiselno se mi zdi, da bi v ta projekt vključili tudi starše in jih spodbudili k spremljanju dijakove uporabe interneta. Starši in šole lahko že s samim brskalnikom določijo, do katerih vsebin (strani) ima otrok dovoljen dostop in kolikšno stopnjo nasilja, spolnosti lahko te strani vsebujejo. Na internetu obstajajo tudi podjetja, ki se ukvarjajo z zaščito uporabnikov pred določeno vsebino.

Glavni problem pri uporabi medijev vidim v mehanski uporabi oziroma uporabi brez miselnega nadzora. K vzpostavitvi kritične razdalje in zavedanju dogajanja v posamezniku (v dijaku) veliko pripomore pogovor s starši, sošolcem ali s socialnim pedagogom. Vendar pa to ne zadošča za tiste, ki zlorablajo internet. Zanje je potrebno zdravljenje, ki vključuje abstinenco in tudi spremembo globljih osebnostnih značilnosti, ki so vodile do tega, da je posameznik moral bolečino (trpljenje, slab občutek, osamljenost itd.) utišati s ponavljanjem neke aktivnosti (ene same). Rozmanova (1999) predlaga za začetek vključitev v skupino, ki ti pomaga sprejeti samega sebe in ti daje občutek, da nisi sam. Predlaga tudi različne dejavnosti kot pomoč za preusmeritev od tistega, kar zlorabljaš. Gre za nekakšno prezopreditev dejavnosti, ko se z bolečino (trpljenjem, osamljenostjo, žalostjo) spopadaš tako, da jo sprejmeš in utišaš z druženjem, s tekom, pisanjem, pogovori itd.

8. Literatura

Chou, C. Chou, J. Tyan, N.-C. N. (1998). *An Exploratory Study of Internet Addiction, Usage and Communication Pleasure*. Washington: U.S. Department of Education office of Educational Research and Improvement (OERI).

Dekleva, B. (1999). *Ekstazi in plesne droge*. Ljubljana, Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, Pedagoška fakulteta.

Dogša, I., Schmid, I. (1997). *Droge? Ne, hvala!* Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Greenberg, L. J. Lewis, E. S. Dodd, K. D. (1999). Overlapping Addictions and Self-esteem among College Men and Women. *Addictive Behaviors*, 24 (4), 565-571.

Griffiths, M. (1998). Internet Addiction: Does It Really Exist? in J.

Gackenbach (Eds.) *Psychology and the Internet*. London: Academic Press, 61-75.

Grohol, M. John (1998). Future Clinical Directions: Professional Development, Pathology, and Psychotherapy On- Line. in J. Gackenbach (Eds.) *Psychology and the Internet*. London: Academic Press, 111-140.

Hudolin, V. (1987). *Rječnik ovisnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Joinson, A. (1998). Causes and Implications of Disinhibited Behavior on the Internet. in J. Gackenbach (Eds.) *Psychology and the Internet*. London, Academic Press, 45-60.

Larkin, M. Griffiths, M. D. (1998). Response to Shaffer (1996): *The Case for a 'Complex Systems' Conceptualisation of Addiction*. *Journal of Gambling Studies*, 14 (1), 75-82.

Milčinski, L. (1985). *Droge v svetu in pri nas*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Pratarelli, E. M. Browne, L. B. Johnson, K. (1999). *The bits and bytes of computer/Internet addiction: A factor analytic approach*. *Behavior Research, Methods, Instruments & Computers*, 31 (2), 305-314.

Rozman, S. (1999). *Peklenska gugalnica*. Ljubljana: Vale-Novak.

Sande, M. (2000). Raziskovanje s pomočjo interneta: možnosti uporabe v socialni pedagogiki. *Socialna pedagogika* 4 (4), 391-420.

Schulenberg, E. S. Yutzenka, A. B. (1999). The Equivalence of Computerized and Paper-and-pencil Psychological Instruments: Implications for Measures of Negative Affect. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 31 (2), 315-321.

Tapscott, D. (1998). *Growing up Digital: The Rise of the Net Generation*. New York, McGraw-Hill.

Turkle, S. (1995). *Life on the Screen Identity in the Age of the Internet*. New York: Touchstone book.

Ule, M. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.

Young, S. K. (1999). Evaluation and Treatment of Internet Addiction. in L.

Vandecreek & T. Jackson (Eds.) *Innovations in Clinical Practice. A Source Book*, Vol.17, 19-31.

Young, S. K. (1996). *Psychology of Computer Use: XL. Addictive Use of the Internet: A Case that Breaks the Stereotype*. <http://www.netaddiction.com/articles/stereotype.htm>, 25.1.2000.

Young, S. K. (1997). *What Makes the Internet Addictive: Potential Explanations for Pathological Internet Use*. <http://www.netaddiction.com/articles/habitforming.htm>, 26.1.2000.

Izvirni znanstveni članek, prejet januarja 2001.

Literatura

Latentna struktura prostora izgorevanja in njegovih determinant v slovenskih vzgojnih zavodih, mladinskih in prevzgojnem domu

The latent structure of the burn out syndrome and its determinants in Slovene residential care institutions

Marica Horvat

Povzetek

Marica Horvat, *Izgorevanje je sindrom čustvene izčrpanosti, depersonalizacije in zmanjšanih zmogljivosti, značilen za osebe, ki delajo z ljudmi. Opazen je tudi pri delavcih v naših ustanovah za vedenjsko in čustveno motene otroke/mladostnike. S Straßmeierjevim orodjem, prilagojenim slovensko govorečemu področju, smo raziskali, kakšna je pri njih struktura izgorevanja. S komponentno faktorsko analizo smo ekstrahirali latentne dimenzije strukture prostora izgoreva-*

nja in determinant, ki pogojujejo nastanek tega sindroma. Z diskriminativno analizo smo ugotovili razlike v oceni doživljanja profesionalnih obremenitev, vzdušja na delovnem mestu, zadovoljstva z lastnim življenjem, odzivov na profesionalne obremenitve, podpore okolice, odnosa do vedenjsko in čustveno motenega otroka/mladostnika in v oceni predlogov ter želja za dvig kakovosti življenja med vzgojitelji, učitelji in svetovalnimi delavci.

Ključne besede: sindrom izgorevanja, vedenjsko in čustveno motene osebe, vzgojni zavodi, vzgojitelji, učitelji, svetovalni delavci

Abstract

The burn out syndrome is a syndrome of emotional exhaustion, of depersonalisation and reduced capacities, characteristic of individuals working with people. It can also be observed in the staff of our institutions for behaviourally and emotionally disturbed children/youth. With the application of the Strassmeier tools, adapted for the Slovene speaking area, we tried to establish the structure of the burn out syndrome of this staff. We used the component factor analysis to extract the latent dimensions of the burn out syndrome structure and of the determinants responsible for the origin of the mentioned syndrome. The discriminative analysis helped us to find out the differences in the assessment of experienced professional loads, climate at the work place, satisfaction with one's own life, responses to professional loads, support of the environment, attitude to the behaviourally and emotionally disturbed child/youth and in the evaluation of suggestions and wishes for improving the quality of life of youth care workers, teachers and counsellors.

Key words: burn out sindrom, behaviourally and emotionally disturbed children/youth, institutions, care staff

1. Uvod

Edukacija in reedukacija otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi motnjami potekata pri nas praviloma v posebnih ustano-

vah: v vzgojnih zavodih, mladinskih domovih, stanovanjskih skupinah ter v prevzgojnem domu. V slovenskih institucijah za vedenjsko in čustveno motene otroke in mladostnike je opaziti menjavanje osebja in njegovo neustreznost, saj mladi strokovnjaki niso zainteresirani za to delovno mesto. Vse večja je resignacija zaposlenih o smislu tega dela, kar je verjetno posledica profesionalnih obremenitev. Psihofizične obremenitve in obremenjenosti je pri delavcih zavodov za vedenjsko in čustveno motene v Sloveniji meril E. Matvoz (1996). Rezultati njegovih raziskav kažejo na precej neugodne posledice dela, ki ga delavci opravljajo. Ugotovil je, da so zaradi profesionalnih obremenitev (izgorevanja) prizadete *osebnostne lastnosti* (negativni odkloni so izmerjeni pri spontani agresivnosti, razdražljivosti, zavrtosti, depresivnosti in emocionalni labilnosti) zaposlenih. Osebnostne lastnosti so najbolj prizadete pri delavcih, ki z gojenci delajo predvsem individualno. To so psihologi, socialni delavci, medicinska sestra. Delavce, ki gojence obravnavajo skupinsko (v največji meri so to vzgojitelji), pa bolj doživljajo spremembe *emocionalnih potez* v smeri negativnega, nezaželenega odklona: reprodukcija, inkorporacija, deprivacija, agresivnost in bias (Matvoz, 1996).

Z raziskavo, o kateri govorimo v nadaljevanju (obširna raziskava v slovenskih institucijah za vedenjsko/čustveno motene osebe), hočemo ugotoviti, *kakšna je struktura prostora izgorevanja pri delavcih in katere so determinante, ki pogojujejo nastanek tega pojava*. Zanimala nas je predvsem latentna (v ozadju skrita) struktura.

2. Nekaj teoretičnih izhodišč sindroma izgorevanja

2.1. »Burnout« - sindrom izgorelosti

Beseda »burnout« (angl.) pomeni izgoreti ali iztrošiti se in je razmeroma nov pojem. Opredeliti ga je mogoče kot »poklicno izgorelost« (Freudenberger, 1977), »izčrpanost« ali »izpraznjenost« (Kos-Mikuž, 1990). Strokovni delavec se znajde v posebnem psihičnem stanju, ko izgubi pristno zanimanje za ljudi, s katerimi dela. Stalno ima občutek izčrpanosti, znižana pa je tudi njegova delovna učinkovitost in moralna. Večina avtorjev meni, da je izgorevanje značilno za poklice »pomoci« (vzgojo in izobraževanje, šolstvo, zdravstvo, socialne službe). To so poklici, v katerih posamezniki delajo z ljudmi, v svoj poklic pa vlagajo mnogo osebnega dela. Njihova pričakovanja so visoka. Pogosto

se močno čustveno predajajo delu. V veliki meri je tudi njihova samopodoba in samovrednotenje pogojeno s poklicem. Probleme klientov doživljajo kot lastne in se z njimi obremenjujejo tudi doma. Prosti čas se prav tako navezuje na delovni proces.

V Ameriki se je s tem pojavom največ ukvarjala Christine Maslach. Razvila je Maslach Burnout Inventory (MBI) za ugotavljanje jakosti izgorelosti. To orodje je uporabljeno tudi na nemško govorečem področju. Raziskovali so izgorelost pri 449 bolniških sestrah in strežnikih (Büssing, Perrar, 1992) in prepoznali pri tem tri dejavnike:

- emocionalno izčrpanost
- depersonalizacijo odnosov do klientov in
- občutek lastne nesposobnosti

Emocionalna izčrpanost se nanaša na občutek popolne čustvene izčrpanosti. C. Maslach (1988) navaja izjavo nekega strokovnjaka: »Ne, da ne bi želel pomagati, vendar ne morem več.«

Depersonalizacija odnosov do klientov pomeni, da postajajo ti odnosi brezosebni in ravnodušni. Odnos je negativen in lahko prerase v nehumano vedenje do tistih, ki rabijo pomoč. Avtorja Holgate in Clegg (1991) sta pri delavcih v zaporih ugotovila, da izgorelost povzroča spremembo medsebojnih stikov. Pri mlajših delavcih se stiki okrepijo zaradi želje, da bi nadomestili svoje občutke nemoči in nesposobnosti, pri starejših pa se stiki zmanjšajo. Okrepljeni stiki so brez prave usmeritve, kar lahko povzroči še večjo izčrpanost. Avtorja zaključujeta, da se stiki v tem poklicu razlikujejo od stikov v drugih poklicih. Interakcije med prestopniki in delavci imajo oznake: »tipične, ljubeznive, površne in kratke«. Ni formalnih zahtev glede širine in tipa interakcij, vse je odvisno od pripravljenosti delavcev, koliko se zavzamejo v medosebnem stiku.

Občutek lastne nesposobnosti nastopi, ko oseba izgubi občutek kompetence za uspešno delo z ljudmi. Ti občutki postajajo skrajni - oseba izgubi samospoštovanje, občutek, da je ustrezna, nastopi depresija.

2.2. Vzroki izgorevanja

Izgorevanje je posledica več dejavnikov, od katerih so eni vplivnejši od drugih; navedli bomo tiste, ki so se v raziskavi pokazali kot ključni, odločujoči za nastanek izgorevanja pri delavcih v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnih domu.

Raziskava (Horvat, 1998) je pokazala, da izgorevanje pri delavcih v slovenskih institucijah za vedenjsko/čustveno motene osebe povzročajo **organizacijski dejavniki**. Najpogostejši vzroki izgorelosti v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnih domovih so :

Kakšno je dobro **vzdušje**? Nekaterim že sama misel na delovno mesto povzroči hud stres, drugi so zadovoljni s svojim celo iz istih razlogov, zaradi katerih nekateri izražajo svoje nezadovoljstvo. Pomembno je vzdušje, ki je proizvod interakcije individualnih osebnosti in delovnih zahtev. Tam, kjer je emocionalno vzdušje dobro, je skrb za potrebe ljudi pristna, vlada dobra ustvarjalna klima. Če ljudi spoštujemo in cenijo, se lahko uspešno združijo individualne vrednote in cilji organizacije. Ti pa naj bi ustvarili sistem, kjer ljudje pristno vrednotijo sebe in kjer vlada primerna komunikacija, ki omogoča zadovoljevanje legitimnih individualnih potreb.

Človek je vse bolj potreben vzpodbudnih **medsebojnih odnosov** in odkrite, poštene komunikacije. Le v vzpodbudnem okolju bo lahko človek razvil ali utrdil svoj občutek lastne vrednosti. » *Homo homini lupus*« (Človek človeku volk) je znan rek starih Rimljanov, ki so ga pozneje potrdili številni filozofi in zagotovo drži še danes.

Konfliktnost poklicne vloge se kaže v nastanku dveh ali več nedružljivih pričakovanj znotraj delov poklicne vloge. Konfliktnost med posameznimi segmenti poklicne vloge lahko ponazori razkorak med potrebo po empatiji za razumevanje klienta in potrebo po doslednem strukturiranju življenjskega ritma. V vzgojnih zavodih je opaziti razkorak med individualnimi potrebami gojencev in zavoda kot celote. Vzgojitelj bi moral svetovati, a je v tej vlogi onemogočen, ko je prisiljen nadzirati, sankcionirati in občasno direktivno voditi.

Dvoumnost ali dvosmislenost vloge je izrazita takrat, ko je informacija o pravicah, dolžnostih in odgovornostih na delovnem mestu nejasna ter pomanjkljiva. Odgovornost za druge je že sama po sebi stresna, cilj pa je nepredvidljiv in odvisen od klienta.

Avtorja Holgate in Cleagg, (1991) trdita, da delo s prestopniki (raziskava v avstralskih zaporih) vključuje takšne dvoumne in konfliktne vloge, ki jih drugi poklici nimajo. Namreč, uslužbenec ima klienta, ki ni v tej vlogi po lastni izbiri. Hkrati mora nastopati v vlogi paznika in rehabilitatorja. Z neprestanim naporom, da bi poiskali alternativo zapiranju kriminalcev, se namenja vedno več pozornosti rehabilitativni

vlogi uslužbencev. Njihova vloga je postala zahtevnejša zaradi zahteve po oblikovanju programov, ki so prilagojeni individualnim potrebam prestopnikov.

Možnost odločanja daje delavcu občutek, da je gospodar položaja, saj se njegovo znanje in izkušnje upoštevajo. Minimalna udeležba pri odločanju pa mu daje občutek, da z njim upravljajo drugi. Možnost odločanja potrebujejo predvsem starejši delavci, mlajši strokovnjaki, ki šele začenjajo kariero, pa rabijo predvsem dobro supervizijo.

Kvalitativna in kvantitativna obremenjenost sta dejavnika, ki se v raziskavi pokažeta kot najpomembnejša, saj se pojavljata na vseh mestih. Občutek *kvantitativne preobremenjenosti* nastaja zaradi strukture dela, ki zahteva stalno koncentracijo in visoko stopnjo odločanja. *Kvalitativna obremenjenost* pa nastopa zaradi velikega števila gojencev in nestandardnih ur dela, dela ob praznikih, dela v izmenah in deljenega delovnega časa (Kobolt, 1993, Ščuka 1995). Občutek, da ima nekdo preveč dela, je močan stresor, kot se je pokazalo tudi v tej raziskavi pri delavcih slovenskih institucij za vedenjsko ter čustveno motene osebe.

Socialna podpora vodij, sodelavcev, družine, prijateljev lahko močno ublaži ranljivost na stres. V raziskavi pa se je pokazala tudi potreba po *strokovnem vodenju*.

Prosti čas je pomemben dejavnik pri ohranjanju duševnega zdravja. Ugotavlja se, da se prosti čas v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu »redefinira okrog delovnega procesa«.

Pomanjkanje avtoritete, nadzor, nizki osebni dohodki in družbeno vrednotenje, razkorak med teorijo in prakso so dejavniki, ki samo stopnjujejo izgorelost v teh institucijah.

Čeprav so organizacijski dejavniki odločujoči pri nastanku sindroma izgorevanja v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem zavodu, omenjamo tudi **notranje vzroke**, ki jih v raziskavi, žal, nismo postavili v korelacijo z izgorevanjem (zaradi občutljivosti teme).

Najmanj so izgorevanju izpostavljeni mirni in brezskrbni tipi osebnosti, imenovani tudi osebnosti tipa B. Ambiciozni in zaskrbljeni tipi osebnosti, imenovani osebnosti tipa A, pa so najbolj izpostavljeni izgorevanju.

Kar je za nekoga velik stres, je lahko za drugega človeka izziv, zato govorimo o *individualnih razlikah v odzivanju na stres*. Holgate in

Cleagg (1991) sta s svojo raziskavo pri uslužbencih v avstralskih kazensko - popravnih domovih ugotovila, da ranljive, pretirano čustvene osebe, hitro zapustijo delo v tovrstnih ustanovah. Skupina uslužbencev, ki ostaja, pa tvori čvrsto jedro institucije. Hipotetično ugotavljata, da to skupino tvorijo » čvrste osebnosti ».

Tudi za delo z vedenjsko in čustveno motenimi otroki/mladostniki ni vsakdo. Čustveno ranljivi in preobčutljivi sanjači, idealisti, naivni entuziasti, ki se do skrajnosti podreajo gojencem, hitro izgorijo. Vsekakor pa se v ta poklic ne podajamo iz romantične predstave o nesebični ljubezni do nebogljenega gojenca.

Gotovo imajo veliko vlogo pri izgorevanju *spremembe*, s katerimi so se vzgojitelji soočali zadnja leta. Kaj se je za delo vzgojitelja spremenilo, pri nas še nismo raziskovali. Sto enajst vzgojiteljev vzgojnih in prevzgojnih domov na Hrvaškem (Žižak, 1996) je ocenjevalo, kaj se je za njihovo delo pomembno spremenilo:

- socialno-ekonomski status vzgojitelja (85% anketiranih),
- strokovnjaki zapuščajo stroko (85 % anketiranih),
- materialno-finančna situacija v ustanovi (83 % anketiranih),
- način odločanja o strokovnih vprašanjih (67 % anketiranih),
- način medsebojne pomoči in podpore (65 % anketiranih),
- osebnostne spremembe delavcev (62 % anketiranih).

Prav tako so ocenjevali (Žižak, 1996) lastno odzivanje na spremembe v družbi. Postali so nezadovoljni predvsem zaradi ugotovitve, da niso več v ospredju vrednote, kot so npr. *delo, znanje, ljubezen, poštenost*. Slovenska raziskava (Horvat, 1998) je pokazala, da so tudi slovenski vzgojitelji nezadovoljni in se odzivajo vse bolj impulzivno in nestrpno.

Še na eno dejstvo bi radi opozorili. Vloga sodobne družine je močno omejena in v sedanjem načinu življenja običajno nima možnosti in pogojev za delo z vedenjsko in čustveno motenimi otroki/mladostniki. Dejstvo pa je, da ne more v nobenem primeru neka ustanova povsem nadomestiti družine. Pričakovanja klientov, staršev in plačnikov uslug so običajno večja od realnih možnosti. Zato pada ugled stroke in narašča nezaupanje do delavcev v teh ustanovah. Tudi razumevanje družbe do disocialnih mladostnikov je nizko. Zaradi teh in podobnih problemov so v največji stiski zaposleni, saj doživljajo kritiko svo-

jega dela kot stres, ki vztrajno ruši njihov delovni zanos do točke, ko popusti meja vzdržljivosti in nastopi izgorevanje.

3. Empirični del

3.1. Problem raziskave

Z uvidom v rezultate raziskovanj na tem področju in iz izkušenj lastne prakse spoznavamo, da delo z vedenjsko in čustveno motenimi osebami prinaša številne probleme, ki izhajajo iz objektivnih pogojev dela, specifičnosti populacije, s katero se dela, in odnosa celotne družbe do tega dela.

3.2. Cilji raziskave

V svetu je mnogo raziskav o "izgorevanju" osebja, vendar ta pojav še ni bil raziskan v ustanovah za vedenjsko in čustveno motene otroke/mladostnike v Sloveniji. Zato je cilj tega raziskovanja, da z instrumenti, prilagojenimi tej raziskavi, ugotovi :

- faktorsko strukturo izgorevanja in nekaterih determinant, ki so pomembne za ta pojav, pri delavcih, ki se ukvarjajo z vedenjsko in čustveno motenimi otroki in mladostniki,
- odnose v določenih poklicih (vzgojitelji, učitelji, svetovalni delavci) in izgorevanje ter njegove determinante,
- kako kronološka starost otrok in mladostnikov z vedenjskimi in čustvenimi motnjami vpliva na izgorevanje pri delavcih v vzgojnih zavodih, mladinskih domovih in v prevzgojnem domu.

3.3. Pomen raziskave

Menimo, da bi rezultati raziskave lahko imeli praktično vrednost za ublažitev in preprečevanje izgorevanja pri delavcih v slovenskih institucijah za vedenjsko in čustveno motene osebe. Ključni vidik prevecije je zgodnje odkrivanje in prepoznavanje simptomov.

3.4. Raziskovalne metode

Uporabili bomo deskriptivno, eksperimentalno, empirično metodo pedagoškega raziskovanja.

3.5. Vzorec

V raziskavi je maja 1997. leta sodelovalo 153 strokovnih delavcev (vseh zaposlenih je bilo, po štetju, ki ga je opravil Matvoz leta 1996,

168), zaposlenih v institucijah za usposabljanje vedenjsko in čustveno motenih otrok in mladostnikov v Sloveniji. Celotni vzorec je razdeljen na tri skupine, kjer so anketiranci grupirani glede na področje dela :

- vzgojitelji
- učitelji
- svetovalni delavci.

Delavci so ločeno obravnavani glede na starost svojih varovancev, otrok/mladostnikov z vedenjskimi in čustvenimi motnjami: šolska populacija in pošolska populacija vedenjsko in čustveno motenih otrok/mladostnikov.

3.6. Merski instrument in spremenljivke

Uporabljenih je bilo sedem merskih instrumentov za raziskovanje izgorevanja, ki jih je, razen splošnega vprašalnika, pripravil Walter Straßmeier. Leta 1988 je z njim opravil obsežno raziskavo v Nemčiji o poklicanih obremenitvah v ustanovah za rehabilitacijo mentalno retardiranih oseb. Instrumente je preizkusila tudi dr. Škrinjarjeva na enaki populaciji v Zagrebu in dovolila njihovo uporabo za to raziskovanje.

Vsi instrumenti, razen S1, S4 in S5, kjer je pet stopenj, imajo štiri-stopenjsko numerično ocenjevalno lestvico.

Pri raziskovanju so bila uporabljena naslednja orodja:

- *Splošni vprašalnik*
- *Lestvica za oceno profesionalnih obremenitev - S1*
- *Lestvica za oceno splošnega razpoloženja na delovnem mestu - S2*
- *Lestvica za ocenitev zadovoljstva z lastnim življenjem - S3*
- *Lestvica za oceno odzivov na profesionalne obremenitve - S4*
- *Lestvica za oceno podpore okolice - S5*
- *Lestvica za oceno odnosa do vedenjsko in čustveno motenega otroka/mladostnika - S6*
- *Lestvica ocenitve predlogov in želja za izboljšanje kakovosti dela in življenja delavcev, ki se ukvarjajo z vedenjsko in čustveno motenimi populacijo otroki in mladostniki - S7*

Osrednji vprašalnik S1 raziskuje strukturo izgorevanja, vse ostale lestvice pa merijo determinante, ki vplivajo na sindrom izgorevanja - od S2 do S7. V razlagi se bom v tem prispevku osredotočila zgolj na

strukturo prostora izgorevanja. Na kratko pa se bom obojega (strukture prostora izgorevanja in njegovih determinant) dotaknila pri *razlikah* med različnimi profesionalnimi skupinami (vzgojitelji, učitelji, svetovalni delavci) ter pri *vplivu starosti otrok* na pojav izgorelosti.

3.7. Metoda obdelave podatkov

Dimenzionalnost in strukturo profesionalnih obremenitev smo ugotavljali s faktorsko analizo opazovanih manifestnih spremenljivk. Da bi zmanjšali relativno veliko število spremenljivk, smo glavne komponente reducirali po PB kriteriju in jih transformirali v »orthoblique« pozicijo. Statistično pomembne razlike v doživljanju izgorevanja med vzgojitelji in učitelji smo ugotavljali z diskriminativno analizo variance.

Sociodemografske značilnosti anketiranih so prikazane grafično in obdelane z deskriptivno analizo.

4. Rezultati in interpretacija rezultatov

4.1. Sociodemografske značilnosti delavcev v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu

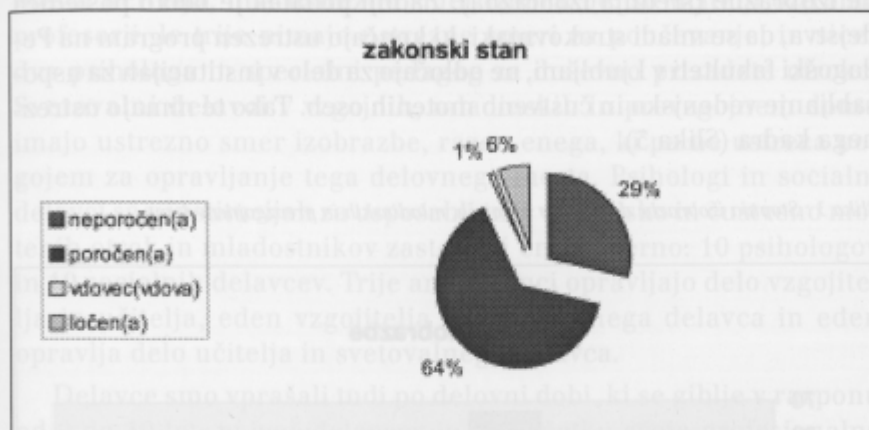
V tem raziskovanju demografske značilnosti niso postavljene v odnos z izgorevanjem in niso predmet tega raziskovanja. Za uvid v celotno sliko dobljenih rezultatov pa se nam zdijo potrebne in koristne.

Velikost vzorca (število izpolnjenih anket) je 133. Starost anketirancev je od 25 do 58 let (trije anketiranci nam niso zaupali svoje starosti). Poprečna starost je 38 let. Največ delavcev vzgojnih, mladinskih in prevzgojnega doma je starih 30, 38 in 40 let. Le trije so stari manj kot 25 let, prav tako so redki, ki so stari nad 50 let in še delajo z vedenjsko in čustveno motenimi otroki/mladostniki. Poznavalcem razmer v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu je znano, da odhajajo delavci v pokoj zaradi zdravstvenih težav, ali pa zamenjajo delovno mesto, kakor hitro imajo za to priložnost.

79 posameznikov oz. 60 % oseb je ženskega spola, 52 posameznikov oz. 40 % oseb pa moškega spola. Razmerje med ženskim in moškim spolom zaposlenih je vzpodbudno, saj je še ne dolgo v vzgoji in izobraževanju bilo le 10 % moških (Škoflek, 1995). Še vedno pa je vzgoja vedenjsko ter osebno motenih otrok in mladostnikov ženski poklic. Od celotnega vzorca anketiranih v tem raziskovanju je 64

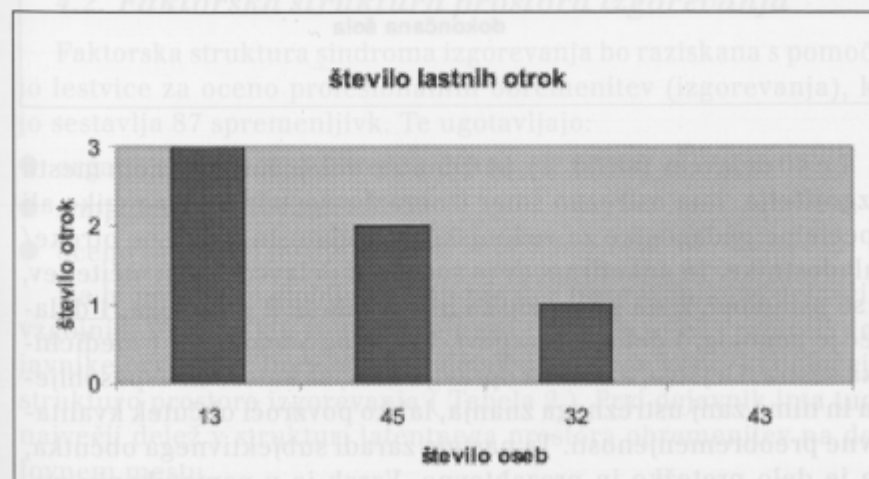
% poročenih. Veliko število delavcev v institucijah za vedenjsko in čustveno motene v Sloveniji je neporočenih (29 %). 6 % anketiranih oseb je ločenih in 1 % oseb je izgubilo partnerja s smrtjo (Slika 1).

Slika 1 : Zakonski stan anketiranih oseb.

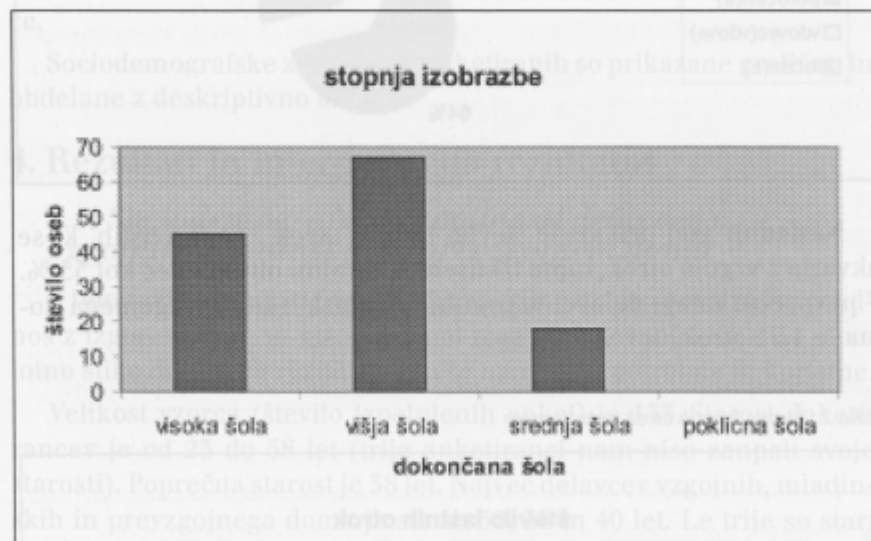
Naslednji graf prikazuje število lastnih otrok . Veliko tistih, ki se ukvarja z vzgojo otrok, nima izkušenj z lastnimi otroki - več kot 33 %. V povprečju imajo delavci vzgojnih, mladinskih in prevzgojnega doma le 1,21 otrok.

Slika 2 : Število lastnih otrok anketirancev

Iz odgovorov anketirancev smo razbrali, da je stanje glede *izobrazbe* tako: največ oseb ima višjo izobrazbo (69 oseb), predvsem mlajši anketiranci imajo visoko izobrazbo (45 oseb) in kar visok odstotek tistih, ki delajo z vedenjsko in čustveno motenimi osebami, nima ustrezne izobrazbe (srednja izobrazba). Zadnji podatek je lahko posledica dejstva, da se mladi strokovnjaki, ki končajo ustrezen program na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, ne odločajo za delo v institucijah za usposabljanje vedenjsko in čustveno motenih oseb. Tako te nimajo ustreznega kadra (Slika 5).

Slika 3 : Stopnja izobrazbe delavcev v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu

Le 40 delavcev (ali 50 %), ki trenutno delajo na delovnem mestu *vzgojitelja*, ima ustrezno smer izobrazbe socialne pedagogike ali specialne pedagogike za vedenjsko in osebnostno motene otroke/mladostnike. 18 anketirancev je socialnih delavcev, 10 je učiteljev, 4 so psihologi, 2 sta gimnazijska maturanta in 2 pedagoga, 1 delavec je penolog, 1 delovni terapevt, 1 etnolog-sociolog in 1 medicinska sestra. Dejstvo, da oseba opravlja delo, za katero ni usposobljena in nima zanj ustreznega znanja, lahko povzroči občutek kvalitativne preobremenjenosti. Ta nastaja zaradi subjektivnega občutka, da je delo pretežno in prezahtevno. Vzrok je v pomanjkanju po-

trebnih veščin za opravljanje tega dela in je vsekakor pomemben za nastanek sindroma izgorelosti. V tem vzorcu jih ima kar polovica neustrezno smer izobrazbe: socialni delavci, psihologi, učitelji, pedagogi, gimnazijski maturanti. Večina tistih, ki so na delovnem mestu **učitelja**, ima ustrezno smer izobrazbe: so učitelji oziroma profesorji, le trije nimajo ustrezne smeri za poučevanje, in sicer dva psihologa in specialni pedagog za duševno prizadete otroke. **Svetovalni delavci** v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu imajo ustrezno smer izobrazbe, razen enega, ki pa ne ustreza pogojem za opravljanje tega delovnega mesta. Psihologi in socialni delavci so v institucijah za usposabljanje vedenjsko in čustveno motenih otrok in mladostnikov zastopani enakomerno: 10 psihologov in 10 socialnih delavcev. Trije anketiranci opravljajo delo vzgojitelja in učitelja, eden vzgojitelja in svetovalnega delavca in eden opravlja delo učitelja in svetovalnega delavca.

Delavce smo vprašali tudi po delovni dobi, ki se giblje v razponu od 0 do 39 let; največ delavcev je na začetku svoje profesionalne kariere in število tistih, ki imajo več kot 30 let delovne dobe, je majhno. Ti podatki se ujemajo z rezultati hrvaške raziskave (Žižak, 1996), da se po 20 letih delovne dobe močno zmanjša zastopanost socialnih pedagogov v institucijah za vedenjsko in čustveno motene osebe. Povprečna delovna doba je 15 let. Največ delavcev v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu opravlja delo vzgojitelja.

4.2. Faktorska struktura prostora izgorevanja

Faktorska struktura sindroma izgorevanja bo raziskana s pomočjo lestvice za oceno profesionalnih obremenitev (izgorevanja), ki jo sestavlja 87 spremenljivk. Te ugotavljajo:

- organizacijske okoliščine na delovnem mestu
- simptome izgorevanja
- oceno in smisel lastnega dela.

Da bi prodrli še globlje v skriti prostor izgorevanja pri delavcih vzgojnih, mladinskih in prevzgojnega doma, smo ekstrahirali dejavnike prve vrste in dobili štiri dejavnike druge vrste, ki določajo strukturo prostora izgorevanja (Tabela 2). Prvi dejavnik ima tudi največji delež v strukturi latentnega prostora obremenitev na delovnem mestu.

Tabela 1 : Lambda, odstotek skupne variance (%SV) in kumulativni odstotek skupne variance matrike interkorelacij spremenljivk (KPSVMIS)

Dejavniki prve vrste KPSVMIS	Lambda	% skupne variance	% (kum.)
Preobremenjenost	7.29	17.8	17.8
Konfliktnost prof. vloge	3.24	7.9	25.7
Samopodoba	2.31	5.6	31.3
Pomanjkanje informacij, znanja	2.06	5.0	36.4
Sodelovanje z različnimi ustanovami	1.94	4.7	41.1
Organizacijske okoliščine na del. mestu	1.58	3.9	45.0
Nerešeni konflikti na delovnem mestu	1.52	3.7	48.7
Nepoznavanje družinske situacije gojencev	1.40	3.4	52.1
Depersonalizacija odnosov z drugimi ljudmi	1.32	3.2	55.3
Odgovornost	1.29	3.2	58.5
Participacija soodločanja v ustanovi	1.15	2.8	61.3
Komunikacijski -suportivni sistem	1.06	2.6	63.9
Smiselnost dela	1.01	2.5	66.3

Tabela 2 : Lambda, odstotek skupne variance (% SV) in kumulativni odstotek skupne variance matrike interkorelacij spremenljivk (KPSVMIS)

Faktorji prve vrste	lambda varianca)	% (skupna	KPSVMIS
1F - preobremenjenost	6.07	.29	.29
2F - konfliktnost poklicne vloge	1.75	.12	.38
3F - komunikacijski sistem	1.43	.09	.47
4F - organizacijske okoliščine	1.26	.06	.56

Prvi dejavnik druge vrste – **preobremenjenost** - pojasnjuje največ latentnega prostora strukture izgorevanja (lambda = 6.07). Anke-

tirani ugotavljajo: Na delu sem preobremenjena. Mislim, da je naše delo pretežno. Posebej naporen je vsakodnevni kontakt z ljudmi. Psihične obremenitve me popolnoma izčrpajo. Izgubljam veliko energije za delo z gojenci. Pri delu sem v nenehni časovni stiski. Sem pod neprestanim pritiskom, da moram doseči vidne rezultate.

Trije latentni dejavniki (organizacijske okoliščine, komunikacijski sistem in konfliktnost profesionalne vloge) so vezani oziroma so posledica organizacije na delovnem mestu in so lahko vzrok za sindrom izgorelosti ter njegove posledice v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu.

Konfliktnost profesionalne vloge je organizacijski dejavnik in določa strukturo prostora izgorevanja. Konfliktnost med posameznimi segmenti profesionalne vloge je pri delu z vedenjsko in čustvenimi motenimi otroki/mladostniki zelo pogosta, saj obstaja po eni strani potreba po empatiji za razumevanje teh otrok in njihovega položaja, po drugi strani pa se zahteva dosledno strukturiranje gojenčevega časa in dela. Anketirani ugotavljajo, da k konfliktnosti poklicne vloge prispevajo tudi nedoslednosti, nedefiniranosti v opredeljevanju poklicne vloge, njenih ciljev in pričakovanj.

Tretji dejavnik je **komunikacijski sistem** na delovnem mestu. Opredeljujejo ga ocene delavcev: V ustanovi so medsebojni konflikti neposredno vidni. S svojimi problemi sem prepuščen/a sam/a sebi. Zaradi napetih odnosov sta onemogočena kreativnost in inovativnost. Zaradi narave svojega dela sem se odtujil/a drugim ljudem. Pogrešam pogovore s socialno-pedagoško vsebino.

Četrty dejavnik je **nezadovoljstvo z organizacijskimi okoliščinami**. Ta dejavnik je opredeljen s spremenljivkami: Sodelovanje med mojo institucijo in drugimi ustanovami je pomanjkljivo. Opravljam mnogo nepotrebne delo. Pri nas veliko razpravljamo o posameznih gojencih. Pogrešam strokovno vodenje. Veliko časa posvečamo malenkostim, pomembne odločitve se pogosto sprejemajo mimogrede. Ustvarjalnost in kreativnost je omogočena z birokratskimi predpisi. O strokovnih vprašanjih odločajo posamezniki. Ne sodelujem pri strokovnih odločitvah. Pri nas obstaja močna hierarhija zaposlenih.

4.3. Razlike v doživljanju poklicnih obremenitev med vzgojitelji, učitelji in svetovalnimi delavci

Iz rezultatov diskriminativne analize lahko zaključimo, da se tri

skupine delavcev v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu med seboj statistično pomembno razlikujejo. Vzgojitelji, učitelji in svetovalni delavci se razlikujejo v strukturi izgorevanja na manifestnem in latentnem prostoru v doživljanju organizacijskih okoliščin na delovnem mestu, v oceni smisla tega dela in v izražanju simptomov izgorelosti. Najbolj izčrpani so *vzgojitelji*, ki se tudi bolj odtujujejo drugim ljudem in postajajo v medsebojnih odnosih bolj nestrpni kot delavci iz drugih dveh skupin. Lahko sklepamo, da so pri vzgojiteljih simptomi najmočnejše izraženi. *Učitelje* najbolj razlikuje od drugih dveh skupin ocena smisla tega dela, ki je manjša. Zaradi tega je občutek neuspešnosti močnejši. *Svetovalne delavce* bolj od drugih dveh skupin motijo organizacijske okoliščine na delovnem mestu (medsebojni odnosi, hierarhija zaposlenih, nestrokovno vodenje, birokracija).

Diskriminacijska analiza determinant, ki pogojujejo nastanek sindroma izgorelosti, je prikazala statistično pomembne razlike med vzgojitelji, učitelji in svetovalnimi delavci v slovenskih vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu.

Vzgojitelji ocenjujejo vzdušje v instituciji za bolj napeto kot učitelji in svetovalni delavci, kar povzroča pri njih tudi večjo nervoznost. Zadovoljniji so s partnerjem in zakonom ter s stanovanjskimi razmerami. Zaradi inverznega delovnega časa imajo v odnosu do učiteljev in svetovalnih delavcev slabše družabno življenje, manj prijateljev in novih znancev. Njihove reakcije v odnosu z ljudmi so bolj impulzivne in nenadzorovane, občutijo večje pomanjkanje podpore okolice, bolj nezadovoljni so z videnjem prihodnosti in osebnim dohodkom. Največ so bili v bolniškem staležu.

Učitelj je v primerjavi z vzgojitelji in svetovalnimi delavci manj zadovoljen s svojim poklicnim življenjem in z življenjem nasploh in dobi manj potrditve v samem delu z vedenjsko in čustveno motenimi otroki/mladostniki. Rezultati njegovega dela so manj vidni, zato ima izrazitejši občutek, da je pri svojem delu neuspešen, kar povzroča večji občutek nemoči in nižjo samopodobo. Na profesionalne obremenitve se odziva v večji meri kot drugi dve skupini z izčrpanostjo, ki je povezana tudi z njegovim močnejše izraženim občutkom slabe organizacije na delovnem mestu. Ima večji odpor do dela z vedenjsko in čustveno motenimi otroki/mladostniki kot vzgojitelji in svetovalni delavci.

Svetovalni delavci se v primerjavi z drugima dvema skupinama počutijo na delovnem mestu bolj negotove, prepuščene sami sebi in slabše

povezane z drugimi zaposlenimi. Vzdušje na delovnem mestu doživljajo kot bolj negotovo in nestabilno, kar pri njih povzroča večji nemir na delovnem mestu. Manj so zadovoljni s stanovanjskimi razmerami. Njihova pričakovanja pri delu z vedenjsko in čustveno motenimi osebami so bolj nerealna kot učiteljeva in vzgojiteljeva. Imajo pa zato bolj razvito družabno življenje kot drugi dve skupini, v prijateljih ter znancih najdejo več opore, manj pa je občutijo v stikih s sodelavci in z vodstvom. S svojim poklicem so bolj zadovoljni, vendar imajo bolj kot učitelji in vzgojitelji občutek, da so pri svojem delu prepuščeni sami sebi. To izhaja, verjetno, iz posebnosti svetovalnega dela, ko je v instituciji le eden ali dva svetovalna delavca in tako ni veliko možnosti za strokovne pogovore.

Nastajale so tudi statistično pomembne razlike v **predlogih in željah za dvig kakovosti dela in življenja**.

Tabela 3: Predlogi delavcev za dvig kakovosti dela in njihovega življenja.

VZGOJITELJI	SVETOVALNI DELAVCI
zmanjšani normativ v skupini	boljši zaslužek
strokovno vodstvo	počitek po nekaj letih službe
več sodelavcev	možnost zamenjave dela
študij ob delu	

Vzgojitelji potrebujejo več notranje motivacije za dvig kakovosti svojega dela in življenja.

Svetovalni delavci se v predlogih bolj dotikajo zunanje motivacije: boljše plačano delo, počitek po nekaj letih službovanja ali zamenjava delovnega mesta.

Učitelji nimajo predlogov ali želja za dvig kakovosti lastnega življenja. Končno, njihovo poslanstvo je poučevanje, ne pa vsakodnevno reševanje disciplinskih prekrškov. Ob tem pa obstaja še dejstvo, da ima populacija vedenjsko/čustveno motenih nižje intelektualne zmogljivosti in niso po meri storilnostno usmerjene današnje šole.

4.4. Vpliv kronološke starosti otrok/mladostnikov na doživljanje profesionalnih obremenitev in njihovih determinant

V Sloveniji obstajata dve vrsti institucij za vedenjsko in čustveno

motene osebe glede na starost otrok/mladostnikov z vedenjskimi in čustvenimi motnjami. Tako smo vzgojitelje, učitelje in svetovalne delavce razdelili na tiste, ki delajo s šolsko in tiste, ki delajo s pošolsko populacijo. Hipoteza je, da obstajajo statistično pomembne razlike med tema dvema skupinama osebja v doživljanju profesionalnih obremenitev in nekaterih njihovih determinant. Večje obremenitve doživljajo delavci, ki se ukvarjajo s pošolsko populacijo. Vzrokov je veliko, navedimo jih nekaj.

Vedenjske in čustvene motnje so pri adolescentih bolj zakoreninjene kot pri osnovnošolskih otrocih. Možnosti vzgojnega vplivanja so manjše, profesionalna potrditev minimalna, nemoč delavcev pa toliko večja. Večina adolescentov je že bila v šolskih zavodih, kjer edukacija in reedukacija nista imeli željenega učinka, zaradi česar se nadaljuje njihova »institucionalna kariera«. Vse več gojencev v pošolskih zavodih je nameščenih z ukrepom sodišča, kar pomeni, da so izvrševali kazniva dejanja (Dekleva, 1995). Velik problem pošolskih zavodov so toksikacije.

V analizi je bilo zajetih 85 delavcev, ki se ukvarjajo z osnovnošolskimi otroki z vedenjskimi in čustvenimi motnjami, in 48 tistih, ki delajo z adolescenti po končani osnovni šoli.

Delavci, ki delajo s šolsko populacijo otrok, ocenjujejo svoje delo kot bolj smiselno in potrebno. V pošolskih zavodih so gojenci v veliki meri že »odporni« na poskuse vzgojnega delovanja, zato delavci nimajo tovrstnega vpliva in s tem je tudi občutek smiselnosti in potrebnosti manjši.

Naslednja razlika se nanaša na vrednotenje lastnega dela. Delavci v pošolskih zavodih menijo, da je njihov osebni dohodek prenizek, prav tako bolj pogrešajo strokovno vodenje pri svojem delu. Kot obremenitev navajajo hierarhijo zaposlenih in pa pomanjkanje stikov s sorodnimi institucijami. Negativno ocenjujejo preveč birokracije v ustanovi.

Na delavce v pošolskih zavodih deluje obremenilno njihov status, ki ni v skladu z opravljenim delom. Delavci v šolskih vzgojnih ustanovah ocenjujejo, da bi morali vložiti več časa v uspešno reševanje problemov oseb, s katerimi delajo, in da bi morali bolj poznati njihove družine. Zadnja statistično pomembna razlika med skupinama nastane pri oceni medosebnih odnosov. Delavci, ki delajo v institucijah z

adolescenti, percipirajo v večji meri kot v šolskih zavodih napete odnose kot vzrok nekreativnosti in neinovativnosti.

Glede na položaj vsake posamezne skupine v diskriminativnem prostoru smo ugotovili, da so pri delavcih v **pošolskih zavodih** simptomi izgorevanja izrazitejši, organizacijske okoliščine bolj moteče, vzdušje v njihovih ustanovah bolj moreče, impulzivneje se odzivajo in imajo bolj nerealna pričakovanja pri svojem delu. Za dvig kakovosti lastnega življenja in dela predlagajo boljše medsebojne odnose na delovnem mestu in strokovno vodstvo.

V ustanovah za **osnovnošolske** otroke so manj obremenjeni in bolj zadovoljni. Tudi vzdušje je boljše, vendar so bolj nezadovoljni s svojim zasebnim življenjem in prostim časom. Pogosto porabijo svoj prosti čas za reševanje problemov gojencev in ne znajo ločiti profesionalnega življenja od zasebnega.

5. Zaključek in priporočila

Ocenjujem, da v slovenskih vzgojnih zavodih naraščajo hujše disocialne motnje, predvsem nasilnost in kazniva dejanja. Vedno več otrok/mladostnikov ima hujše psihične težave, ki jih težko obvladujejo. Prisotne so droge in vse težave, povezane z njimi. Velik problem je motivirati otroka/mladostnika za učenje in delo. Nimajo smisla v življenju, s tem tudi ciljev ne in niti potrebe ali želje, da bi se v življenju trudili doseči nek cilj. Štorka je vedno manj kos težjim, kombiniranim in nepredvidljivim fenomenološkim spremembam otrok in mladostnikov, ki se znajdejo v institucijah za vedenjsko in čustveno motene osebe v Sloveniji.

Delavci, ki so zaposleni v teh institucijah, že nekaj časa tožijo zaradi profesionalnih obremenitev, ki imajo za posledico izgorevanje (*burnout*).

Z diskriminativno analizo so dokazane statistično pomembne razlike v doživljanju profesionalnih obremenitev in njihovih determinant med vzgojitelji, učitelji in svetovalnimi delavci. Ugotovljene so bile tudi razlike v oceni profesionalnih obremenitev in njihovih determinant med delavci, ki delajo v slovenskih ustanovah za šolsko mladino, in delavci, ki delajo s starejšimi, pošolskimi mladostniki.

Tudi to raziskovanje je potrdilo Chernissov koncept izgorevanja kot odziv na stres, izzvan z organizacijskimi zahtevami. Ugotovljeni

latentni dejavniki (organizacijske okoliščine na delovnem mestu, komunikacijski sistem, konfliktnost poklicne vloge) so močno povezani s samo organizacijo na delovnem mestu. Tudi dejavnik **preobremenjenosti**, ki pojasnjuje največ latentnega prostora strukture izgorevanja, je, po mojem mnenju, v veliki meri povezan z organizacijo dela.

Ugotoviti je mogoče organizacijski dejavnik - **konfliktnost profesionalne vloge**. Tudi Holgate in Cleagg (1991) trdita, da to delo vključuje takšne nejasne in konfliktno vloge, ki jih drugi poklici nimajo. Namreč, delavci delajo s klienti, ki niso v tej vlogi po svoji želji. Njihova vloga je kontradiktorna; hkrati morajo biti v vlogi nadzornika in svetovalca.

Komunikacijski sistem je tretja organizacijska latentna dimenzija sindroma izgorevanja pri delavcih vzgojnih, mladinskih in prevzgojnega doma.

Burnout v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnem domu pogojuje več latentnih dejavnikov: nesproščeno vzdušje, negotovost, nezadovoljstvo z lastnim življenjem, s stanovanjem in poklicem, pomanjkljivo družabno življenje, pomanjkanje podpore na delovnem mestu, pomanjkanje podpore oseb iz zasebnega življenja in podpore v delu z gojenci, previsoka pričakovanja pri delu, sprejemanje ali odklanjanje vedenjsko in čustveno motenega otroka/mladostnika, notranja in zunanja motivacija za delo.

V doživljanju profesionalnih obremenitev in determinant, ki pogojujejo nastanek izgorevanja, se vzgojitelji, učitelji in svetovalni delavci razlikujejo tako na manifestnem kot na latentnem prostoru. To različnost gre upoštevati pri programih za ohranjanje duševnega zdravja zaposlenih. Dobljeni rezultati o vplivu kronološke starosti gojencev na sindrom izgorelosti pa indicirajo potrebo po še večji senzibilnosti za problem izgorevanja v pošolskih zavodih.

Dobljeni rezultati kažejo potrebo po spremembi *organizacijskih okoliščin* na delovnem mestu. Veliko okoliščin na delovnem mestu, žal, ni mogoče spremeniti (npr. velikost prostorov), vendar je iz dobljenih rezultatov delavcev, ki so bili vključeni v raziskavo, razvidno, da so možne številne intervencije na delovnem mestu, ki bi ublažile posledice profesionalnih obremenitev. Če niso možne globalne spremembe objektivnih delovnih okoliščin, pa lahko z ustreznimi organizacijskimi strategijami omogočimo mnoge spremembe, ki bi ublažile posledice izgorevanja. Preprečevanje bi moralo biti usmerjeno na tri področja :

- struktura dela,
- proces supervizije,
- organizacijska rešitev problema.

Nekaj se je na tem področju 1997. leta že spremenilo. Zmanjšala se je delovna obveznost vzgojitelja in normativ otrok v skupini. Če upoštevamo dobljene rezultate in ugotovitev, da so predvsem vzgojitelji brez družabnega življenja in prijateljev, bi se morala prizadevanja za duševno zdravje zaposlenih dotakniti prostega časa. Priporočljiv bi bil tedenski »duševnohigienski dopust«, kar bi bilo z normativom štirih zaposlenih na vzgojno skupino ob dobri organizaciji izvedljivo. Delavec potrebuje sprostitev, nova znanstva in prijateljstva, razvedrilo, smeh, da bo lahko zgradil optimističen življenjski stil in izrinil negativna čustva, ki mu dajajo občutke neuspešnosti in nemoči. Zaposleni se bodo morali naučiti ločevati med poklicnim in zasebnim življenjem, da bodo znali ob pravem času reči *ne*.

Druga vrsta prizadevanj se mora dotakniti komunikacijskega sistema. Potrebne so nenehne in sprotne analize odnosov med zaposlenimi v obliki organiziranih kratkih delovnih sestankov, tedenska srečanja za evalvacijo opravljenega dela, redne terapevtske skupnosti gojencev z vzgojitelji, učitelji, svetovalnimi delavci, občasna srečanja s sorodnimi institucijami. Potrebno je ustvariti dober komunikacijski sistem.

Tretja vrsta prizadevanj mora omogočiti zaposlenim psihohigienski trening, ki bi utrjeval njihovo duševno zdravje in jim pomagal, da bodo vzdržali na delovnem mestu. Ob takem delu je zelo pomembna supervizija in delo za razvoj teama (*team development*). Psihohigienski trening pa vključuje številne tehnike in metode: avtogeni trening, trening relaksacije, rekreacijski šport, vaje aerobike, joga, masaža, mišična relaksacijska aktivnost, čustveno izražanje, svetovanje in psihoterapija. Potrebna je tudi individualna in skupinska podpora v obliki rednih odprtih, varnih srečanj. Ustvariti je treba dober podporni komunikacijski sistem.

Za delo v vzgojnih, mladinskih in prevzgojnih zavodih ni primeren vsak. Takšno delo zahteva telesno in duševno zdrave, odločne ljudi z veliko mero potrpežljivosti, vzdržljivosti in optimizma. Zato je naloga kadrovske šole, da že ob vpisu opravi ustrezen izbor. V času študija pa je treba kandidate z ustreznimi programi opremiti za konkretno delo

z vedenjsko in čustveno motenimi otroki/mladostniki. Če bodo strokovno in čustveno pripravljene na profesionalne obremenitve na delovnem mestu, bodo posledice manjše.

Tudi družbeno vrednotenje tega dela bi se moralo spremeniti. Človeka ni mogoče vrednotiti zgolj tržno - torej toliko, kot je vredno njegovo delo. Ker vedenjsko in čustveno motene osebe v slovenskih vzgojnih, mladinskih in prevzgojnih domih živijo od kruha »zdravih ljudi«, niso produktivne, nizko tržno ceno pa imajo zato tudi tisti, ki se z njimi ukvarjajo.

6. Literatura

Büssing, A., Perrar, K.M. (1992). Die Messung von Burnout, Untersuchung einer deutschen Fassung des Maslach Burnout Inventory. *Diagnostika*, vol. 38, s. 328-353.

Dekleva, B. (1993). *Pogoji dela (klima) - Psihohigiena - Supervizija, Psihohigiena - referati s seminarja*. Zavod RS za šolstvo in šport, s. 41-56.

Freudenberger, H. J. (1977). Burnout: The organisational menace. *Training and Development Journal*, št. 31.

Holgate, M., Cleagg, I. J. (1991). The Path to probation officer burnout. *Journal of Criminal Justice*, št. 19, s. 325-337.

Horvat, M. (1998). *Profesionalne obremenitve delavcev v vzgojnih zavodih pri delu s populacijo vedenjsko in čustveno motenih otrok in mladostnikov*. Magistrsko delo, Ljubljana.

Kobolt, A. (1993). Faktorji stresa v socialnih in pedagoških poklicih, *Psihohigiena - referati s seminarja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport, s. 25 - 40.

Kos-Mikuž, A. (1990). Izčrpani pomočniki. *Naši razgledi*, št. 24, 1990, s. 704-705.

Maslach, C. Florian. (1988). Burnout, Job Setting and Self Evaluation among Rehabilitation Counsellors. *Rehabilitation Psychologie*, št. 33.

Matvoz, E. (1996). *Psihofizične obremenitve in obremenjenosti delavcev zavodov za vedenjsko in osebnostno motene v Sloveniji*, ZD Ravne na Koroškem.

Ščuka, V. (1995). *Izgorelost v službah pomoči*. Trst: Škrat, št. 8, s. 1-6.

Škoflek, I. (1993). *Poskusi duševne higijene za delavce, ki delajo z otroki in mladino s posebnimi potrebami v Sloveniji*. Ljubljana: Psihohigiena, ZRSŠŠ.

Žižak, A. (1996). Odgajatelji, kontinuitet i promjena. *Kriminologija i socialna integracija*, Zagreb, s. 4.2.

Izvirni znanstveni članek, prejet oktobra 2000.

Katarina Turnšek

Povzetek

Slovenija sodi po številu umrlih v prometnih nesrečah med bolj varne, najnevarnejše evropske države. Odziv na številne kršitve cestnoprometnih predpisov je pri nas še vedno skoraj izključno represiven, kljub temu, da tudi novi prometni zakon s strožjimi kaznimi še zdaleč ni izboljšal prometne varnosti. Pa vendar je novi Zakon o varnosti cestnega prometa (maj 1998) omogočil nov, pri nas še neveljavljen način obravnave kršiteljev prometnih predpisov: gre za 171. člen, t. l. »Seminar za voznike« (pripravljen naj bi bil po vzoru rehabilitacijskih programov za voznike kršitelje iz nekaterih tujih držav) in se lahko pri nas izvaja od septembra.

Marica Horvat, sociologinja, psihologinja, profesorica, Univerza na Ljubljani

Seminar za voznike, ena od obravnav kršiteljev cestnoprometnih predpisov

Seminar for drivers, one kind of treatment of the violators of road traffic regulations

Katarina Turnšek

Povzetek

Katarina Turnšek, univ. dipl. soc. ped., Motomedia (Avto magazin), Dunajska 106, 1000 Ljubljana. Slovenija sodi po številu umrlih v prometnih nesrečah med najnevarnejše evropske države. Odziv na številne kršitve cestnoprometnih predpisov je pri nas še vedno skoraj izključno represiven, kljub temu, da tudi novi prometni zakon s strožjimi kaznimi še zdaleč ni izboljšal prometne varnosti. Pa vendar je novi Zakon o varnosti cestnega prometa (maj 1998) omogočil nov, pri nas še neuveljavljen način obravnave kršiteljev prometnih predpisov: gre za 171. člen, t. i. »Seminar za voznike« (pripravljen naj bi bil po vzoru rehabilitacijskih programov za voznike kršitelje iz nekaterih tujih držav) in se lahko pri nas izvaja od septembra.

Zakon dovoljuje, da lahko del vsebin omenjenega Seminarja vodi tudi socialni pedagog.

Ključne besede: promet, prometna nesreča, agresivnost, kršitelj cestnoprometnih predpisov, seminar za voznike

Abstract

According to the number of deaths from traffic accidents, Slovenia is considered to be one of the most dangerous European countries. In our country the response to numerous violations of road traffic regulations is still very repressive, and the new traffic law with its more severe penalties has in no way improved traffic safety. However, the new Law on Safety in Road Traffic (May 1998) allows for a new, in our country not as yet practised, way of treating violators of traffic regulations: the 171st Article speaks of the so-called 'Seminar for drivers' (following the example of rehabilitation programs for drivers violators in other countries) which can be implemented ever since last September. The Law allows part of the seminar contents to be carried out by a social pedagogue.

Key words: traffic, traffic accident, nesreča, aggressiveness, violator of road traffic regulations, seminar for drivers

1. Prometne nesreče na vrhu med vzroki smrti

Na svetu umre zaradi posledic prometnih nesreč vsako leto več ljudi. Po ocenah svetovne zdravstvene organizacije je to število nad 850.000 mrtvih letno (Tiskovna konferenca SPVCP, januar 2000), v 15 državah Evropske unije pa se vsako leto giblje okrog 45.000 (European Road Safety News, 1998, str. 10). Prometne nesreče so tako v svetu kot pri nas na vrhu med vzroki smrti ali hudih telesnih poškodb. V Sloveniji tvorijo približno četrtino vseh smrtnih nesreč. Po številu žrtev na število prebivalcev štejemo med najnevarnejše države Evropske unije in njene pridružene članice, pred nami sta le še Portugalska in Grčija. Delež mrtvih v cestnem prometu pa je glede na najbolj razvite skandinavske države, Veliko Britanijo in Nizozemsko, pri nas od tri- do štirikrat večji (The Attitude And Behaviour of European Car Drivers to Road Safety, 1998, str. 7).

Čez 80 % nesreč pri nas povzročijo moški, med primarnimi vzroki prometnih nesreč pa je pri obeh spolih najpogostejši vzrok neprilagojena hitrost. Največ nezgod imajo mlajše osebe (od 19- do 24-letni vozniki dvakrat več kot od 35- do 44-letni), ker so bolj impulzivne, neodgovorne, nagnjene k tveganju, s pomanjkanjem izkušenj. Živijo hitro, motivi, ki jih vodijo v nevarna ravnanja, so drugačni kot pri starejših voznikih (Delovno gradivo za novinarje s tiskovne konference SPVCP, september 1999). Dokazano je, da manjša spretnost in znanje mladih voznikov nista razlog za številnejše nesreče, saj so nekatere vozniške spretnosti in sposobnosti pri mladih voznikih celo na vrhuncu. Medtem ko naj bi bile osebe srednjih let v prometu varnejše, kljub upadanju inteligenčnih sposobnosti, ker imajo več izkušenj in ker se bolj zavedajo svoje odgovornosti. Nagnjenost k nezgodam se po statističnih podatkih spet poveča po 60. letu, ker izkušnje in »ugodne« osebne lastnosti ne morejo vedno nadomestiti upadanja senzoričnih, motoričnih in umskih sposobnosti.

2. Sekundarni vzroki prometnih nesreč

Že res, da so med vzroki prometnih nesreč na prvem mestu neprilagojena hitrost, toda vsekakor bi bilo treba analizirati, kateri »pravi« vzroki tičijo za neprilagojeno hitrostjo. Je nekdo vozil prehitro zato, ker ga je razdražil pred njim vozeči prepočasen voznik, ga s svojo netekočo vožnjo prisilil v prehitevanje in s tem posledično v prehitro, agresivno vožnjo? Bi lahko razmišljali v to smer, da se marsikatera nesreča pri nas zgodi tudi zato, ker imamo veliko slabih, pasivnih, omahljivih voznikov?

Nekatere značajske lastnosti so namreč v prometu še posebno pomembne in odločujoče, upoštevanje tistih, ki ovirajo ali onemogočajo varno vožnjo, pa bistveno pri obravnavi nevarnega voznika. Tu poudarjam, da z izrazom nevarni voznik ne mislim le agresivnih, dirkaško razpoloženih in opitih voznikov, kakršne si pod oznako »nevaren« običajno predstavlja družba. Za nevarnega voznika štejem tudi tistega, ki s prepočasno, pasivno, neodločno in netekočo oziroma neenakomerno vožnjo razdraži za njim vozeče. Takšen voznik je posredno nevaren, ker spodbuja tvegano in agresivno prehitevanje ali kakšno drugo nevarno reakcijo za njim vozečih.

Žal, naša družba pasivnosti še zdaleč ne namenja tako velike pozornosti kot agresivnosti. Zakon kot skupek členov in določil prepo-

časne vožnje sicer ne odobrava, toda tovrstnih kaznovanih kršiteljev je v primerjavi s prehitro vozečimi vozniki smešno malo oziroma nič.

2.1. Agresivnost za volanom

Najbolj pozorni na agresivne voznike so v ZDA, natančneje v ameriških programih, saj ima vsaka država ZDA svoj tako imenovani, Program za agresivne voznike (Aggressive Driver Programs, 1998). Z načrtno zastavljenimi programi želijo Američani zmanjšati število tistih prometnih nesreč, ki nastanejo zaradi agresivnih voznikov.

Ameriška stroka pravzaprav loči dve vrsti voznikov (Law Enforcement Speaks Out 1998, str. 4): napadalne voznike (aggressive drivers) in nasilne voznike oziroma »cestne besneže« (road rage). Za napadalne oziroma agresivne voznike veljajo tisti, ki povzročajo veliko prometnih prekrškov, ne upoštevajo varnostne razdalje in vozijo preblizu ostalim, kršijo hitrostne omejitve, nevarno menjajo vozne pasove, izsiljujejo ostale voznike, vozijo skozi križišče pri rdeči luči... Lahko bi rekli, da so takšni vozniki posredno nevarni drugim voznikom, saj jih prisiljijo, da morajo nepredvideno zavirati, se jim umikati oziroma izogibati in nenehno predvidevati, da bodo imeli opraviti z neobičajno reakcijo agresivnega voznika.

Poleg napadalnih voznikov ameriška stroka omenja tudi nasilne, tako imenovane »besne« voznike. Tu ne gre več za prometne prekrške oziroma za posredno nevarnost drugim voznikom, tu gre za nasilje nad drugimi, ki se kaže od nagovarjanja, gestikuliranja, do preteпов, namernih zaletavanj v tuja vozila oziroma zrivanj s cestišča.

Napadalen (aggressive) in nasilen voznik se seveda ne izključujeta, saj lahko agresivna vožnja napadalnega voznika pri vozniku, ki vozi po prometnih predpisih, sproži nasilje. Kljub temu, da smo se ustavili pri pojmu agresivni voznik, ki se uporablja zlasti v ZDA (aggressive), pa gre pri tem za večino vseh tistih voznikov, ki neprestano kršijo cestnoprometne predpise. Tako so agresivni vozniki večinski kos ledene gore vseh kršiteljev cestnoprometnih predpisov in so povzročitelji večjega dela prometnih nesreč (po podatkih MNZ so nepriklagojena hitrost, nepravilna smer vožnje, neupoštevanje prednosti vožnje, nepravilno prehitevanje, nepravilnosti pešcev in varnostna razdalja glavni vzroki prometnih nesreč, vsi naštetih vzroki pa so pretežno posledica agresivne vožnje).

Ukrepanje do agresivnih voznikov je v svetu različno, pravilo-

ma pa vedno represivno: denarne in zaporne kazni, odvzem vozniškega dovoljenja, odvzem avtomobila, delo v korist skupnosti. Kljub temu pa bi vendarle lahko izluščili vsaj en zaključek: najopaznejši korak k izboljšanju prometne varnosti so naredile tiste države, kjer so se aktivirali državljani (Battlin Aggressive Driving at the Grassroots 1998). S tem so mišljena razna društva, organizacije in skupnosti (ter njihovi projekti), ki se v boju za isto stvar povežejo in tako s svojim lobiranjem vplivajo na medije, politične organizacije, na zakonodajo in s tem posredno na ostale ljudi, ki jim je njihova aktivnost namenjena. Ena takšnih, svetovno znanih skupin, ki je dosegla že številne spremembe ameriške zakonodaje, je MADD – Mothers Against Drunk Driving. Gre za skupino mater, katerih otroci so postali žrtve opitih voznikov (<http://www.madd.org>). Žal v sodobni družbi takšne prostovoljne samoiniciativne skupine težko zaživijo; pomanjkanje časa (tudi agresivna vožnja je pravzaprav simptom današnje prezaposlenosti in prezasičenega življenja), egocentričnost, zapiranje v družinski krog, ... niso dobre zagonske lastnosti.

Nizko stopnjo strpnosti do agresivnih voznikov lahko opazamo tudi v prometno razvitih evropskih državah, kjer so že pred leti ljudje sami začeli ukrepati zoper agresivne voznike: predvsem z nasilnostjo. V teh deželah (Avstrija, Nemčija, Belgija, skandinavske države, ...) prav nikomur ne pride na misel, da bi se z motornim vozilom vozil po coni za pešce ali parkiral na pločniku. Še najbolj nazoren se mi zdi komentar nekega avstrijskega prometnega novinarja ob poletnem obisku Stare Ljubljane, ko so mladostniki zvečer med mizami vijugali z mopedi: »Pri nas ljudje ne poznajo tega humorja!«

Menim, da se pri nas ljudje še niso samoorganizirali, če le primerjamo, kako se je to tako rekoč čez noč zgodilo s kajenjem: v nekadilskem prostoru bo okolica najverjetneje opozorila kršitelja, da je to nekadilski prostor, kajenja so se začeli otepati mnogi kadilci in tudi trend v družbi je zdravo življenje brez kajenja. Kadilci postajajo depiviligirani in stigmatizirani, kajenje ni dovoljeno na večini letališč po svetu, v čedalje več lokalih (tudi pri nas). V nasprotju s tem pa je javno mnenje do kršiteljev prometnih predpisov še vedno popustljivo, storilci v javnosti doživljajo malo ali nič moralne obsodbe. Vozniki se pogosto hvalijo, koliko so »napihali« in koliko čez hitrostno omejitve so peljali.

2.2. Raziskava: Precenjevanje staršev glede sposobnosti svojih otrok

Tudi nepazljivi, neodgovorni, nepoučeni starši in starši, ki precenjujejo sposobnosti svojih otrok v prometu, so lahko sekundarni vzrok prometnih nesreč, v katere so vpleteni otroci. Ko otrok nenadoma steče pred avto, statistika po vsej verjetnosti zabeleži kot vzrok nesreče – neprilagojeno hitrost voznika.

Leta 1995 so pri nas opravili zanimivo raziskavo (Žlender 1996, str. 19), v kateri so ugotovili, da starši izredno precenjujejo sposobnosti svojih otrok za varno sodelovanje v prometu. V povprečju so starši menili, da je njihov otrok sposoben varno sodelovati v prometu pri starosti 7,47 leta, vendar so mnogi odgovarjali, da je tega sposoben že pri petih ali šestih letih. Hkrati so odgovarjali, da bi jim dovolili prižgati plin pri povprečni starosti 11,04 leta.

Raziskavo so ponovili leta 1999 (Delovno gradivo za novinarje s tiskovne konference SPVCP iz septembra 1999). Izkazalo se je, da bi starši v povprečju svoje otroke poslali v promet precej starejše, to je pri 10,12 leta (kar ustreza dejanskim sposobnostim otrok), žal pa je zelo zaskrbljujoče, da bi nekateri dovolili otroku samostojno hoditi v prometu po pločniku že pri štirih letih starosti ali samostojno prečkati zelo prometno cesto že pri šestih letih starosti.

Raziskava jasno kaže, da nekateri starši precenjujejo sposobnosti svojih otrok, ob tem pa se je treba vprašati, ali se starši res tako slabo zavedajo nevarnosti v prometu.

2.3. Raziskava: Kaj menijo o svoji vožnji slovenski vozniki

Ob podpori evropskega inštituta za varnost v cestnem prometu FER-SI (Forum of European Road Safety Research Institut) je leta 1991 v desetih državah članicah in v petih nečlanicah Evropske unije stekla raziskava o vedenju in stališčih evropskih voznikov do varnosti v prometu. Ta raziskava je izrednega pomena tudi za Slovenijo, saj je kot prva podala primerjavo slovenskih voznikov z drugimi narodi. Raziskava pod imenom SARTRE 1 (Social Attitudes to Road Traffic Risk in Europe 1, The Attitude and Behaviour of European Car Drivers to Road Safety, 1998) je v vsaki od 15 držav zajela reprezentančni vzorec približno 1000 (v Sloveniji 1062) aktivnih voznikov in imetnikov vozniških dovoljenj; ti so odgovarjali na vprašalnik, ki je zajemal vpraša-

nja o stališčih z več področij cestnega prometa. Raziskava je dala odgovore na vprašanja, kaj si vozniki določene države mislijo o vedenju drugih voznikov v prometu, kakšno stališče imajo do privezovanja z varnostnimi pasovi, kako pogosto vozijo opiti, kako pogosto prehitvajo, ali dajejo prednost pešcem itd. Leta 1996 so raziskavo ponovili (SARTRE 2, The Attitude and Behaviour of European Car Drivers to Road Safety, 1998) in jo razširili na 19 držav: sodelovale so vse članice Evropske unije z izjemo Danske in Luksemburga, ravno tako pa so sodelovale Švica, Češka, Slovaška, Madžarska, na novo pa sta se pridružili še Slovenija in Poljska. Vprašalnik je v glavnem ostal enak, le nekaj novih tematskih področij so mu dodali.

Nekaj najzanimivejših vprašanj in odgovorov ki jih je dala raziskava SARTRE 2:

Na vprašanje »Kaj mislite o svoji vožnji? Vozite bolj /enako/manj nevarno od drugih voznikov?«, so daleč najbolj samokritično odgovarjali Finci, Švedi, Belgijci in Nizozemci (v povprečju jih je slaba polovica menila, da vozijo enako nevarno od sodržavljanov). Zelo zanimivo pa je, da so z izjemo Belgije to države, ki imajo od vseh 19 sodelujočih držav najmanjši delež smrtnih žrtev na milijon prebivalcev (Evolution of Tourism and the Automobile, International Statistics Compilation, 1998)!

Slovenci smo odgovarjali takole: okrog 6 % jih meni, da vozijo bolj nevarno od ostalih Slovencev, 30 %, da vozijo enako nevarno in kar 64 %, da vozijo manj nevarno od ostalih. Nepričakovane odgovore je dalo vprašanje: »Ali uživate, če vozite hitro?« Slovenci smo se namreč uvrstili med tiste države, ki od vseh najmanj uživajo v hitri vožnji! Le 7 % jih je odgovorilo, da zelo uživa v hitri vožnji. Pa čeprav je ista raziskava pokazala, da omejitve hitrosti kršimo najbolj pogosto ravno na avtocestah.

Ravno tako je enega povsem nepričakovanih rezultatov ponudila trditev iz vprašalnika: »Prehitvam, kadar le lahko, pa četudi tvegano«. Slovenija se je tu uvrstila v sam vrh (poleg Finske in Švedske) tistih, ki pravijo, da tako rekoč nikoli ne prehitvajo v nevarnih situacijah. Le 1 % slovenskih anketirancev je odgovorilo, da si privošči prehitvanje, če je le mogoče, pa četudi tvegano. Na samem vrhu lestvice smo se znašli tudi ob trditvi »Pogosto vozim skozi rumeno luč na semaforju«: samo 3 % slovenskih voznikov je trdilo, da pogosto prevozijo rumeno luč, vsi ostali pa ne oziroma redko (treba je povedati, da

je bila raziskava opravljena pred sprejetjem novega prometnega zakona v Sloveniji, ki je prepovedal vožnjo v križišče pri rumeni luči). Glede alkohola pa tole: »Ko pijete, koliko enot alkoholne pijače običajno spijete?« Možni odgovori so bili trije: ko pijem, spijem a) eno do dve enoti alkohola zaporedoma, b) pet enot ali več zaporedoma in c) nikoli ne pijem. Analiza odgovorov je pokazala, da naj bi bila Slovenija na samem vrhu po številu tistih pivcev, ki spijejo eno do dve enoti alkoholne pijače naenkrat. Takšnih pivcev je pri nas po teh podatkih 51 %. Najmanj je takšnih pivcev na Poljskem (19 %) in Irskem (15 %), to pa sta tudi državi, ki imata obe po največ, to je 33 % tistih, ki spijejo pet in več enot alkoholne pijače naenkrat. V Sloveniji naj bi bilo pivcev s pet in več enotami alkoholne pijače 9 %, primerljivi pa smo s povprečjem EU (The Attitude and Behaviour of European Car Drivers to Road Safety, 1998, str. 51).

Zaključimo lahko, da glede na to, da sodimo Slovenci med države, ki imajo največ mrtvih v prometnih nesrečah na število prebivalcev, imamo absolutno previsoko mnenje o sebi glede tega, kako vozimo v primerjavi z ostalimi Slovenci. Menim, da se premalo zavedamo svojih napak v prometu in da za napake krivimo predvsem druge voznike.

3. Kaznovanje udeležencev prometa

Prav lahko zapišemo, da ni v nobeni drugi družbeni sferi toliko nediscipline, toliko kršitev zakonov kot ravno v prometu. V Sloveniji znaša povprečen delež prekrškov v javnem prometu 80 % vseh prekrškov. Najpogostejši prekrški v javnem prometu so vožnja brez voznškega dovoljenja, prevelika hitrost, nepravilno prehitovanje, neupoštevanje prednosti, nepravilno parkiranje, vožnja pod vplivom alkohola, mamil ali zdravil, vožnja brez predpisanega dovoljenja za vožnjo. Sankcije za prekrške so opomin, denarna kazen, zaporna kazen in varstveni ukrepi: odvzem predmetov (vozila), prepoved samostojnega opravljanja dejavnosti ali poklica, prepoved vožnje motornega vozila in odstranitev tujca iz države.

3.1. Močno prednjačijo represivne metode

Poleg vzgojnega, izobraževalnega in preventivnega dela naj bi bila nadzor in ustrezno kaznovanje udeležencev prometa sestavni del spreminjanja njihovih stališč in motivov. Vsak nadzor pa ima že od nekdaj svoja sredstva in metode, s katerimi socializira in resocializira. Med

tovrstnimi metodami žal pri nas v prometu še vedno močno prevladujejo represivne, kaznovanje pa poteka po tej logiki: če kršitelja ne »prepriča« denarna kazen 1000 tolarjev, potem ga bo morda 10.000. Med represivnimi metodami namenjamo veliko (preveč?) pozornosti denarni kazni, saj druge oblike, razen odvzema vozniškega dovoljenja, odvzema vozila in zaporne kazni, pri nas še niso uveljavljene niti nimajo tradicije (dela v korist skupnosti, opravljanje različnih rehabilitacijskih programov...). Zato tudi ne moremo reči, da bo zviševanje denarnih kazni spremenilo prometno kulturo in zmanjšalo število kršitev prometnih predpisov. Ne vemo namreč, kakšen učinek lahko pri nas dosega druge in drugačne sankcije.

Danes vemo, da človekovega vedenja ni mogoče usmerjati le s prisilo. Glede na izjemno pospešen proces motorizacije namenjamo vse premalo pozornosti vzgojnemu, izobraževalnemu in preventivnemu delu, za primerjavo pa naj navedem podatek, da so imeli osnovnošolci leta 1954, ko se je prometna vzgoja prvič uvedla v OŠ, na urniku predmet prometna vzgoja od prvega razreda naprej. Motorizacija pa je bila takrat še daleč pod današnjim razmah.

3.2. Specifična narava kaznivega ravnanja v prometu

Naj opozorim na značilnost, po kateri se kazniva ravnanja v prometu razlikujejo od vseh ostalih vrst kaznivih ravnanj: praviloma so kazniva ravnanja v prometu take narave, da je z njimi ogrožen tudi sam storilec (poslediča storitve kaznivega ravnanja je lahko materialna škoda, ogroženo je življenje voznika, življenje sopotnikov, njegove družine...). Sklepamo, da storilec kaznivega ravnanja v prometu ne predvidi in ne želi škodljivih posledic, oziroma da ne računa z možnostjo njihovega nastanka. Kazniva ravnanja so tako največkrat storjena iz malomarnosti, to dejstvo pa je treba še zlasti upoštevati pri dodeljevanju in izvrševanju kazenskih sankcij oziroma tudi pri načrtovanju vzgojno preventivnih programov.

3.3. Neučinkovitost kaznovanja v prometu

Žlender (1994, str. 266) navaja naslednja priporočila glede kaznovanja v prometu:

- nadzor in kazni je treba vzdrževati na sprejemljivi ravni, da kršitelj kazen dobro občuti in jo hkrati lahko poravna
- kazen mora biti sorazmerna s težo prekrška, izterjati jo je treba dosledno, najbolj učinkovita pa je takoj po prekršku

V zvezi s temi priporočili se v praksi pojavlja več problemov. Prvi je, da je izvršitev kazni običajno pri nas zelo oddaljena od časa, ko se je zgodil prometni prekršek ali nesreča: opomin za neporavnano denarno kazen doseže kršitelja takrat, ko se prekrška niti ne spominja več. To je seveda v nasprotju z načelom, da mora biti »protiakcija« takojšnja posledica kršiteljeve akcije. Žlender nadalje navaja, da je treba kazen vzdrževati na sprejemljivi ravni, da jo kršitelj dobro občuti in jo hkrati lahko poravna. Ob tem nastaja drugi problem: denarne kazni praviloma niso določene individualno, kar pomeni, da si voznik z boljšim socialno-ekonomskim položajem lahko »privošči« več kršitev kot voznik s slabšim ekonomskim položajem. Prvega voznika kazen ne bo udarila po žepu in bo zato njen dolgoročni učinek verjetno manjši kot učinek iste kazni pri vozniku s slabšim gmotnim položajem.

Problem se pojavlja tudi pri majhni denarni kazni oziroma kazni »s popustom«: storilec lahko iz slednjega sklepa, da je povzročil majhno družbeno nevarnost. Kot navaja Brinc (1979, str. 304-306), kazen ni dovolj učinkovita, da bi trajno odpravila nezaželeno vedenje. Kazen le začasno zmanjša nezaželeno vedenje in ga ne odpravi, temveč ga potisne v nedejavnost. Z drugimi besedami, povečana represivnost v prometu ne prispeva k večji varnosti na naših cestah. Tudi vedno nove omejitve udeležencem prometa so nezanesljivo sredstvo v prizadevanjih za varnejši promet.

3.4. Najuspešnejša intervencija: odvzem vozniškega dovoljenja v kombinaciji z rehabilitacijsko obravnavo

Države, ki imajo na področju prometne vzgoje, varnosti in kulture najdaljšo tradicijo, so na podlagi stalnih raziskav prišle do zaključka, da je najustreznejša kazenska sankcija, katere posledica je najmanjše število povratnikov, omejitev (odvzem) vozniškega dovoljenja v kombinaciji z ustrezno obravnavo v smislu socialnih odnosov (Press Release: National Highway Traffic Safety Administration, 1997, str. 1)

Predvsem se je sankcija odvzema vozniškega dovoljenja v kombinaciji z ustrezno obravnavo izkazala za uspešno pri voznikih, ki vozijo opiti ali pod vplivom mamil. Izkazalo pa se je tudi, da zgolj rehabilitacijska obravnava v smislu socialnih odnosov (in z njim povezano izobraževanje, vzgoja in svetovanje) brez odvzema vozniškega dovoljenja pri omenjenih voznikih ni uspešna.

3.5. Kazenske sankcije so pasivne

Kazenske sankcije, ki jih predpisuje naš ZVCP, so naravnane zelo pasivno. To pomeni, da kaznovanemu v večini primerov vzamejo ali denar ali vozilo ali vozniško dovoljenje, ne pa neposredno tudi njegovega časa (če izključimo redko dodeljeno zaporno kazen). Menim pa, da je čas, in to aktivno preživeti čas, ki daje možnost usmerjene in strokovno vodene intervencije ter s tem učenja, razmišljanja in analiziranja že nastale situacije, tisti, ki lahko spremeni nezaželeno človekovo vedenje.

Drži sicer, da se vozniku, ki mu je bilo vozniško dovoljenje trajno odvzeto in bo moral znova opraviti celoten izobraževalni program, da si ga spet pridobi, s tem vzame čas. Toda pri tem gre le za ponavljanje vaje, za »preživljanje časa«, oziroma za izobraževanje, ki pa se je enkrat očitno že izkazalo za neuspešno in od katerega ne moremo pričakovati, da bo na voznika v drugo učinkovalo »vzgojno oziroma terapevtsko«.

3.6. Zmanjševanje števila prometnih prekrškov in nesreč na vozniku sprejemljivejši in humanejši način: nekaj predlogov

Poleg klasične, uveljavljene represije, obstaja v prometu tudi nekaj drugih možnosti, s katerimi bi lahko zmanjšali število prometnih nesreč in prekrškov.

Zagotovo bi bilo stanje na naših cestah drugačno, če bi lahko udeleženec v prometu tudi sam bolj vplival na potek prometa. Sprašujem se, ali ni prometna nedisciplina tudi izraz človekovega odpora do njemu odtujenega prometnega režima? To bi lahko dokazali, če bi analizirali število prometnih nesreč v tistih krajih, kjer so bili prebivalci osebno dejavni v akcijah za večjo prometno varnost: s tem da so sveti za preventivo in vzgojo v cestnem prometu organizirani v vsaki slovenski občini posebej, se je prometna varnost v nekaterih predelih (vaseh, naseljih) zagotovo izboljšala. Prebivalci so se namreč organizirali in na primer poskrbeli za izobešanje napisov Varna pot v šolo, Otroci na cesti, predlagali in uresničili so gradnjo pločnikov, ponekod pa so tudi sami poskrbeli za prehitre voznike: namestili so talne grbine ali celo drug z drugim obračunali glede divjanja po njihovem naselju. Ljudje so torej sami reagirali in to je zagotovo najboljši pospeševalnik varnosti v prometu.

Morda bi bilo smiselno, če bi pri podobnih akcijah sodelovali tudi kršitelji prometnih predpisov.

Nadalje bi bilo nujno, da bi pravila v cestnem prometu izhajala iz domišljenih, pretehtanih načel. Pogosto se na naših cestah srečujemo z nesmiselnimi prometnimi znaki, ki na kraju, kjer stojijo, nimajo kaj iskati: prometni znak kriči o grbinah na cestišču, zaradi katerih potem zraven stoji še znak o omejitvi hitrosti na 40 km na uro, pa je bila cesta, ravna magistralna cesta, že pred mesecem dni na novo asfaltirana; pristojni znaka niso odstranili.

Na naših cestah je pogosto opaziti tudi inflacijo omejitev hitrosti. To bom ponazorila na konkretnem primeru. Voznik, vaju, da omejitev hitrosti 40 kilometrov na uro ne pomeni ravno 40, temveč da je takšen ovinek lahko varno speljati tudi s 60 kilometri na uro, se znajde v Avstraliji. Naleti na omejitev hitrosti 35 milj na uro in povsem avtomatično, tako, po slovensko pač, prišteje še nekaj rezerve: če piše 35, bo šlo varno tudi s 45. Toda po nekaj poizkusih ugotovi, da se vožnja izide izključno s hitrostjo 35 milj na uro ali manj, nikakor pa niti malenkosti več. In posledice? Voznik začne verjeti prometnim znakom.

In ne nazadnje: kakršno koli omejitev na cesti lahko štejemo za neke vrste frustracijo, za oviro, prepreko. Želena je, da človek ve, da bo ta ovira tudi minila. Tako je v Avstraliji prometni režim urejen tako, da pod znakom prepovedano prehitevanje, piše tudi, čez koliko metrov bo voznik lahko varno prehiteval. S tem situacija postane predvidljiva, frustracija pa dobi neko končnost.

4. Seminar za voznike

Zakon o varnosti cestnega prometa (v nadaljevanju besedila ZVCP) z majem leta 1998 omogoča izvajanje pri nas še neveljavljenega izobraževalnega programa za kršitelje prometnih predpisov. Gre za tako imenovani Seminar za voznike, ki se ga je mogoče udeležiti prostovoljno, pod določenimi pogoji.

V tujini, zlasti v Ameriki, Nemčiji in tudi po nekaterih drugih evropskih državah, so takšne in podobne oblike intervencij za kršitelje cestnoprometnih predpisov že močno razširjene in imajo večletno tradicijo.

Novi ZVCP si tako lasti nov člen, zanimiv tudi s stališča socialne pedagogike.

Seminar za voznike

171. člen

(2) Voznik, ki doseže ali preseže 13 kazenskih točk, pa ne preseže 17 kazenskih točk, se sme udeležiti seminarja, katerega program obsega vsebine o varnosti cestnega prometa in o socialnih odnosih med udeleženci v cestnem prometu in vadbo varne vožnje. Po uspešno zaključnem seminarju se vozniku, enkrat v dveh letih, izbrišejo iz evidence 4 kazenske točke.

V Delovnem gradivu Seminarja za voznike motornih vozil iz 1. marca 1999 lahko preberemo:

»CILJ programa seminarja za voznike so predvsem razvoj kritičnega razmišljanja ter razvoj kulturnega izražanja čustev. Udeleženci seminarja za voznike pridobijo znanja ter si oblikujejo sistem vrednot v zvezi s cestno prometno zakonodajo in prometno kulturo. Usmerjen je k upoštevanju kulturnih medsebojnih odnosov v prometu in pravil cestnega prometa...« Navedeno je še, da »socialni odnosi vsebujejo **PODROČJA (VSEBINE)**, kot so motivacija, emocije, osebnost, znanje, alkohol in druge psihoaktivne snovi, utrujenost, bolezni, staranje in občasne motnje med vožnjo«. Ta področja so predstavljena kot »dejavniki, ki vplivajo na vedenje voznika«. Temeljne metode, s katerimi naj bi se izvajal Seminar za voznike (torej ne le socialni odnosi, pač pa tudi vadba varne vožnje in vsebine iz cestnoprometnih predpisov = CPP), pa so: »razlage, razgovori, demonstracije in vaje«.

Seminar za voznike je pri nas za zdaj neobvezna oblika izobraževalnega programa, udeležbo na njem pa je treba plačati. Seminar vključuje skupno 20 učnih ur (4 vikende zapored) in zajema tri vsebine hkrati: tisti vozniki, ko bodo dosegli med 15 in 17 kazenskih točk in si bodo želeli izbrisa 4 kazenskih točk, bodo na Seminarju za voznike obravnavali vsebine o varnosti cestnega prometa (7 ur), vadbo varne vožnje (3 ure praktičnega dela) in takoimenovane vsebine socialnih odnosov med udeleženci cestnega prometa (10 ur, namenjenih kritičnemu ozaveščanju o lastnih kršitvah in sprejemanju norm varne udeležbe v cestnem prometu). Zakon omogoča, da lahko slednje vodi tudi socialni pedagog!

Pa si pogledjmo, zaradi katerih prekrškov se po novem ZVCP podeljujejo kazenske točke (v nadaljevanju besedila KT), ki so predpogoj za udeležbo na seminarju za voznike:

- Od 3 do 5 KT za vožnjo v nasprotni smeri po cesti, ki ima dva ali več pasov za vožnjo v eno smer (22. člen ZVCP)
- Od 1 do 3 KT za vzvratno vožnjo, kjer in kadar je ta prepovedana (24. člen ZVCP)
- Od 3 do 5 KT za prekoračitve hitrosti za več kot 30 km/h (Največje dovoljene hitrosti, 29. (člen ZVCP) oziroma za več kot 40 km/h (Posebne omejitve hitrosti, 28. člen ZVCP)
- Od 2 do 5 KT za nepravilno prehitevanje (33. člen)
- Od 2 do 4 KT za izsiljevanje prednosti (40., 41. člen ZVCP)
- Od 1 do 3 KT za nepravilen, neustrezen prehod železniških tirov (45. člen ZVCP)
- Od 2 do 4 KT za neupoštevanje zakonskih določil pri vožnji mimo ustavljenega vozila, označenega za prevoz otrok (88. člen ZVCP)
- Od 2 do 5 KT za neupoštevanje zakonskih določil v zvezi s srečanjem z vozili s prednostjo in s spremstvom (113. člen ZVCP)
- Od 1 do 7 KT za preveč alkohola v krvi oziroma vpliva drugih psihoaktivnih snovi, ki zmanjšujejo sposobnost za vožnjo (117., 118. člen ZVCP)
- Od 2 do 5 KT za nepravilno ravnanje v primeru prometne nesreče (122. člen ZVCP)
- Od 3 do 5 KT za vožnjo z neveljavnim, odvzetim vozniškim dovoljenjem, oziroma če voznik takrat prestaja kazen ali mu je bil izrečen varstveni ukrep (124. člen ZVCP)

Ugotovimo, da gre za prometne prekrške, ki jih ne moremo tlačiti v isti koš. Ponekod je treba včasih iskati vzrok za kršitve bolj v nepoznavanju cestnoprometnih predpisov (nepravilna vzvratna vožnja, izsiljevanje prednosti v križišču, neustrezno ravnanje pri prečkanju železniških tirov, ...), spet drugje v voznikovem značaju, mišljenju in drugih osebnostnih lastnostih, morda v okolju, v voznikovi stopnji kulture (prevelika hitrost, vinjenost, nepravilno ravnanje ob prometni nesreči...).

Tako se sprašujem, ali se mora voznik, ki krši hitrostne omejitve ali vozi opit ali pa z neveljavnim vozniškim dovoljenjem, res ponovno podučiti o vsebinah o varnosti cestnega prometa (gre za teorijo, splošno znano pod kratico CPP) in opraviti vadbo iz varne vožnje, kot to predvideva Seminar za voznike. Mar ni v tistem, kar 171. člen imenu-

je »področje socialnih odnosov med udeleženci v cestnem prometu«, ustrežnejša rešitev za tovrstne kršitelje cestnoprometnih predpisov? Je smotrno, da vsak opravi vse, da alkoholik, agresiven voznik in neizkušen, nespreten voznik obiskujejo isti Seminar in je za vse predvideno enako število učnih ur za vsebine o varnosti cestnega prometa, za vadbo varne vožnje in za področje socialnih odnosov v cestnem prometu? Zakaj bi morala neizkušena, nespretna voznica obravnavati vsebine, ki zajemajo socialne odnose v prometu?

Za ponazoritev naj navedem, kako je s »seminarji za voznike« v Nemčiji, njenim zgledom pa se približujejo tudi druge članice EU. Nemci imajo več kot deset različnih načinov obravnave kršiteljev cestnoprometnih predpisov v smislu socialnih odnosov (Spoerer, Ruby, Siegrist, 1994). Med njimi so tako tiste s skupinskim delom kot z individualno obravnavo. Nemška praksa že takoj na začetku obravnave kršitelja loči kaznovane zaradi alkohola ali mamil od ostalih kršiteljev. Tako so vozniki, ki so vozili pod vplivom alkohola ali mamil, deležni popolnoma drugačne obravnave kot ostali kršitelji. Pri tem naj še omenim, da se lahko nemški vozniki, ki imajo do 14 kazenskih točk, pri nas takoimenovanih vsebin o socialnih odnosih udeležijo prostovoljno (pri tem se jim izbrišejo ali 2 ali 4 kazenske točke: če ima voznik torej do 8 kazenskih točk in se udeleži tako imenovanega rehabilitacijskega programa, se mu izbrišejo 4 kazenske točke, ko pa doseže med 9 in 13 kazenskih točk in se udeleži programa, se mu izbrišeta 2 kazenski točki). Če pa voznik doseže ali preseže 14 kazenskih točk, se takšne obravnave mora udeležiti. Pri tem ostane število njegovih kazenskih točk enako (Spoerer, Ruby, Siegrist, 1994). Ko posameznik doseže oziroma preseže 18 kazenskih točk, mu vozniško dovoljenje prekličejo. Če ga želi ponovno pridobiti, mora opraviti rehabilitacijski program za kršitelje povratnike.

Obravnava prometnih kršiteljev na ravni socialnih odnosov ima dolgo tradicijo tudi v ZDA, danes pri tem prednjači Kalifornija. »Driver Rehabilitation School« se imenujejo njihovi programi za obravnavo kršiteljev cestnoprometnih predpisov v smislu socialnih odnosov, kandidati pa imajo v ZDA možnost, da opravijo program takšne šole že kar po internetu. Zgolj v premislek, kam lahko (morda nekoč tudi pri nas) pripelje obravnava kršiteljev prometnih predpisov, navajam tako imenovane The On-line Traffic School, ki so postale že sodna praksa (<http://www.trafficschoolonline.com>).

V Kaliforniji opravljajo »rehabilitacijski« program (kot ga imenujejo sami – rehabilitation program) po internetu takole: sodišče zapove, v kolikem času mora kršitelj opraviti rehabilitacijski program, in ali lahko ta program opravi po internetu (vsa sodišča te možnosti še ne dovoljujejo, večina pa že!). Nato kršitelj vplača od 20 do 34 dolarjev in v 4 do 12 urah, odvisno od programa pač, opravi program po računalniku. Ta od uporabnika zahteva, da najprej preštudira prek zaslona posredovano literaturo, nato pa odgovorja na vprašanja. Pooblaščen The On-line Traffic School nato sodišču pošlje potrdilo o opravljenem programu. Vozniku, ki je opravil program, se ne podraži avtomobilsko zavarovanje (vozniku, ki je vozil vinjen, se avtomobilsko zavarovanje v večini ameriških držav poveča v povprečju za 100 % za dobo treh let). (<http://www.nhtsa.dot.gov>)

Ni naključje, da v Nemčiji vsakega večkratnega kršitelja cestnoprometnih predpisov oziroma kršitelja, ki je večkrat vozil opit (ali, če je bilo dokazano, da je vozil z več kot 1,6 promila alkohola v krvi), najprej pregleda psiholog (nemški vozniki so takšen zdravstveno-psihološki preskus poimenovali »Idiotentest«) in mu, če je potrebno, določi tudi ustrezno obravnavo oziroma z negativnim izvedenskim mnenjem onemogoči ponovno pridobitev vozniškega dovoljenja. Na psihološkem delu testa se ugotavlja predvsem posameznikovo verjetnost povratništva. Takšno izvedensko mnenje stane voznika približno 1000 nemških mark in dokler posameznik ne pridobi pozitivnega mnenja psihologa in zdravnika, ne more ponovno pridobiti vozniškega dovoljenja (<http://clickfish.at/clickfish/guidearea/hobby/technik/> ...).

Postopek se torej začne z individualno psihološko obravnavo, kar jasno namiguje na to, da za kršenje cestnoprometnih predpisov ni krivo le nepoznavanje pravil in predpisov ali neznanje vožnje.

Menim, da bi moral biti pri nas Seminar za voznike ena od pogostejših in v praksi večkrat uporabljenih oblik vzgojno izobraževalnega pristopa, in to tudi za tiste, ki so večkrat zaporedoma povzročili prekrške, ne glede na zbrane kazenske točke. Ne morem se strinjati, da se lahko kršitelji šele s 15 kazenskimi točkami prostovoljno (!) udeležijo Seminarja. Tako kot kršitelj nima izbire, ali bo za prekršek plačal denarno kazen ali si bo dal pripisati zgolj določeno število kazenskih točk, tako ne bi smel imeti izbire, ali se bo določenega Seminarja oziroma obravnave udeležil ali ne. Prostovoljna udeležba za težje kršitelje (predvsem povratnike) je zelo vprašljiva z moralnega in vzgojnega

vidika: človeka sili k manipuliranju, saj si bo vsak posameznik izračunal, ali se mu Seminarja splača udeležiti se ali ne. Kazenske točke imajo namreč omejen rok trajanja in tako se bodo, po mojem mnenju, Seminarja udeležili izključno tisti, ki jim bo že grozil odvzem vozniškega dovoljenja. Drži pa, da se je zakonodajalec pred takšnim manipuliranjem delno zaščitil s stavkom (171. člen): »Po uspešno zaključnem seminarju se vozniku, enkrat v dveh letih, izbrišejo iz evidence 4 kazenske točke.«

4.1. »(Ne)rentabilnost« seminarja: premalo kršiteljev?

Menim, da ni naključje, da je 171. člen ZVCP dobil vsebino, ki zahteva, da mora vsak kršitelj, ki se (sicer prostovoljno) udeleži Seminarja za voznike, opraviti vse tri vsebine (vsebine o varnosti cestnega prometa, vadbo varne vožnje in vsebine o socialnih odnosih). Če namreč upoštevamo nekatere napovedi Sveta za preventivo in vzgojo v cestnem prometu in prakso iz drugih držav, ki že izvajajo podobne rehabilitacijske programe, naj bi se Seminarja za voznike v Sloveniji vsako leto udeležilo okrog 200 voznikov. Vsekakor problem nastaja pri tem, ker je za (samo!) 200 voznikov finančno in logistično izjemno težko izpeljati več različnih seminarjev oziroma obravnav (posebej za tiste, ki vozijo pod vplivom alkohola, posebej za tiste, ki kršijo cestnoprometne predpise zaradi neznanja, itd.). Poleg tega Seminar ne sme potekati le v Ljubljani, ker mora biti dostopen vsem udeležencem po Sloveniji in to večkrat na leto.

Naj zapišem, da Seminar za voznike pri nas do danes, kljub zakonskim možnostim, še ni zaživel in se zaradi nezanimanja kandidatov torej ne izvaja.

5. Zaključek

Prometni zakon je s 171. členom resnično omogočil začetek novega načina obravnave kršiteljev cestnoprometnih predpisov. Vendar je Seminar za voznike v današnji obliki očitno dovolj neživljenjski in nedomišljen. Na tem področju se bodo v prihodnosti zagotovo še dogajale spremembe, socialni pedagogi pa smo s tem, ko nam je zakon dal možnost za izvajanje določenih vsebin omenjenega Seminarja, posegli na še eno področje svojega delovanja. Mar ne bi bilo logično, da bi s tem dobili tudi zeleno luč za sodelovanje pri načrtovanju takšnega rehabilitacijskega programa v prihodnosti?

6. Literatura

Aggressive Driver Programs (1998). National Highway Traffic Safety Administration. Kalifornija: US Department of Transportation

Battlin Aggressive Driving at the Grassroots (1998). National Highway Traffic Safety Administration. Kalifornija: US Department of Transportation

Brinc, F. (1979). Izvrševanje kazenskih sankcij zoper storilce prekrškov in kaznivih dejanj v cestnem prometu, str. 302 do 349. *Prevenција in represija v cestnem prometu*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Lj.

Delovno gradivo seminarja za voznike motornih vozil (1. marec 1999). Ministrstvo za šolstvo in šport

Delovno gradivo za novinarje s tiskovne konference SPVCP (september 1999). Ljubljana

Evolution of Tourism and the Automobile, International Statistics Compilation (avgust 1998). Allience Internationale de Tourisme.

European Road Safety News, No. 12 (julij 1998). Luksemburg: European Road Safety Federation by the European Commission.

<http://clickfish.at/clickfish/guidearea/hobby/technik/autofahren/archiv2000/201100>

<http://www.madd.org>

<http://www.nhtsa.dot.gov>

<http://www.trafficschoolonline.com>

Law Enforcement Speaks Out (julij 1998). National Highway Traffic Safety Administration. Kalifornija: US Department of Transportation.

Pres Release (31. marec 1997). National Highway Traffic Safety Administration. Kalifornija: US Department of Transportation.

Spoerer, E., Ruby M., Siegrist, S. (1994): *Faktor Mensch im Verkehr* 35, Nachschulung und Rehabilitation verkehrsauffälliger Kraftfahrer, 2., aktualiserte Auflage. Köln.

The Attitude and Behaviour of European Car Drivers to Road Safety (april 1998). Project on Social Attitudes to Road Traffic Risk in Europe. Report on principals results, SARTRE 2 reports. Leidschendam (Nizozemska).

Tiskovna konferenca SPVCP, delovno gradivo za novinarje (januar

2000). «III. Mednarodni teden prometne varnosti 1. do 7. maj 2000». Bled.

Zakon o varnosti cestnega prometa. Uradni list RS, št. 30/1225, 16. 4. 1998.

Žlender, B. (1996). *Prometna psihologija, Mladi v prometu*. Ljubljana: Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije in Svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu.

Žlender, B. (1994). Psihološki vidiki nesreč. Polič M. (ur.), *Prometne nesreče* (str. 243 – 270). Ljubljana: Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje.

Strokovni članek, prejet novembra 2000.

Participation of children and youth with behavioural disorders

Nivez Koller-Trbović

Povzetek

*Nivez Koller-Trbović, doc.,
Edukacijsko
rehabilitacijski
institut,
Kastanova 19a,
10000 Zagreb,
Hrvatska.*

Zahteva po sodelovanju otroka pri vseh pomembnih vprašanjih in odločitvah v zvezi z njim samim, je posebej poudarjena v 12. členu Konvencije o otrokovih pravicah. Odločitev o napotitvi otroka z motnjami vedenja ali s tveganjem za tako vedenje v ustanovo in njegovo življenje v ustanovi sta gotovo pomembni situaciji v otrokovem življenju ter v življenju njegove družine. Avtorica v članku odgovarja na vprašanje, v kolikšni meri v tem procesu sodeluje

Sodelovanje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja (oz. tistih, pri katerih obstaja povečano tveganje za tako vedenje) na različnih nivojih procesa odločanja ter interveniranja

Participation of children and youth with behavioural disorders

Nivex Koller-Trbović

Povzetek

*Nivex Koller-Trbović, dr.sc.,
Edukacijsko
rehabilitacijski
fakultet,
Kušlanova 59a,
10000 Zagreb,
Hrvaška.*

Zahteva po sodelovanju otroka pri vseh pomembnih vprašanjih in odločitvah v zvezi z njim samim, je posebej poudarjena v 12. členu Konvencije o otrokovih pravicah. Odločitev o napotitvi otroka z motnjami vedenja ali s tveganjem za tako vedenje v ustanovo in njegovo življenje v ustanovi sta gotovo pomembni situaciji v otrokovem življenju ter v življenju njegove družine. Avtorica v članku odgovarja na vprašanje, v kolikšni meri v tem procesu sodeluje

jo sami otroci. Pri tem želi pojasniti: kaj pomeni v tem kontekstu sodelovanje, kaj in kdo z njim pridobi ter ali je realno in mogoče. V raziskovalnem delu članka je podan kratak prikaz rezultatov, ki se nanašajo na prakso spoštovanja pravic in potreb otrok v izvendružinski oskrbi, in sicer po ocenah samih otrok ter njihovih vzgojiteljev.

Ključne besede: otroci in mladostniki z motnjami vedenja, izvendružinska namestitve in obravnava, participacija uporabnikov

Abstract

The request for the participation of children in all the important issues and decisions related to children themselves is particularly emphasised in the Article 12 of the Convention on the rights of children (UN, 1989). The decision about referring the children with behavioural disorders or at risk of disorders into an institution and the life of a child in the institution certainly represent important situations and segments in the life of a child, but also in the life of his or her family. To what extent do the children themselves participate in that process is the question that this paper attempts to answer. The aim was to clarify the following: what is the meaning of participation in this context, who gains from it and what is gained from it, and is it realistic and possible. The research part of the paper provides a short presentation of the results related to the practice of respecting the rights and needs of children in the situation outside family, based on the estimations of the children themselves and their educators

Key words: children and youth with behavioural disorders, situation and treatment outside family, participation of the users

1. Uvod

Konvencija o otrokovih pravicah (ZN, 1989) je močno spodbudila spoštovanje otrokovih pravic do sodelovanja. Še posebej je zahteva po soodločanju otrok poudarjena v 12. členu Konvencije (v tej smeri so zastavljeni tudi nekateri drugi členi iste konvencije, npr. 13., 14. in 15.

člen). Zdi pa se, da so nad tem členom vsi presenečeni, tako otroci kot odrasli. Čeprav določila Konvencije nimajo veljave pravnih pravil, ki naj bi se neposredno in dobesedno udeleževala v praksi, pa gre vendarle za določene standarde, ki bi jih bilo treba omogočiti vsakemu otroku.

Kaj sploh pomeni sodelovanje? Kaj lahko z njim pridobimo? Je realno in mogoče?

V 12. členu Konvencije je določena pravica otroka, da v skladu s svojo zrelostjo sodeluje in se izjasnjuje v stvareh in predmetih, ki se tičejo njega samega. Harbar (1996, str. 4) piše, da gre za izražanje lastnega mišljenja otroka, za izvorno in neodtujljivo pravico otroka do izražanja svoje subjektivnosti v odnosu do odraslih, posebej še ko gre za odločanje o stvareh, ki zadevajo otroka samega. Tudi številni drugi avtorji razlagajo ta člen Konvencije na podoben način, dajejo mu popolnoma razumljiv pomen v odnosu na dosedanjo, pretežno zaščitniško in skrbniško naravnost otrokovih pravic (Verhallen, 1998; Blandow idr. 1999). Verhallen (1998) otrokovo pravico do soodločanja vidi kot najrevolucionarnejši del Konvencije, saj se v njem otroku priznava njegovo lastno mišljenje, ki ga je sposoben tudi izraziti. Dandanes se otroke jemlje kot sodelavce, kot pomembne partnerje odraslim pri sprejemanju številnih odločitev, kot sposobne sprejeti enakost z odraslimi. Ta pravica je, kot meni isti avtor, pomembna tako za otroka kot tudi za družbo. Otrok se tako uči odgovornosti, razvija lastno identiteto, družba pa lahko deluje na visoki stopnji demokracije. Maleš (2000, str. 61) v zvezi s tem pravi naslednje: "Otroci, ki se zavedajo svojih pravic, načina njihovega udejanjanja in zaščite, so bolj pripravljeni na življenje," torej velja "...nuditi otroku izkušnjo aktivnega sodelovanja v ustvarjanju sprememb in v spoznavanju sebe kot osebe, ki ni žrtev dogajanja okoli sebe, pač pa je aktiven sodelavec v ustvarjanju sprememb". Tudi Hammarberg (1996) meni, da je polje soudeležnosti otroka pri odločanju t. i. "otrokov vidik", ključna dimenzija Konvencije.

Če si razlagamo težnje otroške politike kot težnje po emancipaciji otrok, Luescher (1996 po Blandow in sodelavci, 1999) pravi, da se argumenti, ki so bili uporabljeni pri nepriznavanju ženskih pravic, uporabljajo tudi v odnosu do otrok. Gre za diskurz, da so otroci iracionalni in nesposobni premišljeno odločati, da jih ženejo izkustva namesto razuma itd. Avtor po pravici trdi, da so zastopniki otrokovih pravic kot protiprimer navajali mnenje, da ne smemo mešati pravice do nekega početja s pravilnim početjem in ob tem navaja, kako odrasli zelo pogosto delajo napačne in škodljive stvari, da torej niti odrasli niso izurjeni v

odločanju in da so v zgodovini sprejemali mnoge obsojanja vredne odločitve. Zato ta avtor meni, da je otroško politiko treba ustvarjati skupaj z otroki, na pa za otroke, saj so otroci mnogo bolj racionalni, kot se o njih misli, in so sposobni sprejemati številne tako vsakdanje kot tudi eksistencialne odločitve. Pravico otrok do soodločanja je treba spoštovati in udejanjati povsod, kjerkoli so otroci. Izjema seveda ni niti domska, torej izvendružinska oskrba.

Blandow in sodelavci (1999) navajajo stališča nekaterih avtorjev o soodločanju otrok v domski vzgoji, torej otrok, vključenih v obravnavo določenih služb in institucij. Po Treseder-ju (1997- po Blandow in sodelavci, 1999) sodelovanje otrok in mladostnikov v institucionalni oskrbi nujno zaobsega njihove razvojne potrebe, potrebe po odgovornosti, pozornosti in priznanju, sodelovanje pa jim omogoča izgradnjo sposobnosti, kot so: razpravljanje, komuniciranje, zagovarjanje lastnega mnenja, odločanje. Pod pojmom sodelovanje otrok v domski vzgoji lahko razumemo mnogo stvari, tudi v smislu «formaliziranih dogodkov» (skupinski dogovori, domski svet). Pomembnejše od formalnega sodelovanja pa je vzdušje, ozračje oz. razpoloženje, ki vlada v inštituciji. Netolerantno ozračje namreč povzroča neučinkovitost formalno postavljenih pravic po soodločanju in je instrument nasilja. Zgoraj omenjeni avtor tudi pravi, da je vzdušje v ustanovi končno odvisno od vzgojitelja. Naravnost določenega vzgojitelja je najpomembnejši dejavnik. To tudi pomeni, da vsaka oblika sodelovanja otroka pri njegovi obravnavi, potrebuje aktivno podporo odraslih.

V tem delu bo predstavljen del rezultatov širšega raziskovalnega projekta, ki se nanašajo na spoštovanje pravic in potreb otrok v izvendružinski oskrbi, a po izjavah in oceni otrok samih in njim pomembnih odraslih oseb, v našem primeru vzgojiteljev. Že pred tremi leti je bila na Hrvaškem opravljena manjša raziskava na isto temo (Koller-Trbovič in Žizak, 1997 a in b) z otroki in vzgojitelji v ustanovah izvendružinske oskrbe in rezultati so bili zelo podobni sedanjim, zato jih v tem delu posebej ne navajam.

V tem članku bom zajela le določena področja iz celotne raziskave, ki četudi zelo na splošno, govorijo o otrokovih možnostih soodločanja v institucionalni obravnavi, pa tudi nekatera področja, ki četudi na prvi pogled morda ne govorijo neposredno o sodelovanju otrok pri odločanju, kažejo na procese udeležbe v širšem smislu, govorijo namreč o kakovosti izvajanja tega načela.

2. Raziskovalne metode

2.1. Vzorec

V vzorec je bilo zajetih 353 gojencev, ki so bili v času anketiranja nastanjeni v 13 ustanovah, namenjenih otrokom in mladostnikom z motnjami vedenja. Gre za osem vgojnih centrov (hrv. *Centri za odgoj*), tri vzgojne domove (*Odgojni domovi*), en dom za vzgojo otrok (*Dom za odgoj djece*) in en otroški dom (*Dječji dom*), vsi na območju Hrvaške. Starost vprašanih se je gibala od 10-20 let (večina vprašanih je bila starih od 16-20 let), glede na spol je bilo 85 % vprašanih moških, 17 % pa žensk.

2.2. Vzorec spremenljivk

Za potrebe tega dela sta bila uporabljena dva vprašalnika:

- Vprašalnik o otrokovih pravicah (D3) je sestavljen z namenom ugotavljati spoštovanje pravic in potreb otrok ter mladostnikov z motnjami vedenja, ki so v institucionalni oskrbi. Vprašalnik je namenjen otrokom samim.
- Vprašalnik o otrokovih pravicah (O), ki je prav tako usmerjen na spoštovanja pravic in potreb otrok v institucionalni oskrbi, v tem primeru po oceni in presoji vzgojiteljev.

Kot podlogo pri sestavljanju vprašalnika smo uporabili Konvencijo o otrokovih pravicah (ZN, 1989) in Deklaracijo o varstvu otrok v izvenzdržinski oskrbi (1986).

2.3. Način zbiranja in obdelave podatkov

Anketiranje je bilo izvedeno l. 1999. Izvajale so ga osebe, zaposlene v omenjenih ustanovah, ki so ustno dobile napotke od raziskovalnega tima.

Podatki so obdelani na nivoju absolutnih in relativnih frekvenc, saj prav ta raven obdelave omogoča natančno informiranje o pričujoči temi.

3. Rezultati in diskusija

3.1. Možnost sodelovanja otrok pri odločanju o njihovi namestitvi ter o vrsti obravnave, ki je bodo deležni

Velika večina otrok (87 %) je povedala, da vedo, zakaj so nameščeni v določeno ustanovo, medtem ko jih le 36 % pravi, da so resnično imeli

možnost sodelovati pri odločanju o tem, kam bodo nameščeni. Triindvajset odstotkov otrok meni, da so le delno imeli to možnost. Otroki nismo spraševali po načinu in morebitnih rezultatih njihovega sodelovanja, pač pa zgolj po možnostih. Štirideset odstotkov vprašanih vendarle ni imelo možnosti sodelovanja pri odločanju o vrsti intervencije, kar je, glede na razvojno obdobje vprašanih, posebej pa, ker gre za zelo pomembno življenjsko odločitev in spremembo, velik delež.

Napotitev otroka v ustanovo je zares pomemben dogodek ne le za otroka, tudi za celo njegovo družino. Pogosto povzroča povečan stres, strah ter negotovost. Zato pa je možnost informiranja, sodelovanja in soodločanja uporabnikov s strokovnjaki dandanes nujen pogoj postopka, ki predhodi procesu dolgotrajnejše obravnave. Razlog za to zahtevo je poleg humanosti tudi ustvarjanje predpogojev za večjo učinkovitost obravnave. Slednja je namreč učinkovita le, če je sprejeta in dogovorjena v sodelovanju s samimi uporabniki. V nasprotnem primeru, kot to dokazujejo številne raziskave, obravnava ni učinkovita, zato otrokovi oz. mladostnikovi vzgojitelji (ter starši), postanejo namesto partnerjev, ki bi v obravnavi aktivno sodelovali, njihovi nasprotniki.

Poudariti pa je treba tudi, da sodelovanje uporabnikov, v našem primeru otrok in mladostnikov z vedenjskimi motnjami, ter njihovih staršev, nikakor ni zamišljeno kot sprejemanje izključno perspektive in zahtev (včasih tudi ultimativ) uporabnikov, pač pa kot zares dejavno sodelovanje uporabnikov v smislu skupnega dogovarjanja o najboljših načinih zadovoljevanja potreb in pravic uporabnikov.

3.2. Možnost soodločanja otrok v procesu obravnave

Tako kot prejšnje je tudi to vprašanje namenjeno otrokom. Le 11% vprašanih je odgovorilo, da nimajo možnosti aktivno in enakopravno sodelovati v procesu obravnave, v katero so vključeni. Enak odstotek je tudi tistih, ki navajajo, da lahko to pravico in možnost uresničujejo popolnoma ali delno. Položaj v ustanovah je glede tega očitno ugoden, uporabniki lahko (delno ali v celoti) sodelujejo pri ustvarjanju programa obravnave v času svojega bivanja v inštituciji. Pokazatelji na tem področju so zelo optimistični, ne moremo pa govoriti o njihovi kakovosti, saj se v raziskavi s tem nismo ukvarjali.

3.3. Presoja otrok o lastni pripravljenosti in zrelosti za tako sodelovanje

Zanimalo nas je, kako otroci ocenjujejo lastno zrelost, sposobnost in pripravljenost na že omenjeno sodelovanje pri oblikovanju lastne ob-

ravnave skupaj z vzgojitelji in drugimi pomembnimi odraslimi osebami v inštituciji in zunaj nje. Razveseljuje nas podatek, da kar 2/3 vprašanih meni, da so za tako sodelovanje sposobni, medtem ko 35 % vprašanih v to ni prepričanih. Gre za zanimive pokazatelje, saj lahko posplošimo, da imajo otroci in mladostniki z vedenjskimi motnjami, nameščeni v ustanovi, razmeroma pozitiven odnos tako do lastnega sodelovanja v obravnavi kot tudi do lastnih sposobnosti za tako sodelovanje, le 6 % pa jih misli, da za to sploh niso sposobni. Ne glede na to, ali gre za realne presoje, moramo reči, da so to za nas odrasle realni pokazatelji, da si otroci sodelovanja želijo, da bi radi sodelovali z nami, kadar gre za stvari, ki prvenstveno zadevajo njih same. Interes na strani otrok ocenjujem kot pomemben, saj je prav vprašanje pripravljenosti in motivacije eno od odločilnih vprašanj za sodelovanje otrok, gre namreč za pripravljenost prevzeti aktivno odgovornost in za usmerjanje k samostojnosti.

3.4. Upoštevanje mnenja otrok

Pri tem vprašanju so otroci ocenjevali svoje pravice do:

- prostega časa (96 %)
- vzdrževanja stikov z družino (96 %)
- izbire osebe za pogovor, ko imajo težave (88 %)
- svobode veroizpovedi (86 %)
- posedovanja osebnih stvari (84 %)
- svobodne izbire pritožnih dejavnosti (82 %)
- izražanja lastnega mnenja (80 %)
- tajnosti pri dopisovanju (69 %)

Glede na zgornje pokazatelje se zdi, da v ustanovah za otroke in mladostnike z motnjami vedenja zadovoljivo upoštevajo njihovo izbiro, mnenja in želje, ko gre za področja življenja, pomembna za vsako mlado osebo. Nekoliko manj so otroci zadovoljni z možnostjo tajnosti pri dopisovanju, kar gre pripisati slabši možnosti zadovoljevanja potrebe po zasebnosti v ustanovah na splošno. Kar 40 % vprašanih namreč navaja, da nimajo dovolj zasebnosti. Ker gre za pomembno potrebo pa tudi pravico otroka, menimo, da bi bilo treba rešitev iskati skupaj z otroki.

3.5. Način sankcioniranja nesprejemljivega vedenja otrok

Pomemben vidik otrokovih pravic ter potreb je tudi način sankcioni-

ranja njihovega nesprejemljivega vedenja, posebno še, ker gre za otroke in mladostnike, ki se v vsakodnevem delovanju pogosto odmikajo od sprejemljivih vzorcev vedenja. Iz odgovorov vprašanih je očitno, da je v dveh, najpogosteje uporabljenih postopkih sankcioniranja, možnost sodelovanje razmeroma visoka. Najpogosteje (79 %) so otroci kaznovani s prepovedjo izhoda iz ustanove, v skoraj enaki meri (69 %) pa vzgojitelji uporabljajo postopek vnaprej dogovorjenih posledic, torej postopek sankcioniranja, ki je bolj usmerjen na discipliniranje in razvijanje otrokove odgovornosti. Očitno je, da se poleg tradicionalnih postopkov kaznovanja uvajajo in uporabljajo tudi sodobni postopki sankcioniranja, ki otrokom in mladostnikom v obravnavi v večji meri omogočajo sodelovanje in vzgojo, namesto pasivnosti in prevzemanja vloge žrtve.

3.6. Zadovoljevanje vsakodnevnih eksistencialnih in psihosocialnih potreb otrok v ustanovi

Upoštevanje in zadovoljevanje psihosocialnih in eksistencialnih potreb pomeni tudi upoštevanje otrokovih pravic. Eksistencialne potrebe so bolj usmerjene na zaščito in skrb, medtem ko lahko za psihosocialne potrebe rečemo, da bolj ali manj omogočajo sodelovanje otrok v vsakodnevem življenju ustanove, pa tudi ustvarjanje lastne obravnave ter lastnega življenja. Tako potreba po upoštevanju in svobodi kot tudi občutek sprejetosti sta gotovo dobra podlaga za sodelovanje otrok. Enajst odstotkov vprašanih meni, da njihove eksistencialne potrebe v ustanovi niso primerno zadovoljene, triindvajset odstotkov vprašanih pa enako odgovarja za zadovoljevanje psihosocialnih potreb. Velika večina gojencev je torej v celoti ali delno zadovoljnih z možnostjo zadovoljevanja eksistencialnih in psihosocialnih potreb znotraj ustanove.

3.7. Kako odgovarjajo vzgojitelji?

Kot že rečeno, so za vzdušje ter spoštovanje otrokovih pravic v inštituciji najzaslužnejši prav vzgojitelji oziroma odrasle osebe v ustanovi. Zato je pomembno preveriti, kaj o spoštovanju otrokovih pravic in potreb v ustanovi menijo vzgojitelji sami.

Prav vsi vzgojitelji izjavljajo, da vselej ali včasih upoštevajo mnenja in želje otrok, nikogar ni, ki bi tega ne počel. O potrebah in željah otrok razpravljajo v glavnem na sestankih s sodelavci. 36 % jih odgovarja, da otroci pri sprejemanju pomembnih odločitev sodelujejo vedno, pri 61 % včasih, le 2 % vzgojiteljev pa pravi, da otroci pri sprejemanju pomembnih odločitev sploh ne sodelujejo. Glede na odgovore vzgojiteljev se malone v celoti spoštujejo pravice otrok do prostega časa, izbire

prostočasnih aktivnosti, svobode mišljenja, telesne, psihične in socialne integritete. V zvezi s sankcioniranjem nesprejemljivega vedenja našanja otrok, večina (74 %) vzgojiteljev navaja uporabo postopka vnaprej določenih posledic, medtem ko so druge oblike sankcioniranja omenjene redkeje kot v primeru, ko na isto vprašanje odgovarjajo gojenci. Ko sodijo o posameznih potrebah otrok in možnostih njihovega zadovoljevanja v ustanovi, se zdijo vzgojiteljem najslabše zadovoljene potrebe po hrani in ljubezni, ostale potrebe pa v glavnem ocenjujejo kot dobro zadovoljene.

4. Kaj reči za konec?

Ti rezultati delujejo optimistično, posebej še v primerjavi z rezultati o spoštovanju pravic in potreb otrok v šoli (isti projekt), kjer je, glede na odgovore učencev samih (srednješolcev), situacija izrazito neugodna, posebej še v smislu sodelovanja in upoštevanja otrok s strani samih učiteljev (Koller-Trbovič, 2000). Zato morda ni pretirano trditi, da imajo prav otroci ter mladostniki, ki so zaradi vedenjskih motenj nameščeni v ustanove, v njih veliko možnost za razvoj odgovornosti in demokratične usmeritve. Verjamem, da se ne motim v zaključku, da so za tako usmeritev, upoštevanje otrok ter pripravljenost za sodelovanje, pomembna stališča in vedenje njim bližnjih odraslih oseb – vzgojiteljev. Tako se zdi, da je spoštovanje otrokovih pravic do soodločanja v lastnem življenju privilegij tistih, ki živijo v specifičnih okoliščinah, kjer z njimi delajo strokovnjaki, ki se zavedajo pomembnosti takega pristopa. To morda niti ne čudi, če se zavedamo, da več sodelovanja razvija tudi večjo odgovornost in samostojnost, prav to pa je tisto, kar bi pri teh otrokih in mladostnikih radi dosegli.

Kljub razmeroma dobrim pokazateljem o spoštovanju otrokovih pravic do sodelovanja v ustanovah izvendružinske oskrbe, naj sklenem s sporočilom, da je še zelo veliko prostega in neizkoriščenega prostora (posebno zato, ker različni posamezniki različno zaznavajo ista področja) za pogovarjanje in dogovarjanje, medsebojno poslušanje, upoštevanje in pa za osmišljanja različnih poti, tako pri obravnavi kot tudi v procesu diagnosticiranja, torej pri izbiri in odločanju glede obravnave, ki naj bi sledila.

5. Literatura

Blandow, J., Gintzel, U., Hansbauer, P. (1999). *Partizipation als Qualitätsmerkmal in der Heimerziehung*. Votum.

Deklaracija o zaštiti djece u izvanobiteljskoj skrbi. (1986). *FICE bilten* 1993, št. 1 (2). s. 22-25.

Djeca prije svega: Svjetska deklaracija i plan djelovanja sa svjetskog sastanka na vrhu posvećenog djeci i Konevncija o pravima djeteta. UNICEF.

Hammarberg, T. (1996). Making Reality of the Rights of the Child. *International Save the Children Alliance.*

Hrabar, D. (1996). Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava - novi prilog promicanju dječjih prava. *Dijete.* Let. 3, št. 5.4-6.

Koller-Trbović, N. in Žižak, A. (1997a). Prava djeteta - kako ih vide djeca u odgojnim ustanovama. V: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja.* 35 (1). s. 91-105.

Koller-Trbović, N. in Žižak, A. (1997b). Perception and Exercice of Children s Rights by Educators in Residential Institutions. *Rehabilitation and Inclusion. Proceedings of the 5th Scientific Conference of Faculty of Special Education and Rehabilitation University of Zagreb, Zagreb.* s.185-195.

Koller-Trbović, N. (2000). Prava i potrebe djece iz perspetive djece i odraslih osoba. V: Žižak, A. (ur.): *Od rizika do intervencije.* Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Maleš, D. (2000). Značaj odgoja i obrazovanja za prava djeteta. *Dijete i društvo.* Let. 2, št. 1. s. 75-84.

Verhallen, E. (1998). *From Protection to Participation.* European Training of the UN Convention on the Rights of the Child. s. 3-21.

Priloga: rezultati anketiranja

A. Vprašalnik o otrokovih pravicah (za otroke)

1. Ali veš, zakaj si v ustanovi?
 - da = 87,0 %
 - ne vem = 8,8 %
 - ne = 3,1 %
 - brez odgovora = 1,1 %

2. Si pri odločitvi o tem, kam boš nameščen, tudi sam sodeloval?
 - da = 56,0 %
 - delno = 23,5 %
 - ne = 58,5 %
 - brez odgovora = 2,0 %

5. Ali imaš tu, kjer si, možnost dejavno in enakopravno sodelovati pri lastni vzgoji (obravnavi)?
 - da, vedno = 42,8 %
 - da, včasih = 43,9 %
 - ne = 11,5 %
 - brez odgovora = 2,0 %

4. Se ti zdi, da si za to dovolj sposoben in odgovoren?
 - da = 62,3 %
 - ne vem = 28,9 %
 - ne = 6,2 %
 - brez odgovora = 2,5 %

5. Ali imaš v ustanovi pravico do:
 - vzdrževanja stikov s svojo družino = 96,0 %
 - tajnosti pri dopisovanju = 69,4 %
 - prostega časa = 95,5 %
 - posedovanja osebnih stvari = 85,9 %
 - izbire prostočasnih aktivnosti glede na tvoje želje = 82,2 %
 - izražanja lastnega mnenja = 80,2 %
 - svobode veroizpovedi = 85,8 %
 - izbiro osebe za pogovor, ko si v težavah = 88,1 %

6. Se ti zdi, da se lahko izobražuješ v skladu s svojimi možnostmi in željami?
 - da = 74,2 %
 - ne = 22,9 %
 - brez odgovora = 2,8 %

7. Imaš tukaj dovolj možnosti za zasebnost?
- da = 60,6 %
 - ne = 38,0 %
 - brez odgovora = 1,4 %
8. Ali imaš dovolj hrane, obleke, prostora?
- da = 53,8 %
 - delno = 33,7 %
 - ne = 10,5 %
 - brez odgovora = 2,0 %
9. Se ti zdi, da si tukaj dovolj zaščiten pred zlorabami (npr. alkoholizmom, narkomanijo, nasiljem, ...)?
- da = 47,3 %
 - delno = 30,9 %
 - ne = 20,7 %
 - brez odgovora = 1,1 %
10. Ali si v domu deležen dovolj ljubezni, upoštevanja, svobode in zabave?
- da = 36,0 %
 - v glavnem = 39,7 %
 - ne = 22,9 %
 - 0 = 1,4 %
11. Kako se sankcionira tvoje nesprejemljivo vedenje v ustanovi?
- po vnaprej dogovorjenih posledicah = 69,4 %
 - verbalno – s kričanjem = 45,5 %
 - verbalno – s pridiganjem = 64,6 %
 - fizično = 13,3 %
 - z omejevanjem izhodov = 79,3 %
 - z delom = 53,3 %
 - z izgubo privilegijev = 49,6 %
 - kako drugače (kako) = 17,3 %

B. Vprašalnik o otrokovih pravicah (za osebje)

1. Ali v svojem vsakodnevnem profesionalnem delu upoštevaš mnenja in želje otrok?
- da, vedno = 40,6 %
 - da, včasih = 57,3 %
 - ne = 1,4 %
 - brez odgovora = 0,7 %

2. Ali na sestankih razpravljate o potrebah in željah otrok?
 - da = 91,6 %
 - včasih = 6,3 %
 - ne = 1,4 %
 - brez odgovora = 0,7 %

3. Ali otroci sodelujejo z vami pri pomembnih odločitvah?
 - da, vedno = 36,4 %
 - da, včasih = 60,8 %
 - ne = 2,1 %
 - brez odgovora = 0,7 %

4. Ali v svojem vsakodnevem življenju in delu spoštujete otrokovo pravico do :
 - prostega časa = 97,2 %
 - izbire prostočasnih aktivnosti glede na otrokovo željo = 97,9 %
 - svobode mišljenja in izbire = 96,5 %
 - telesne integritete = 96,5 %
 - psihične in socialne integritete = 97,2 %

5. Ko otroka kaznujete, ali pri tem:
 - kričite nanj = 25,2 %
 - «mu pridigate» = 53,8 %
 - ga prikrajšate za hrano ali izhode = 12,6 %
 - ga udarite = 2,8 %
 - uporabite vnaprej dogovorjene sankcije = 74,1 %
 - kaj drugega (kaj) = 23,1 %
 - ne kaznujete otroka = 23,1 %

6. Ali imajo po vašem mnenju otroci v vaši ustanovi primerno zadovoljene potrebe po:
 - hrani = 20,3 %
 - prostoru = 77,6 %
 - čistoči, svetlobi, zraku = 76,9 %
 - varnosti = 88,8 %
 - sprejetosti in upoštevanju = 86,0 %
 - svobodi = 82,5 %
 - zabavi = 73,4 %
 - ljubezni = 44,8 %

Navodila sodelavkam in sodelavcem revije

Socialna pedagogika

Revija Socialna pedagogika objavlja izvirne znanstvene (teoretsko-primerjalne oz. raziskovalne/empirične) in strokovne članke, prevode v tujih jezikih že objavljenih člankov, prikaze, poročila in recenzije, vse iz področja socialno pedagoškega raziskovanja, razvoja in prakse.

Prosimo vas, da pri pripravi **znanstvenih in strokovnih prispevkov** za revijo upoštevate naslednja navodila:

1. Prva stran članka naj obsega: slovenski naslov dela, angleški naslov dela, ime in priimek avtorja (ali več avtorjev), natančen akademski in strokovni naziv avtorjev/ic in popoln naslov ustanove, kjer so avtorji/ce zaposlen (oziroma kamor je mogoče avtorju/em pisati).
2. Naslov naj kratko in jedrnato označi bistvene elemente vsebine prispevka. Vsebuje naj po možnosti največ do 80 znakov.
3. Druga stran naj vsebuje jedrnat povzetek članka v slovenščini in angleščini, ki naj največ v 150 besedah vsebinsko povzema in ne le našteva bistvene vsebine dela. Povzetek raziskovalnega poročila naj povzema namen dela, osnovne značilnosti raziskave, glavne izsledke ter pomembne sklepe.
4. Izvlečkoma naj slede ključne besede (v slovenskem in tujem jeziku).
5. Od tretje strani dalje naj teče tekst prispevka. Tekst naj bo natisnjen na belem pisarniškem papirju formata A4 s širokim dvojnimi razmikom s približno 30 vrsticami na vsaki strani in približno 65 znaki v eni vrstici. Prispevki naj bodo dolgi največ do 20 strani (oz. do 35.000 znakov). Avtorji naj morebitne daljše prispevke pripravijo v dveh ali več nadaljevanjih oziroma se o dolžini prispevka posvetujejo z urednikom revije.
6. Razdelitev snovi v prispevku naj bo logična in razvidna. Priporoča-

- mo, da razmeroma pogosto uporabljate mednaslove, ki pa naj bodo samo na eni ravni (posamezen podnaslov naj torej nima še nadaljnjih podnaslovov). Podnaslovi naj bodo napisani z malimi črkami (vendar z velikimi začetnicami) in krepko (**bold**). Raziskovalni prispevki naj praviloma obsegajo poglavja: uvod, namen dela, metode, izsledke in zaključke.
7. Tabele naj bodo natisnjene v besedilu na mestih, kamor sodijo. Vsaka tabela naj bo razumljiva in pregledna, ne da bi jo morali še kaj dodatno pojasnjevati in opisovati. V naslovu tebele naj bo pojasnjeno, kaj prikazuje, lahko so dodana pojasnila za razumevanje tako, da bo razumljena brez branja ostalega teksta. V legendi je potrebno pojasniti, od kod so podatki, enote mer in pojasniti morebitne okrajšave. Vsa polja tabele morajo biti izpolnjena. Jasno je treba označiti, če je podatek enak nič, če je podatek zanemarljivo majhen ali podatka ni. Če so podatki v %, mora biti jasno naznačena njihova osnova (kaj predstavlja 100%).
 8. Narisane sheme, diagrami in fotografije naj bodo vsaka na samostojnem listu, ki so na hrbtni strani označeni z zaporedno številko, kot si sledi v tekstu. V tekstu naj mesto označuje vodoravna puščica ob levem robu z zaporedno številko na njej. V dvomljivih zadevah naj bo označeno, kaj je spodaj in kaj zgoraj, poleg tega pa tudi naslov članka, kamor sodi. Velikost prikazov naj bo vsaj tolikšna, kot bo objavljena. Risbe naj bodo čim bolj kontrastne. Grafikoni naj imajo absciso in ordinato, ob vrhu naznako, kateri podatek je prikazan, in v oklepaju enoto mere.
 9. Avtorjem/icam priporočamo, da posebno označevanje teksta s poševno (*italic*) ali krepko (**bold**) pisavo ter z VELIKIMI ČRKAMI uporabljajo čim redkeje ali pa sploh ne. Poševna pisava naj se uporablja npr. za označevanje dobesednih izjav raziskovanih oseb, za označevanje morebitnih slengovskih ali posebnih tehničnih izrazov, itd.
 10. Od leta 1999 dalje v reviji Socialna pedagogika upoštevamo APA stil (za podrobnosti glej čim kasnejšo izdajo priročnika: Publication manual of the American Psychological Association. APA, Washington.) pri citiranju, označevanju referenc in pripravi spiska literature. Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev/ic oziroma urednikov/ic (oz. naslovov publikacij, kjer avtorji ali uredniki niso navedeni), urejena pa naj bo tako:

- primer za knjigo:
Miller, A. (1992). Drama je biti otrok. Ljubljana: Tangram.
 - primer za sestavek v zborniku ali knjigi:
Diez-Ripolles, J.L. (1995). Politika do drog v zahodni Evropi. V: Taradash, M. (ur.), Cena prohibicije drog. Ljubljana: Taxus.
 - primer za članek v reviji:
Meško, G. (1998). Strategije preprečevanja kriminalitete v zahodnem svetu. Socialna pedagogika, 2 (4), 57-56.
 - primer za zbornik:
Gottesman, M. (ur.). (1991). Residential child care: An international reader. Exeter: Whiting & Birch in association with FICE.
11. Vključevanje reference v tekst naj bo označeno na enega od dveh načinov. Če gre za dobesedno navajanje (citiranje), naj bo navedek označen z narekovaji (npr. »to je dobeseden navedek«), v oklepaju pa napisan priimek avtorja/ev, letnica izdaje citiranega dela ter stran citata, npr. (Miller, 1992, s. 45). Če pa gre za vsebinsko povzemanje oz. splošnejše navajanje, v oznaki navedbe izpustimo stran, npr. (Miller, 1992). Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.
 12. Avtorji/ice naj oddajo svoje prispevke stiskane na papirju ter shranjene na računalniški disketi. Tekst na disketi je lahko napisan s katerimkoli izmed bolj razširjenih urejevalnikov besedil. Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah in ne vključene v datoteke s tekstom.
 13. Avtorji/ice se s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo obvežejo, da rokopis še ni bil objavljen na drugem mestu, ter izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji *Socialna pedagogika*.
 14. Vse raziskovalne in teoretične članke dajemo v dve slepi (anonimni) recenziji, domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali poročila s kongresa ne dajemo v recenzije.
 15. Rokopisov in disket uredništvo ne vrača. O objavi ali neobjavi pri-

spevkov bodo avtorji/ice obveščeni. Lahko se zgodi, da bo uredništvo na osnovi mnenj recenzentov avtorjem/icam predlagalo, da svoje prispevke pred objavo dodatno spremenijo oz. dopolnijo. Uredništvo si pridržuje pravico spremeniti, izpustiti ali dopolniti manjše dele besedila, da postane tako prispevek bolj razumljiv, ne da bi prej obvestilo avtorje/ice.

16. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji/ice pošljejo uredništvu in se objavijo v reviji, pripadajo reviji Socialna pedagogika, razen če ni izrecno dogovorjeno drugače.
17. Vsakemu avtorju/ici objavljenega prispevka pripada brezplačnih pet izvodov revije.

Prispevke pošljite na naslov:

Uredništvo revije Socialna pedagogika,

Združenje za socialno pedagogiko,

Kardeljeva pl. 16,

1000 Ljubljana

ali na E-mail bojan.dekleva@guest.arnes.si

- priložnost, da se avtorji/ice opovevajo. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati.
 - priložnost, da se avtorji/ice opovevajo. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati.
 - priložnost, da se avtorji/ice opovevajo. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati.
 - priložnost, da se avtorji/ice opovevajo. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Lahko se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati.
10. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji/ice oddajo v revijo, pripadajo reviji Socialna pedagogika. Avtorji/ice se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Avtorji/ice se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati. Avtorji/ice se opovevajo, da bodo avtorji/ice opovevati.
11. Vključevanje reference v tekst naj bo izvedeno na enega od naslednjih načinov. Če gre za dobesedno prevajanje besedila, ki je bilo objavljeno v tujščini, pa napisan prilimek avtorja/ev, letnica izdaje citirane knjige in stran citata, npr. (Miller, 1992, s. 45). Če pa gre za vsebinsko povzemanje oz. splošnejše navajanje, pa je dovolj navesti avtorja/ice in leto izdaje, npr. (Miller, 1992). Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.
12. Avtorji/ice naj oddajo svoje prispevke stiskane na papirju ter shranjene na računalniški disketi. Tekst na disketi je lahko napisan s katerikoli izmed bolj razširjenih urejevalnikov besedil; Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah in ne vključene v datoteke s tekstom.
13. Avtorji/ice se s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo obvežejo, da rokopis še ni bil objavljen na drugem mestu, ter izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji Socialna pedagogika.
14. Vse raziskovalne in teoretične članke dojemajo v dveh slepih (anonimni) recenziji, domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali drugega dela, se ne dajemo v recenzije.
15. Rokopisov in disket uradno sprejmemo, če so oddani v reviji Socialna pedagogika. O objavi ali neobjavi pri-

Kazalo/Contents

Izvirni znanstveni članki

Theoretical/research articles

Matej Sande

Matej Sande

Elektronska glasbena (sub)kultura 107 Elektronic music (sub)kulture

Helena Jeriček

Helena Jeriček

Zasvojenost z internetom – sedanjost
ali prihodnost 141 Addiction with the internet - the
present or the future?

Marica Horvat

Marica Horvat

Latentna struktura procesa 169 The latent structure of the burn out
izgorevanja in njegovih determinant v syndrome and its determinants in
slovenskih vzgojnih zavodih, Slovene residential care institutions
mladinskih in prevzgojnem domu

Strokovni članek

Professional article

Katarina Turnšek

Katarina Turnšek

Seminar za voznike, ena od obravnav 193 Seminar for drivers, one kind of
kršiteljev cestnoprometnih predpisov treatment of the violators of road
traffic regulations

Prevod

Translation

Nivez Koller Trbović

Nivez Koller Trbović

Sodelovanje otrok in mladostnikov z 213 Participation of children and youth
motnjami vedenja (oz. tistih, pri with behavioural disorders
katerih obstaja povečano tveganje za
tako vedenje) na različnih nivojih
procesa odločanja ter interveniranja

Navodila avtorjem 226 Instructions to authors